

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK AKIMINA BÜTÜNCÜL BİR
BAKIŞ: İSMAİL KARA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF ERKAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET İŞLER

MART 2023

BİTLİS

T.C
BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK AKIMINA BÜTÜNCÜL BİR
BAKIŞ: İSMAİL KARA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF ERKAN

ORCID: 0000-0002-6140-5816

DANIŞMAN

DOÇ. DR. AHMET İŞLER

MART 2023

BITLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “**Türkiye’de İslamcılık Akımına Bütüncül Bir Bakış: İsmail Kara Örneği**” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .../...../2023

İmza

Yusuf ERKAN

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ YAZIM KLAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Türkiye’de İslamcılık Akımına Bütüncül Bir Bakış: İsmail Kara Örneği”

başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. .../.../2023

Tezi Hazırlayan

Danışman

İmza

İmza

Yusuf ERKAN

Doç. Dr. Ahmet İŞLER

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Doç. Dr. Ebru Mandacı

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı öğrencisi Yusuf ERKAN tarafından hazırlanan **“Türkiye’de İslamcılık Akımına Bütüncül Bir Bakış: İsmail Kara Örneği”** adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı .../.../2023 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Ahmet İŞLER
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Doç. Dr. Erdem Karaca
(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Şaban ÖZTÜRK
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi/ doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.../.../2023

Doç. Dr. Mehmet BAKIR ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK AKIMINA BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ: İSMAİL
KARA ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf ERKAN

Danışman: Doç. Dr. Ahmet İŞLER

Mart 2023

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı devletler ile girdiği mücadeleleri kaybetmiştir. İmparatorluğun ihtişamlı günlerine geri dönme ve devleti yıkılmaktan kurtarma arzusu zaman içerisinde çeşitli fikir akımlarının doğmasını sağlamıştır. Bu fikir akımlarından/ideolojilerinden biri de İslamcılıktır. Amacı Müslümanları geri kalmaktan, Avrupa devletlerinin esaretinden kurtarmak ve onları medeni hale getirmek isteyen bu ideoloji Müslümanca bir hayat felsefesini ve ahlakını oluşturmaya çalışmıştır. Bu yeni İslam yorumu tüm hedeflerini gerçekleştirmek isterken de referans olarak aldığı dönem asr-ı saadettir. Yakın tarihimizi büyük oranda etkileyen ve halen de etkilemeye devam eden bu ideoloji birçok tez ve makaleye konu olmuştur.

Bu çalışmamızda Türkiye’de İslamcılık çalışmaları denilince ilk akla gelen ve bu alanda otorite haline gelen İsmail Kara’nın hayatı, eserleri ve İslamcılık ideolojisi ile ilgili görüşleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İslamcılık, İsmail Kara, Laiklik, Siyaset

Republic of Türkiye

Bitlis Eren University Graduate School

Department of History

**A HOLISTIC VIEW TO THE ISLAMIC MOVEMENTS IN TURKEY: İSMAİL
KARA**

Master's Thesis

Yusuf ERKAN

Supervisor: Doç. Dr. Ahmet İŞLER

March 2023

ABSTRACT

Ottoman Empire has lost its battles with European states as of the end of XVII century. The desire to return to the glorious days of the empire and save the state from collapsing has led to the emergence of various movements of thought over time. One of these ideas/ideologies is Islamism. This ideology, whose aim is to save Muslims from being backward, from the captivity of European states and to make them civilized, tried to make a Islamic philosophy of life and Islamic morality. Such a new Islamic point of view takes the era of bliss as a guideline so as to achieve all its goals. Such ideology, which has greatly affected our recent history and still continues to affect it, has been the subject of many academic dissertations and articles.

In this study, the life, works and ideology of Islamism of Ismail Kara, who comes to mind first when talking about Islamism studies in Turkey and became an authority in this field, were investigated.

Keywords: Islam, Islamism, İsmail Kara, Secularism, Politics

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL KARA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve Eğitimi.....	9
1.2. Babası Kutuz Hoca (Mehmet Kara) ve Hatıraları.....	12
1.2.1. Kutuz Hocanın Hatıralarından Sonra Yazılanlar	16
1.3. İsmail Kara’nın Etkilendiği İsimler ve Hareket/Dergâh Çizgisi	17
1.3.1. İsmail Kara’ya Göre Nurettin Topçu	21
1.3.2. Kara’ya Göre Nurettin Topçu’nun Fikri Dünyası.....	22
1.4. İsmail Kara’nın Eserleri ve Eserleri Hakkında Muhtasar Bilgiler	25

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL KARA’YA GÖRE TÜRKİYE’DE İSLAMCILIK HAREKETİ VE TARİHİ SEYRİ

2.1. İslamcılık ve İlk Hayat Bulduğu Zemin Üzerine Düşünmek	40
2.1.1. Tanımlamalar ve İsimlendirmeler Üzerine Birkaç Husus	44
2.2. İsmail Kara’ya Göre İslamcılık Düşüncesinin Kısa Tarihi.....	45
2.2.1. İttihad-ı İslam Politikaları Dönemi (1870-1908):	46
2.2.2. İslamcılık Dönemi (1908-1918 veya 3 Mart 1924):	46
2.2.3. Muhafazakarlık-Milliyetçilik Dönemi (1924-1944/1960).....	47
2.2.4. Radikal ve Entelektüel İslamcılık Dönemi (1960-1980).....	49

2.2.5. Uyum ve Entegrasyon Dönemi (1980 Sonrası)	51
2.3. İslamcıların Siyasetle İlgili Düşünceleri.....	55
2.3.1. Meşrutiyet	56
2.3.2. Halifelik	59
2.3.3. İstibdat.....	64
2.3.3.1. Bir Müstebid Olarak II. Abdülhamid.....	65
2.3.4. Hürriyet.....	69
2.3.4.1 Hürriyetin Sınırlandırılması.....	74
2.4. İslamcıların Tarih Anlayışı	79
2.5. Cumhuriyet Devri İslamcılarının Tarih Anlayışı.....	86
2.5.1. Nurettin Topçu ve Necip Fazıl'ın Tarih Anlayışı	87
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İSMAİL KARA'YA GÖRE TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE DİN/SİYASET	
İLİŞKİLERİ	
3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Din/Devlet İlişkileri	92
3.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik Meselesi	100
3.2.1. Türkiye'de Laikliğin Anlaşılmasını Zorlaştıran Sebepler.....	101
3.3. Laiklik Meselesinde Kısa Bir Dönemlendirme.....	104
SONUÇ	109
KAYNAKLAR	114
EKLER.....	125

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
RP	: Refah Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

ÖNSÖZ

Tezimizin ana konusu İsmail Kara'nın hayatı, eserleri ve İslamcılık ile ilgili çalışmalarını esas almıştır. Bu alanda kapsamlı eserler ortaya çıkaran ve İslamcılarının görüşlerinin ne olduğu ile ilgili ilk büyük antolojileri bir araya getiren Kara'nın çalışmaları kayda değerdir. Bu meyanda Kara'nın eserlerinin incelenmesi İslamcılık fikir akımı ile ilgili yorumlarda bulunmaya katkı sağlayacaktır. İslamcılarının doğru anlaşılmasını sağlamak için çaba sarf eden ve onlar ile ilgili biyografilerin hazırlanmasında büyük emekleri olan Kara, aynı zamanda eleştirel bir yaklaşım da sergilemektedir. Bu bağlamda İslamcılık düşüncesine bütüncül bir yaklaşım sergileyen çalışmamızda Kara'nın eserleri ve fikirleri önem arz etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde İsmail Kara'nın hayatı, eserleri incelenmiştir. Kara'nın etkilendiği kişiler, özellikle bunların başında gelen Nurettin Topçu ve Dergâh çevresi konu edilmiştir. Yine birinci bölümde yakın tarihimizin hususan tek parti yıllarındaki din devlet siyaset ilişkilerini bir nebze de olsa aydınlatacak bilgileri ihtiva etmesinden dolayı İsmail Kara'nın babası Kutuz Hoca'nın (Mehmet Kara) hatıraları ve Kutuz Hoca'nın ölümünden sonra onun hakkında yazılmış yazıları konu almıştır.

İkinci bölümde İsmail Kara'nın penceresinden İslamcılık'ın kısa bir tarihçesi, İslamcılık ile ilgili temel kavramlardan meşrutiyyet, halifelik, hürriyyet ve istibdat kavramları üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde İslamcılarının tarih telakkilerine yer verilerek Cumhuriyet devri İslamcılarından Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek'in tarih telakkileri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete din siyaset ilişkileri üzerinde durulmuştur. Yeni kurulmuş Cumhuriyetin din politikaları bakımından Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin beklenebilir bir uzantısı olmadığı, büyük değişimlerin yaşandığı üzerinde durulmuştur. Din siyaset ilişkilerinde halen tarafların üzerinde bir uzlaşma sağlayamadığı laiklik meselesine de değinilmiştir.

Tez süresi boyunca beni gayretlendiren, bana yol gösteren, sıkıntılı pandemi (Covid-19) döneminde bütün yoğunluğuna rağmen ihtiyaç duyduğumda rahatlıkla iletişime geçebildiğim danışman hocam Doç. Dr. Ahmet İŞLER'e müteşekkirim. Çalışmam sırasında her zaman desteğini gördüğüm, yoğunluğumdan dolayı ihmal ettiğim eşime de teşekkürü borç bilirim.

Yusuf ERKAN

Bitlis-2023

GİRİŞ

Osmanlı Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra imparatorluk vasfını yakalayarak bu özelliğini Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde pekiştirerek Avrupa’da büyük bir güç haline gelmiştir.¹ Öyle ki Fransa Kralı I. Fransuva, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun baskısından kurtulmanın tek yolu olarak Osmanlı İmparatorluğunu görmekteydi. Almanya’da Protestanlar eğer Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’ndan bazı haklar elde etmişlerse bu Osmanlı sayesinde olmuştur. Yine İngilizler, İspanyollara karşı kendilerini korumak için I. Elizabeth (1558-1603) zamanında Osmanlılardan yardım isteyecektir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun bütün bir Avrupa’ya hâkim olma isteği karşısında Avrupa’daki zayıf devletleri destekleyecek ve Avrupa siyasetine yön verecek süper bir güç haline gelecektir.²

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren önce Safeviler daha sonra Avusturya ile uzun soluklu savaşlar gerçekleştirmiştir. Özellikle Batı’da Avusturya ile gerçekleşen savaşlar Osmanlı ordularının askeri teknik bakımdan Avrupa ordularının gerisinde kaldığını ilk defa gün yüzüne çıkarmıştır.³

Bu uzun soluklu savaşlardan birinin başlangıcı olan II. Viyana Kuşatması (1683) Osmanlı Devleti’nde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Dönemin sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın ısrarı sefer yolunu açmıştır. Bu sefer ile *devlet-i aliye* Orta Avrupa’ya kadar ilerleyecek ve stratejik tehdit olarak görülen Habsburg İmparatorluğuna son verilecektir. Aynı zamanda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da büyük bir başarı elde edecek ve seleflerinin uzun müddet, hakkı ile yürüttüğü sadrazamlık görevini sağlama alacaktı.⁴ Fakat umulan gerçekleşmemiş ve Osmanlı Devleti büyük bir bozguna uğramıştır.

Viyana Kuşatması’nın (1683) hemen akabinde Osman Devleti’ni büyük bir bozguna uğratan Avrupalılar, Osmanlı Devleti’ni Avrupa’dan atmak için Kutsal İttifak’ı oluşturmuşlardır. 1683 yılından başlayarak 1699 yılına kadar yapılan savaşlardan sonra

¹ Feridun Emecen, “Osmanlılar (Siyasi Tarih)”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 33. C. 2007, 487-496.

² Halil İnalcık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*: İstanbul: Kronik Yayınları, 2022. 183-185.

³ Emecen. 183-185.

⁴ Abdulkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 29. C. 2004, 246-249.

Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak'a yenilmiş ve ilk kez büyük toprak kayıplarının yaşandığı Karlofça Antlaşması'nı (1699) imzalamak zorunda kalmıştır.⁵

Hilmi Ziya Ülken, Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında hiçbir şekilde “esaslı fikri faaliyet” ortaya koyamadığını, bu dönemde gerilemenin sebeplerini göremediğini belirtir. Bu eleştirisini yaparken Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Thomas Moore'u örnek verir ve karşılaştırır. Ülken, Thomas Moore'un “İngiltere’de Utopia’yı yazdığı zaman memleketin önünde yeni gelişme ufku açılacağına farkında” olduğunu belirtir ve ortadan kalkan feodal toplum yerine yeni bir burjuva sınıfının doğduğunu belirtir fakat Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve Koçi Bey’in yaşanan krizin “derin sebeplerine hiçbir zaman nüfuz” edemediklerini “selameti yalnız geçmişe dönmede, Orta Çağ ahlakının dirilmesi mümkün olmayan ilkelerine sarılmada” gördüklerini belirtir.⁶ Ülken, bunu belirtirken Osmanlı Devleti'nin yönünü Batıya çevirmesi gerektiğini belirtir.

Ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun’un belirttiği üzere “mağlup” olanlar “galip” olanlara benzemeye çalışmakta ve onları örnek almaktadır. Çünkü “*nefs daimî surette, kendisine galip gelende bir kemal bulunduğuna itikad eder ve onun hizmetine girer...Bunun neticesi olarak mağlup, galibin bütün yol ve yöntemlerini benimseyip her hususta onun yolunu tutar, ona benzemeye çalışır...*”⁷ Osmanlı Devleti'nin de Avrupa'ya benzemeye başlaması tam da askeri yenilgilerden sonra başlamıştır. “Neden mağlup olduk ve bu mağlubiyetten nasıl kurtuluruz? Bizi yenenlere karşı ne yapmalıyız ki yenilmeyelim?” Bir nevi düşmanın silahlarıyla silahlanmak.⁸

Bir süreden beri bize galebe çalan Avrupa'yı daha yakından tanımak adına Lale Devri'nde (1718-1730) Avrupa'nın çeşitli başkentlerine elçiler gönderilmiş ve bu elçilerden “sadece diplomatik ve ticarî antlaşmaları imzalamaları değil Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir.”⁹

Kimi yazarlar bu dönemin üst düzey yöneticilerinin özelliğini açıklarken “...din ve gaza karışımı olan eski Osmanlı *ethos*'undan, kendine özgü zihniyetten kopuş”¹⁰ gibi büyük anlamlar yüklerken kimi yazarlar ise bu dönemi Osmanlı Devleti'nin klasik

⁵ Ali Laçın ve Bedirhan Önal, *Tarih 11 Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2018, 22-23.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. 12-13.

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*. Haz. S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021, 361.

⁸ D. Mehmet Doğan, “Batılılaşma: Mağlubiyet İdeolojisi”. *Eskiye Dergisi* 8 (2008): 51-52.

⁹ Abdülkadir Özcan, “Lale Devri”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 81-84.

¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018. 43.

dönemi içerisinde ele alınması gerektiğini ve “kendi çizgisi içinde değişmeye mütemayil bir zihniyet” olarak değerlendirmektedir.¹¹ Hangi fikir kabul edilirse edilsin Osmanlı Devleti’nin bu tarihten (1718) sonra yüzünü “ilk defa Batıya” çevirdiğini bütünüyle değilse de yavaş yavaş Avrupa’yı örnek aldığını söyleyebiliriz.¹²

Osmanlı Devleti, askeri alanda Batı’yı örnek almaya çalışmış fakat bu sadece askeri alan ile sınırlı kalmamıştır. Askeri düzenlemeler savaşta yaralanan askeri, tedavi etmek için tıp alanında ilerleyen Avrupa’yı örnek almayı zorunlu kıldığı gibi zamanla mühendislik, matematik, coğrafya gibi farklı alanlarda da örnek almaya mecbur bırakmıştır. Zira “devamlı merkezi bir ordu tutmak, modern merkeziyetçi bir sisteme dayalı bir mali idare gerektirir. Nihayet bu gelişmenin yönetimin her kompartımanına ve hukuk alanına sıçrayacağı açıktır.”¹³ Yalnız askeri alanda yapılmış düzenlemelerden sonuç alınamayınca bütün alanlarda topyekûn bir ıslahat hareketi III. Selim Dönemi’nde başlamıştır.¹⁴ Bu açıdan düşünüldüğünde III. Selim Dönemi’nin (1789-1807) en önemli özelliği Batı’nın her yönüyle Osmanlı Devleti’nden ileri olduğunun kabullenilmesidir.¹⁵ III. Selim dönemindeki önemli gelişimlerden biri kuşkusuz Batılı fikirlerin Osmanlı coğrafyasına akışını sürekli hale getirmesidir. III. Selim, iletişimi Avrupa’dan getirdiği eğitimciler vasıtasıyla sağlamaktaydı.¹⁶ Bu dönemde ön plana çıkan gelişmelerden biri de Avrupa başkentlerinde daimî elçiliklerin kurulmasıdır. Viyana, Paris, Berlin ve Londra bunların arasında idi.¹⁷

İletişim kanallarından birini de ilk kez açılan “Londra (1793), Viyana (1794), Berlin (1795) ve Paris (1796)” elçilikleri sağlamaktaydı. Bütün kusurlarına, eksikliklerine rağmen bu elçiler “Osmanlı toplumunda Avrupa’daki yaşamın elçileri olarak etkili”¹⁸ olmuşlardır. Çeşitli alanlarda yapılan yenilikler Osmanlı İmparatorluğuna Batı

¹¹ Feridun Emecen. “Matruşka ’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 52. 52 (2008): 86, <https://doi.org/10.18589/oa.592155>.

¹² Erhan Afyoncu. *Geleceği Anlamak İçin Yakın Tarih Dersleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022. 19.

¹³ İlber Ortaylı. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018. 27.

¹⁴ E. Karakaya. "Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır’da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri ve Sonuçları (1805-1849)." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6. 7 (2019): 290-301.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri-1*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999. 27.

¹⁶ Erik Jan Zürcher. *Modernleşen Türkiye’nin Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020. 39.

¹⁷ Enver Ziya Karal. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri C. V*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (10. Baskı), 2017. 73.

¹⁸ Zürcher. 39-40.

düşüncesinin akışını kolaylaştırırsa da¹⁹ yenilikleri istemeyen muhalif odaklar darbe ile III. Selim'i tahttan indirerek II. Mahmud'un padişahlığını ilan etmişlerdir.²⁰

II. Mahmud kendinden önce gerçekleştirilen ıslahatları devam ettirmede kararlı idi. Bu açıdan onun dönemindeki gelişmeler göz önüne alındığında ıslahat açısından belirleyici tarih 1826 yılıdır. II. Mahmud'un yaptığı yenilikleri 1826 öncesi ve sonrası şeklinde taksim etmek yerinde olacaktır.²¹ II. Mahmud saltanatına karşı tehdit olarak gördüğü Yeniçerilere ve onlarla hareket eden ulemaya sözünü geçirmeden ve aynı zamanda eyaletlerdeki âsilere söz geçirip merkezi otoriteyi kurmadan yenilikleri gerçekleştiremeyeceğinin farkındaydı.²² Bunun için iktidarının ilk yıllarını "güç tabanı" oluşturmak adına büyük çaba sarfetti.²³ Halk ve ulemanın da desteğini alan Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı topa tutarak ortadan kaldırmıştır.²⁴ Yeniçeri Ocağı'nın 17 Haziran 1826 tarihinde kanlı bir şekilde ortadan kaldırılması iyi bir duruma geçişi ifade etmesinden dolayı kaynaklarda "Vak'a-i Hayriyye" (hayırlı olay) olarak geçmektedir.²⁵ Bu olay Osmanlı Devleti'nde ordu ve devlet teşkilatındaki modernleşmenin asıl başlangıcı kabul edilmiştir.²⁶ Yılmaz Öztuna, bu olayın Türkiye tarihinde çok önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Öztuna'ya göre Tanzimat (1839) da Cumhuriyet de bu olayın bir sonucu olarak düşünülmelidir.²⁷ Avrupai tarzda kıyafete geçiş de yine II. Mahmud Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ceket, pantolon ve fesin giyilmesi kararlaştırılmıştır.

II. Mahmud, Avrupa'daki kabine sistemine benzer bir sistemi de uygulamaya çalışarak yeni bakanlıklar ihdas etmiştir.²⁸ Tüm bunları gerçekleştirirken 1 Kasım 1831 tarihinden itibaren içeride ve dışarıda kamuoyunu hızlı bilgilendirmek adına Takvim-i Vekayi' adlı Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesini çıkartmıştır.²⁹

¹⁹ Karal. 73.

²⁰ Kemal Beydilli. "Selim III". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 36. C. 2009, 420-425.

²¹ Nurdal Agrad. *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010. 1-2.

²² Kemal H. Karpat. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017. 95.

²³ Zürcher. 47.

²⁴ Erol Yüksel ve Mehmet Ali Kapar. *Ortaöğretim 11. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2020. 142-143.

²⁵ Kemal Beydilli. "Vak'a-i Hayriyye". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 42. C. 2012, 454-457.

²⁶ Erol Yüksel ve Mehmet Ali Kapar. 142.

²⁷ Yılmaz Öztuna. *Büyük Osmanlı Tarihi C 5*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994. 132-133.

²⁸ Kemal Beydilli. "Mahmud II". *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 352-357.

²⁹ Nesim Yazıcı. "Takvim-i Vekayi". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 490-492.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ile giriştiği mücadeleleri kaybettiğini, gerekçesini de Avrupa devletlerinin askeri bakımdan teknik üstünlüğüne bağladığını ve bu durumun Osmanlı Devleti'ni batılı devletleri örnek almaya sevk ettiğini önceden ifade etmiştik. İlk önce askeri alanda olmak üzere çeşitli alanlarda yapılan ıslahatlar Osmanlı İmparatorluğunu içinde bulunduğu buhrandan kurtaramamıştır. Özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra imparatorlukların en ölümcül korkusu haline gelen ayrılıkçı milliyetçilik hareketleri bütün imparatorlukları etkilediği gibi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve Osmanlı Devleti bu ayrılıkçı milliyetçi hareketleri önlemek adına bir dizi yeniliği hayata geçirmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletlerinde öncelikle maddi anlamdaki sıkıntıların ve daha sonra imparatorluklara hayat hakkı tanımayan “Fransız İhtilali ve Alman filoloji tetkikatı ile parlayan milliyet” hareketlerinden olumsuz etkilenmiştir.³⁰ Osmanlı Devleti'nde ilk ayrılıkçı milliyetçi hareketleri başlatan millet, Sırlar kabul edilir. Sırlardan sonra Rumlar isyan etmiştir.³¹ Sırp isyanları (1804-1815) sonucunda Sırlar bazı imtiyazlar elde etmişlerdir. Fakat bu isyanlar sonucunda ortaya çıkan Yunan isyanlarının (1821-1829) sonuçları çok daha vahim olmuştur. Zira Rusya bu isyanlardan istifade ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın ayrı bir devlet olduğunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir. Aynı zamanda önceden Sırlara verilen muhtariyet (1812) de Edirne Antlaşması (1829) ile tekrar ve genişletilerek tasdik edilmiştir. Ve ayrıca tam da bu sıralar Avrupalılar “Şark Meselesi” tabirini ilk kez kullanmışlardır.³²

Erik-Jan Zürcher Şark Meselesini: *“Balkanlarda çatışma halinde olan milliyetçilik hareketlerinin ve Büyük güçlerin emperyalist emellerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açmadan nasıl karşılanacağı ya da eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise (ki Avrupalı devlet adamlarının çoğunluğu buna inanıyordu), Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'daki güç dengesini altüst etmeden ve genel bir savaşa sebep vermeden nasıl parçalanacağı sorunu 19. yüzyıl boyunca Doğu Sorunu...”* olarak ifade eder. Zürcher, bu fikrin Avrupa diplomasisinde çok sık dillendirilmesinin haklı sebepleri

³⁰ Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2006. 26-27.

³¹ Altuğ Kurtuluş. *Milliyetçilik ve Yenileşme Hareketlerinin Tanzimat Fermanı Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlıcılık İslamcılık ve Türkçülük Üzerindeki Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2020. 47-48.

³² Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. 28.

olduğunu zira istenilen seviyede çözölemeyen Sırp milliyetçiliğinin I. Dünya Savaşı'na giden sebeplerden biri olduğunu ve büyük imparatorlukları yıktığını belirtir.³³

Avrupalı devletlerin gayrimüslimleri gerekçe göstererek iç işlerimize karışmasını önlemek ve bütün Osmanlı vatandaşını tatmin etmek, dini, devleti ve milleti ayağa kaldırmak, diriltmek için Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ilan edilecektir.³⁴ Fermanın en önemli özelliği "...ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere..."³⁵ ifadesi ile büyük bir değişimin sinyali veriliyordu. Artık bütün kanunlarda "müsavat" (eşitlik) esası getiriliyordu.³⁶ Önceki dönemlerde temelleri atılan, hususan Tanzimat Dönemi'nde görünür hale gelen, II. Meşrutiyet döneminde zirveye çıkan dini, devleti, milleti kurtarmayı hedefleyen çeşitli fikir akımlarının da bu dönemde ortaya çıktığını görüyoruz.

İlk olarak bütün Osmanlı tebaasını bir arada tutmak, "ayrılıkçı temayülleri durdurmak veya tehdit edici olmaktan çıkarmak" için İttihad-ı Anasır/İttihad-ı Osmani politikası benimsenmiştir. Bu politika ile yeni bir vatandaşlık inşa edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda büyük bir problem olmaya başlayan eşraf ve ayanı itaat altına almak için gayrimüslimlerin de desteği aranıyordu.³⁷

Rusların ve Avrupalı devletlerin gayrimüslimlerin hamiliğini üstlenerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını engellemek ve "Avrupa'nın Osmanlı ve İslam dünyası için giderek daha fazla menfi vurgular yaptığı ve oryantalistik çalışmalarla akademik olarak da beslediği üç eşitsizlik (hürle köle, erkekle kadın, Müslümanla gayrimüslim arasındaki eşitsizlik) alanının yükünden nisbi de olsa kurtulma[k]..." için İttihad-ı Osmani (Osmanlılık) politikası hayata geçirilmiştir.³⁸

XIX ve XX. asırlar, ideolojiler ve milliyetçilik asırları olarak tesmiye edilir.³⁹ Osmanlı Devleti'nde dağılmayı önlemek için ilkin uygulamaya konan ideoloji Osmanlılık ideolojisi. Özcan, Osmanlılık ideolojisinin uygulanışı bakımından üç dönemde ele alınması gerektiğini belirtir. Bu dönemlerden birincisi I. Meşrutiyet'e kadar

³³ Zürcher, 55-56.

³⁴ Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, 28-29.

³⁵ Muharrem Balci, "Tanzimat Fermanı Orijinal Osmanlıca Metin". www.MUHARREMBALCI.com. 25 Ocak 2023, <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>.

³⁶ Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, 29.

³⁷ İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri-2 Hürriyet Müsavat Uhuvvet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 178-179.

³⁸ Kara, 179.

³⁹ Ahmet İşler, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019. 12.

olan dönem, ikincisi II. Abdülhamid Dönemi ve üçüncüsü ise İttihat ve Terakki Dönemi'dir.⁴⁰ Bu dönemler arasında Osmanlıcılık ideolojisinin “en somut başarısı olarak”⁴¹ Balkan eyaletlerinin yönetimi ile ilgili ihtilafları görüşmek üzere toplanacak konferansın hemen öncesinde “Batılı devletleri etkilemek ve Balkanlar'da yabancı müdahalesiyle reform yapmaya gerek olmadığını, Osmanlı Devleti'nin genel bir reform yapmaya esasen istekli ve kararlı olduğunu göstermek için” ilan edilen Kanun-i Esasi gösterilir.⁴²

Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve nihayet Meşrutiyetin ilanı (1876) ile gayrimüslimlere verilen çeşitli haklar ile dağılmayı önlemeyi amaçlayan Osmanlıcılık politikası, Avrupalı devletlerinin de müdahalesiyle başarıya ulaşamamıştır.⁴³ İttihad-ı Osmani (Osmanlıcılık) politikası müslim gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşını tek çatı altında toplamaya çalışmış fakat bu politika başarısız olunca “ittihad dairesi biraz daraltılarak daha mütecanis (homojen)...” olan İttihad-ı İslam (Panislamizm, İslamcılık) politikası uygulamaya konulmuştur.⁴⁴

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı Devleti'nde kötü gidişatı durdurmak için çeşitli ideolojiler hayata geçirilmiştir. Başlangıçta Osmanlıcılık ideoloji ile bütün tebaa bir arada tutulmaya çalışılmış fakat bu politikanın uygulanamayacağı görülünce devleti kurtarmak için uygulamaya konan ikinci ideoloji ise İslamcılık olmuştur. İslamcılık ideolojisi ile İslam halifesinin öncülüğünde bütün Müslümanları bir arada tutmak ve sömürge haline getirilen İslam beldelerini esaretten kurtarmak hedeflenmiştir.

Çalışmamızın ana konusunu İslamcılık alanında yaptığı çalışmalarla “otorite”⁴⁵ haline gelen İsmail Kara'nın eserleri ve görüşleri oluşturur. İsmail Kara'yı bu alanda otorite haline getiren amiller arasında “Sırât-ı Müstakim ve Sebîlürreşad'ın bütün sayılarını satır satır okuyarak ve notlar çıkararak bir doktora tezi hazırlamış olması...”⁴⁶

⁴⁰ Azmi Özcan. “Osmanlıcılık”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 33. C. 2007, 485-487.

⁴¹ Fuat Uçar. “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasi Hayatına Etkileri.” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10. (18) 2018: 94.

⁴² Mehmet Akif Aydın. “Kanun-i Esasi”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 24. C. 2001, 328-330.

⁴³ Azmi Özcan. “Osmanlıcılık”. 485-487.

⁴⁴ İsmail Kara. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not.” *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Ed. İsmail Kara and Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 22.

⁴⁵ İslamcılık alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Türköne, İslamcılık alanında yaptığı çalışmaları dolayısıyla İsmail Kara'yı “tartışılmaz bir otorite” olarak değerlendiren görüşleri için Bkz. (Mümtaz 'er Türköne. *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012. 39.)

⁴⁶ TCC. Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri. <https://tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/kultursanatodulleri/2020/>. Erişim 11 Haziran 2022.

etkili olmuştur. Çağdaş Türk ve İslam düşüncesi üzerine pek çok çalışmaya imza atan Kara, dinden tarihe, edebiyattan sanata bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmamızın öncelikli amacı İslamcılık ile ilgili büyük bir literatür oluşmasına rağmen bu alanda ilk derli toplu çalışmaları yapmış ve akademiye intisap etmeden önce büyük antolojiler hazırlamış olan İsmail Kara ile ilgili müstakil bir tez çalışmasının olmayışdır. “İslamcılık bitti”, “İslamcılık öldü” söylemlerinin dillendirildiği bir ortamda İslamcılığın bitmediğini, bitmeyeceğini ifade eden Kara’nın çalışmalarının gelecekte de başvurulacak bir kaynak olacağı iddiası da bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamızın bir diğer önemli amacı ise 1980’li yıllardan günümüze kadar İslamcılıkla ilgili ısrarlı çalışmalarına devam eden, bu alanla ilgili birçok özgün çalışmaya imza atan Kara’nın bu alandaki fikirlerini göz ardı etmenin büyük bir eksiklik teşkil ettiği inancıdır.

Bu çalışmamızda yöntem bakımından literatür taraması yapılmıştır. Bu alanda yapılmış çalışmalar tezde kullanılmıştır. Fakat çalışmanın esas odak noktasını İsmail Kara’nın eserleri teşkil etmektedir. Bununla beraber İsmail Kara ile yapılmış röportajlar, mülakatlar ve Kara’nın katılmış olduğu TV programlarından da faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL KARA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve Eğitimi

İsmail Kara, 1955 Güneyce/Rize doğumludur.⁴⁷ Kara, Rize’nin sahile yaklaşık 35-40 km içerlek bir köyü olan Güneyce ’de (Eski adı Varda)⁴⁸ doğumunu kendi ifadeleriyle “Eski hesap yeni yıl (ocak)’ın ilk sabahında yer odasında doğmuşum (13 Ocak 1955)” şeklinde ifade eder.⁴⁹

İlkokulu bitirinceye kadar yaşamını sürdürdüğü bu köy, çevresine göre nispeten büyük bir köydür. Köyde XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kurulmuş bir Nakşi⁵⁰ tekkesi bulunmaktadır. Bu Nakşi şeyhi kendi köylülerinden Hüseyin Atay hocanın dedelerinden bir zattır. Bu Nakşi tekkesinin yanında belirtilen tarihten itibaren bir medresenin de bulunması bu köyü çevresine göre görünür kılmıştır. İsmail Kara’nın babasının (Kutuz Hoca) aktardıklarına bakarak bu köyün çevresine göre farklı kılan özelliklileri görebiliriz. Kutuz Hoca: *“Köyümüzün bilgi ve ahlak seviyesinin ve ahlak seviyesinin nisbi yüksekliğine önemli bir sebep de Nakşi-Halidi şeyhlerinden Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi’nin halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi’nin bizim köylümüz olması ve tarikat faaliyetlerini köyümüzde sürdürmesi ... Cahillikten kurtulmanın dolayısıyla adam sayılmanın asgari ölçüsü hafızlıkla bir şekilde hukuku olmaktı. Civar köylüler hem takdir hem de gıpta ifadesi olarak şöyle derlerdi: Varda’nın sığırları bile hafızlık yapar.*

⁴⁷ Dergâh. İsmail Kara. <https://www.dergah.com.tr/yazarlar/ismail-kara> . Erişim 11 Haziran 2022.

⁴⁸ Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnvly36j4> . Erişim 11 Haziran 2022. (İlgili linkte İsmail Kara, hayatını bizzat kendisi anlattığından kaynak olarak başvurulmuştur.)

⁴⁹ İsmail Kara. *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021. 167.

⁵⁰ Nakşi tarikatı İslam dünyasında Kadiriyye’den sonra en yaygın olan tarikattır. İslam dünyasının hemen bütün coğrafyalarına dağılmıştır. Nakşiliğin kurucusu Bahaeddin Nakşibend’dir. Tarikat, “Sünniliğe güçlü bir şekilde bağlıdır.” (Hamid Algar. “Nakşibendiyye”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 32. C. 2006, 335-342.)

Nakşibendilik, Muhammed Parsa, Alaüddin Attar, Yakup Çerhi ve Ubeydullah Ahrâr zamanında geniş halk kitlelerine ulaşmıştır. Tarikatın, Osmanlı Devleti’ndeki ilk büyük temsilcisi Simavlı Molla İlahi’dir. “...Tarikatlar arasında da *şeriatı bağlılık* açısından ön sıralarda anılır. Tanzimat yıllarında teşekkül eden Halidiye kolu şu anda Türkiye’de yaygın olan koldur. Bu kolun hızla yayılmasının bir sebebi de Tanzimat’tan kısa bir müddet önce Yeniçerilikle birlikte kapatılan Bektaşiliğe ait tekkelerin devlet tarafından bu tarikata devredilmesidir. Cumhuriyet döneminde en çok töhmet altında tutulan tarikat da Nakşilik olmuştur. Özellikle Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Hadisesi vesile edilerek bu tarikat mensuplarına yönelik siyasi teşebbüslerde bulunulmuştur.” Mustafa Kara, Nakşibend’in gizli (hafi) zikir ile tasavvuf dünyasına zenginlik getirdiğini belirtir. (Mustafa Kara. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.72-73.)

*Bu sebepler köyümüzde tahsile meyleden insanların sayısını arttırmış, bilgi ahlak ve anlayış seviyesini yükseltmiştir” şeklinde ifade eder.*⁵¹

1940’lı yılların sonlarına doğru Güneyce Köyü, kaza da olmuştur fakat DP, 1950 seçimlerinde burada seçimi kazanamayınca burayı tekrar köye çevirerek kaza statüsünü İkizdere’ye vermiştir.⁵²

İsmail Kara’nın ilk dini eğitimi evde başlamıştır. Karadeniz Bölgesi coğrafyası itibariyle dağlık ve engebeli olduğundan köyler çok büyük olmasa da birden fazla cami ve mescit bulunur. Güneyce’de de (Varda) aynı durum mevcuttur. Burada iki cami mevcuttur. Kara’nın babası (Kutuz Hoca) kendi evlerinden uzak olan Büyük Cami’de imamlık yaptığı için İsmail Kara ilk dini derslerini mahalledeki cami imamından almaya başlamıştır.⁵³

Bu ilk ders aldığı cami imamını (Hafız Şaban) tarif ederken sabah ezanlarını çok farklı bir sesle ve eda ile okuduğunu belirtir. “Hocanın sabah ezanları hâlâ kulaklarımın kıskançlıkla muhafaza ettiği en etkili lahuti sesler arasındadır.”⁵⁴ der. Mızraklı İlmihali gençlik yıllarında okumaya başladığında kendisine çok yakın bulduğunu ifade eder. Bunun sebebini ise çocukken ezberlediği hükümlerin hemen bütününün bu ilmihalde bulunmasına bağlar.⁵⁵

Kara, ilk eğitim aldığı ortamı değerlendirirken aslında Osmanlı Devleti’nde birçok zenginlik kaynağı olarak gördüğü mekteplerin kendi döneminde olmamasına rağmen yine de bazı yönlerden o ruhu taşıdığını şu şekilde tasvir etmiştir:

“Sıbyan Mektebi, Mekteb-i Sıbyan, Taş mektep, Muallimhane, Muallimhane-i Sıbyan, Darü’t-talim gibi adlarla da anılan Mahalle Mekteplerinin merasimleri, gelenekleri, eğitim-öğretim tarzı, mimarisi, folkloru, binaları, eşyası...hep merakımı celbetmiştir. Bu sebeple olmalı, onları anlatan metinlere, fotoğraflara, karikatürlere ve çizgilere de her zaman hususi bir ilgi duydum. Çocuksuluk; gürültü, kalabalık, neşe ve yaramazlık ile dolu anlar; din ve ahlak kültürünün küçük yaşlardan itibaren kişiliklere sirayeti; zengin ve renkli tipler, eşyalar, teamüller; geleneksel hayatımızda, okuyana

⁵¹ İsmail Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocasının Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 11-12.

⁵² Kara. 65.

⁵³ Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnvly36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

⁵⁴ İsmail Kara. *Aramakla Bulunmaz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 43.

⁵⁵ Kara. 43.

atfedilen değer; dini inançların ve kültürün hayatın her alanına derinliğine nüfuz etmesi...gibi birbirini besleyen öğelerden hangileri beni daha çok cezbediyordu, bunu tam olarak bilemiyorum. Hepsi olamaz mı? Belki çocukluğunda, yazılı metinlerde anlatılanlar gibi çevresi ve zengin tecrübelerinden mahrum olmanın boşluğu? Kim bilir? Rize'nin sahilden 40 km içerde bir köyünde geçen çocukluğumun kış aylarında mahalle mekteplerindekileri andırır hatıralarım ve yaşantı adacıklarım olmadı değil. Mahalle mektepleri çoktan tarihe karışmış olmasına rağmen meğer ruhu her yerde yaşıyormuş."⁵⁶

İlk dini eğitimini bu şekilde aldıktan sonra köyde ilkokul bulunduğundan ilk öğrenimini 1965 yılında köyde tamamlamıştır. İlkokulu bitirdikten hemen sonra babasından hafızlık eğitimini almaya başlar. Haziran 1965- Ekim 1967 tarihleri arasında hafızlık yapmakla geçer.⁵⁷ Hafızlık eğitimini tamamladıktan sonra 1967 yılında açılan Rize İmam Hatip'in ilk talebelerinden biri olarak okula başlar. Babası Kutuz Hoca, Rize İmam Hatip Okulu'nun eğitim ortamını eksik bulduğundan İsmail Kara'yı da daha önceden İstanbul'a giden büyük oğlu Mustafa Kara'nın yanına göndermek ister. Mustafa Kara'nın İstanbul İmam Hatip'e alınmasına vesile olan kişi ise köylüleri Sarı Hoca lakaplı İsmail Atay'dır. Tekrar Sarı Hocayı devreye sokar ve İsmail Kara'yı da İstanbul İmam Hatip'e yerleştirir. Şubat 1969'da eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde İstanbul'daki eğitim hayatı başlar.⁵⁸

Kara, İstanbul'a geldikten sonra bütün bir hayatını etkileyecek bir çevreye intisap eder. Abisi Mustafa Kara vasıtasıyla imam hatipteki okul hayatına alışıırken aynı zamanda alanında aşılamayacak çalışmaların fikriyatını kendine kazandıran Hareket/Dergâh çevresi ile tanışacaktır. İmam Hatip Okulu o dönemde yedi sene şeklinde tamamlanmaktadır. Dört sene orta kısmı üç sene de lise kısmı olmak üzere yedi senede tamamlanmaktadır. Fakat not ortalaması yüksek olanlar (10'luk sistemde 8'in üzerinde olanlar) altıncı sınıfta iken yedinci sınıf derslerini vererek mezun olabilmektedir. İsmail Kara da 1973 yılının haziran ayında bu sınavları vererek bir sene erken mezun olmuştur. İmam Hatibi o dönemde bitirmek üniversite sınavlarına girme hakkı vermemektedir. Sadece Yüksek İslam Enstitülerine kayıt yapılabilir. Üniversite sınavlarına katılabilmek için İmam hatip okulu mezunlarının bir de lise fark derslerini vermesi

⁵⁶ Ali Birinci ve İsmail Kara. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle Sıbyan Mektepleri Hatıralar Yorumlar Tetkikler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 7.

⁵⁷ Kara. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları Cumhuriyet Devri'nde Bir Köy Hocasının Hatıraları*. 15.

⁵⁸ Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUngvIy36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

gerekmektedir. Kara da fark derslerini vermek için İlk önce İstanbul Şehremini Lisesine müracaat eder fakat yoğunluktan dolayı başvurusu kabul edilmeyince Rize'ye gider ve 1973 Eylül'ünde Rize'de fark derslerini verir ve lise diplomasını almaya hak kazanır. 1973 yılı kadar hayatının hiçbir döneminde olmadığı kadar yoğun bir dönem olduğunu belirten Kara “o yoğunluğu muhtemelen şimdi kaldıramam” diye ifade etmektedir. Aynı yıl hem Yüksek İslam Enstitüsüne hem de İstanbul Üniversitesi Tarih bölümüne kaydolur. Tarih bölümüne kaydolur zira İlahiyat eğitimini tamamlayacak bir bölümdür. 1977 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden ve 1986 yılında ise İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun olmuştur. Tarih bölümünden geç mezun olmasının sebebi Dergâh yayınlarındaki iş yoğunluğudur.⁵⁹

1980-1995 St. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda din dersi öğretmenliği yapmıştır.⁶⁰ “Hüseyin Kazım Kadri, Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları (1987)” çalışması ile Yüksek Lisansını tamamlamıştır. “İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914” başlıklı teziyle siyaset bilimi doktoru, ardından 2000'de doçent, 2006'da İslâm Felsefesi profesörü olmuştur. Yirmi yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalıştıktan sonra 2015 yılında emekli olmuştur. Çalışma alanı çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslâm düşüncesidir.⁶¹

1.2. Babası Kutuz Hoca (Mehmet Kara) ve Hatıraları

İsmail Kara'nın babası Mehmet Kara 13 Ağustos 1334 (1918) tarihinde Güneyce'de (Varda/ Hacı Şeyh Köyü) dünyaya gelmiştir. Aile lakaplarının aslında Karahasan olduğunu ifade eden Kara, Kutuz lakabının dedesi Mustafa ile başladığını ifade eder. “Mahalli dilde (Rize) kutuz kelimesinin kısa boylu, saçsız veya tıraş edilmiş baş manasında” kullanıldığını ifade eder.⁶²

⁵⁹ Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnvIy36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

⁶⁰ St. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda işe başlamasına vesile olan kişi daha sonra Marmara Üniversitesi'nde de beraber çalışacakları Necla Pekolcay'dır. O aralar İslami Türk Edebiyatı'nın neşri için Necla Pekolcay, Dergâh Yayınlarına gelip gitmektedir. Türkçe hocalığı yaptığı okulun din dersi öğretmeninin olmadığını ve derslerin boş geçtiğini İsmail Kara'ya söyler. Kendisinin bu işi yapabileceğini söyler. İsmail Kara, böyle bir davete hiç hazır olmadığını ne kadar dile getirse de Necla Pekolcay ısrar eder “bari bir dönem gelin” der. Yanlarında hazır bulunan ve uzun yıllar İsmail Kara ile aynı odada çalışan Mustafa Kutlu da hocanın ısrarında bir hikmet olduğunu ve teklifi kabul etmesi gerektiğini ve bir dönem gitmesinde bir şey olmayacağını ifade eder. Bir dönem değil tam 15 yıl bu okulda çalıştığını ifade eder. (Kara. 59-60.)

⁶¹ Dergâh. İsmail Kara. <https://www.dergah.com.tr/yazarlar/ismail-kara> . Erişim 11 Haziran 2022.

⁶² Kara. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*. 21.

Kutuz Hoca eğitim hayatının kesintili olmasına rağmen bereketli geçtiğini ifade eder. Zira kendi dönemini, Arapça tahsilinin yasak ve dini eğitimin oldukça kısıtlanmış bir dönem olarak tarif eder. Sekiz yaşında iken hafızlığa başlamıştır. Kutuz Hoca, hafızlık hocası Hafus'un vefatı ile kendisinin hafızlık çalışmalarının sona erdiğini ifade eder.⁶³

Kutuz Hoca, medrese tahsilini de Hacı Memiş Efendi'den tamamlayarak icazet almıştır (9 Mart 1954). Kendi dönemleri itibarıyla bu tahsil sırasında Arapça ders kitaplarını bulmanın çok zor olduğunu Kutuz Hoca: *"Bizim gibi bu işlere hevesli talebelerin kitap bulmak konusundaki en önemli kaynakları vefat etmiş hocaların evlerindeki kitap sandıklarıydı. Benim kütüphanemdeki medrese ders kitaplarının yarısına yakın kısmı bu yolla temin edilebilmiştir."* şeklinde ifade eder. Daha sonra 1954-1957 yılları arasında medrese tahsiline birkaç arkadaşı ile yalnızca kış ayları olmak üzere devam eder. Bu derslerini ise Rize Müftüsü dersiam Yusuf Karali Hoca'dan almıştır. Yusuf Karali Hoca'nın bölgede büyük üne sahip olduğunu ifade eden Kutuz Hoca, icazetini aldığı hocasının da anlattıklarıyla Yusuf Karali Hocayı çok farklı gördüklerini anlatır. Daha sonra Yusuf Karali Hoca'nın kabul etmesinden sonra onun yanında derslere başlar. Rize'de eski usul ders okurken oğlu İsmail Kara'nın doğduğu haberini burada alır (Ocak 1955).⁶⁴

Kutuz Hoca medrese derslerine devam ederken aynı zamanda kendi köylerindeki Büyük Cami imamlığını yapmaktadır. Fakat kış aylarında derslere sürekli gidip gelmek mümkün olmadığı için kendi yerine vekil bir imam tayin etmesini müftülüktan talep eder ve maaşının tamamını bu vekil imama verir.⁶⁵

Kutuz Hoca o dönemde dini eğitim üzerindeki baskıların bir örneğini de Yusuf Karali hocadan aldığı derslere devam ederken aktarmaktadır. Yusuf Hoca yaşı ilerlediği ve hasta olduğu için kış aylarının da çetin geçmesi dolayısıyla hocaya dersleri evde yapmalarını talebeleri teklif eder. Hoca kabul etmez yine ısrar edince Yusuf Karali Hoca endişesini "Evlerde Arapça dersleri okutmak serbest değil ki, camilerde hocaların nezaretinde okumaya ve okutmaya nispeten izin verdiler, biz de ondan istifade ediyoruz" şeklinde ifade eder. Yusuf Hoca'nın bahsettiği izin Halk Partisinin son yıllarında çıkmış bir izindir aslında ve o da ilmihal ve akaid konuları ile sınırlıdır. Medrese derslerine, Arapça sarf- nahiv eğitimine yine izin yoktur. Bu gibi konularda hocanın ihtiyatlı oluşu

⁶³ Kara. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*. 38,47.

⁶⁴ Kara. 61-67.

⁶⁵ Kara. 66.

hep devam etmiştir zira medreselerin kapatılmasından (1924) sonra dersiam maaşıyla emekli edilmiş ve tek partili yıllarda hep göz hapsinde kalmıştır. Karali Hoca, DP döneminde müftülük yaparken Oflu hocaların açık bir şekilde icazet merasimlerini yapmalarına karşı çıkar ve “Niçin böyle şeyler yaparak onları uyandırılıyorsunuz, mevcut faaliyetleri de tamamen yasaklayacaklar” şeklinde tedirginliğini açıklamıştır.⁶⁶

Kara, Yusuf Karali Hoca’nın Rize müftüsü iken Rize Ağır Ceza Mahkemesi’nin bir kişinin evinde Risale-i Nur eserleri bulunması dolayısıyla laikliğe aykırılık, devlet düzenini dine uydurmak amacını taşıyıp taşımadığını sorusuna *ehl-i vukuf* olarak verdiği 10.9.1958 tarihli cevabı “*Laikliğe aykırı hareketle, devletin temel nizamlarını dini esaslara ve inanışlara uydurmak amacıyla propaganda yaptığı iddia edilen maznun Halil Santepe hakkında Rize Ağır Ceza Mahkemesi’nde yapılmakta olan duruşmada, maznunun evinde yapılan aramada elde olunan risale ve yazıların tetkikine, ehli vukuf olarak tayin edilmem dolayısıyla bana tevdi olunan işbu yazı ve risaleleri bir bir okuyarak tetkikatım neticesi kanaatlarımı... Kendi vicdani kanaatime göre bütün bu yazılarda laikliğe aykırı olarak devletin temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak amacı ile dini propaganda yapılacak bir hal olmadığını bildirir Yüksek Ağır Ceza Mahkemesi’ne işbu raporumu sunarım*” şeklinde aktarır.⁶⁷

Kutuz Hoca, hatıralarında Cumhuriyet Dönemi’nde hocaların ve kendisinin partilere ve devlet büyüklerine yaklaşımını da ele alır. 1950’li seçimlerden önce köylerindeki hocaların ekserisinin Halk Partili olduğunu belirtir. “Hocalarda bir miktar Halk Partililik damarı olduğunda şüphe yoktur” diye ifade eder. Hocaların, DP’lileri genel olarak hafifmeşrep, müsrif ve devlet adamlıklarını yetersiz gördüğünü ifade eder. Fakat dini hayattaki iyileştirmeler dolayısıyla hocaları da Demokratlara yakınlaştırdığını belirtir. Kutuz Hoca, kendisinin ise bütün hayatı boyunca hiçbir parti ile irtibata geçmediğini hatta oy verdiği partiyi halen de aile fertlerinin bilmediğini aktarır. Kutuz Hoca, bugüne de ışık tutacak şu ifadeleri: “*Siyasetle alenen ilgilenen veya partiden yana açıkça tavır koyan meslektaşlarımın da yanlış yaptıkları kanaatini taşıdım, taşıyorum. Çünkü memleketimizde siyaset kirli bir iş gibi yürümektedir, din adamlarının bu kirli işin kenarında köşesinde açıkça yer almaları doğru değil*” dile getirir. 27 Mayıs 1960 İhtilali olduğu zaman kendi köylerindeki Halk Partililerin bayram ettiğini önceden Demokrat Partililerce istiskal edilen nahiye müdürünün kendisine gelerek “Hoca, bugün ben vaaz

⁶⁶ Kara. 69-70.

⁶⁷ İsmail Kara. *Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 66-67.

vereceğim” dediğini ve Cuma namazından önce tarihten ibretlik bazı meseleleri anlattığını, Mustafa Kemal’i övdüğünü ve ihtilal lehine bir konuşma yaptığını ifade eder.⁶⁸

Devrimlerin sert bir şekilde uygulandığı yıllar Kutuz Hoca’nın ilk tahsilini (1931-1934) aldığı yıllara denk gelir.⁶⁹ Merkeze uzak, ulaşımı çok meşakkatli bir yerde ikamet etmelerine rağmen kendileri de bu uygulamalardan etkilenmiştir. Fes takmak ya da sarık sarmak köyde oturmuş adettir fakat kendi çocukluklarında bu artık *korkulu* bir hale dönüşmüştür. Jandarmaları gördüklerinde ilk yaptıkları şey başlarındaki fesi ceplerine koymak olur. Yaşlıların da tıpkı kendileri gibi korktuğunu jandarmaları görünce başlarını açtıklarını belirtir fakat yaşlılar için dışarda ya da evde başı açık durmak o dönem için *ayıp*⁷⁰ bir durum olduğunu belirtir. Küçük yaşta bu korkunun üzerlerindeki tesirini Kutuz Hoca: “*Ağabeyim Ahmet tifoya yakalandığı zaman sayıklamak kabilinden sürekli konuşurdu. Gözleri ekseriya kapalı ve ateşler içinde. Bu sayıklamalardan en çok bağırarak söylediği cümleler şunlardı: Ne duruyorsunuz, feslerinizi başınızdan alın, jandarmalar geliyor. Bunu söylerken başındaki fesi alır ve saklamaya çalışırdı*” şeklinde ifade eder.⁷¹

Kutuz Hoca, ezanın Türkçeye çevrilmesini de hatıralarına alır. Yaşlıların ezanın aslından çıkarılmasından çok rahatsız olduklarını, bu durumdan utanç duyduklarını hatta ağladıklarını sonradan fark edecektir. Ezanın Türkçeye çevrildiği dönemde Rize’de olduğunu belirten hoca köye dönünce sadece sabah ezanın Arapça okunduğunu diğer vakit ezanlarının sükutla geçiştirildiğini ifade eder. Ezan asli haline alındığında ise Büyük Cami’de imamlık yapmaktadır. Ezan aslına çevrildiğinde yerli halkın hissiyatını minareden müşahade ettiğini belirtir. Ezanın Arapça okunduğunu duyan herkesin camiye doğru geldiğini, halkın büyük bir sevinç yaşadığını belirten Kutuz Hoca o gün “*bir ba’sü bade’l-mevt*” yaşandığını belirtir. Ezan yasağının millete ne seviyede rahatsızlık verdiğini

⁶⁸ Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*. 156.

⁶⁹ Kutuz Hoca hafızlığını tamamladıktan sonra ilkokul (1931-1934) başlama yaşı için geç denebilecek bir yaşta ilkokula başlamıştır. Geç başlama sebebi köyde okulun olmayışıdır. Yaşı akranlara göre büyük olduğu için sınıf atlayarak ikinci sınıftan başlar. O dönemde ilkokulların süresi üç yıldır. (Kara .51-52.)

⁷⁰ Osmanlı Devleti’nde erkekler için de başı açık olmanın doğru kabul edilmediği ile ilgili bir bilgiyi İlber Ortaylı aktarmaktadır. Ortaylı, Türkçe’nin ses bilgisini eski metinlerden almamızın mümkün olmadığını bunun için geçen yüzyılların Türkçesini anlamının önemli bir kaynağının da yabancıların hazırladıkları sözlük ve kitaplar olduğunu belirtirken 17.yy. da Macar asıllı birinin (Nagy de Harsany) hazırladığı Türkçe konuşma kitabında Osmanlı Devleti’nde başı açık olmakla ilgili anekdotunu şöyle aktarır: “*De Harsany şapkasını çıkardığında kendisine yapılan uyarmaları kaydediyor; ört başın, zira adet değildir. Padişah yanında dahi kimse başın açmaz, her vilayetin (ülkenin) başka adeti vardır, hoş, amma Osmanlıya ayuptur*” (İlber Ortaylı. *İstanbul’dan Sayfalar*. İstanbul: Hil Yayınları, 1986. 23-24.)

⁷¹ Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*. 188.

ve halkın bu yasağı kabul etmediğini o gün açık bir şekilde gördüğünü ifade eden Kutuz Hoca insanların Demokratlara meyletmesinin bir sebebini de ezanın aslına döndürülmesi olduğunu belirtir.⁷²

1.2.1. Kutuz Hocanın Hatıralarından Sonra Yazılanlar

Türkiye’de dini eğitim almış insanların nasıl yetiştiğini, kaygılarını, nasıl bir ortamda yaşadığını İsmail Kara’nın hazırladığı “Kutuz Hoca’nın Hatıraları”nda görmekteyiz.⁷³

Hatıralar nesrin bir parçasıdır. Şiirin ön plana çıktığı nesrin azlığından şikâyet edilen bir zamanda İsmail Kara’nın hazırladığı bu hatırat çok önemlidir. Zira Kutuz Hocanın hatıralarında bir dönemin şahitliğini görmekteyiz. Şartlar ne olursa olsun sıkıntılara göğüs geren bir irade ve uygun ortamı bulduğunda canlılığını gözler önüne sermesi bu insanların manevi dinamiklerini açığa çıkarmaktadır. Özellikle 1920-50 arasındaki dönemin gerçek anlamda öğrenilebilmesi için bu çeşit hatıraların gün yüzüne çıkması gerekmektedir.⁷⁴

Kutuz Hoca’nın hatıralarında tarih kitaplarına alınmayan birçok ayrıntıyı bulmak mümkündür. *“Sadece tarihçilerin değil o günleri hikayelerine, romanlarına aktarmak isteyen edebiyatçıların da hatıralardan bulabileceği nice malzeme var. Kutuz Hoca olarak anılan Hafız Mehmet Kara’nın yakın tarihimizin en keskin virajların birinde köy hocası olarak yaşadıkları bize böyle bir zenginliğin kapısını aralama fırsatı veriyor.”*⁷⁵

Hafıza yüzyılları geride bırakan tecrübedir. Hiçbir güç hafızaya boyun eğdiremez. Mekanlar bilgi edinmenin taşıyıcısı iken kültürleri de aktaran başat unsur insanlardır. Kurumlar ortadan kaldırılrsa dahi bazı insanlar dün ile kopan zincirleri birleştirebilir. Böyle kişilerin tanıklıklarını kaydetmek fikri gündeme geldiğinde ilk akla gelen isim İsmail Kara’dır. Bunun en çarpıcı örneğini Kutuz Hocanın hatıralarıyla görmek mümkündür.⁷⁶

⁷² Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*. 95.

⁷³ Taha Kivanç. Bayram Okuması. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/taha-kivanc/bayram-okumasi-47950> . Erişim 3 Temmuz 2022.

⁷⁴ Hüseyin Durukan Yorulmaz. Bir Köy Hocasının Hatıraları. <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mart/19/hdurukan.html>. Erişim 3 Temmuz 2022.

⁷⁵ Suavi Kemal Yazgıç, “Kutuz Hocanın Hatıraları.” *Kırklar Dergisi* 1. 9 (2000): 28.

⁷⁶ Hüseyin Akın. “Ahşap Kubbenin Çöküşü, Beton Kubbenin Yükselişi: Kutuz Hocanın Hatıraları Üzerine”. *Dergâh Dergisi* 241 (2010): 16-19.

Cündioğlu, Kutuz Hocanın hatıralarının sadece kişisel hatıralardan ibaret olmadığını, bizim dünyamızı resmettiğini aktarır. Cündioğlu, Kutuz Hocanın Hatıraları ile hafızasını kaybetmiş bir ülkenin evlatlarının unuttukları bazı şeyleri hatırlayabileceğini; mütevazı hayatlar içerisinde çok büyük zenginliklerin olduğunu, en önemlisi de bizlere; “istatistiklere girme şansı olmayan derinliklerin halihazırda kanayan yaralarımızı sarmada” ne kadar önemli bir kaynak olduğunu, sadece hatıratları konu edinen bir derginin kültür tarihçiliğimiz açısından çok değerli olacağını belirtir.⁷⁷

1.3. İsmail Kara’nın Etkilendiği İsimler ve Hareket/Dergâh Çizgisi

Rize/Güneyce’deki ilk dini eğitiminden başlayıp üniversitedeki hocalığına aynı zamanda uzun bir dönem yayın faaliyetinin içinde bulunması bakımından Kara’nın etkilendiği birçok insan olmuştur. Fakat kendi ifadesiyle *kahramanlarım*⁷⁸ dediği ve etkilendiği kişiler olmuştur. Bu kişilerden bilgi edindiğini görgü bakımından faydalandığını dünya görüşleri hakkında izlenimler edindiğini, ilim ve fikir bakımından nasıl bir çabanın içinde olacağını onlardan öğrendiğini belirtir.⁷⁹ Kahramanları olarak tarif ettiği isimler aslında vefat etmiş kişilerdir ki zaten hatırat-portre eserlerinde onları vefat sıralamalarına göre kaleme almıştır. Dolayısıyla biz hem kahramanlarını hem de halen hayatta olup Kara’nın etkilendiği kişileri ve etkilenme derecesini ele alacağız.

İsmail Kara’nın bütün bir hayatına etki eden kişilerin başında yukarıda hatıralarını da zikrettiğimiz babası Kutuz Hoca (Hafız Mehmet Kara) gelmektedir. Kara, babasının kendi üzerindeki etki derecesini: “*Kutuz Hoca (Hafız Mehmet Kara) babamdır ve hocamdır. Kendilerinden düzenli ve fasılasız tahsilim iki yıldan biraz fazla zamana inhisar ediyor; ilkokulu bitirdikten sonra, 10-12 yaşlarımın yaramazlıklarla dolu günlerini dizinin dibinde hafızlık yaparak geçirdim...Fasılalı ve dolaylı tahsilim ise Allaha şükür bir ömür boyu sürdü, sürüyor. Bilgiden öte tavır, üslup ve ahlak tahsil ettim, ediyorum.*”⁸⁰ şeklinde belirtir. Yine aile fertlerinden abisi Mustafa Kara’nın da kendi hayatında önemli bir yerinin olduğu açıktır. Zira İstanbul İmam Hatip Okulu’nda okurken kendisinin koruyucusu, yol göstericisi olarak abisi Mustafa Kara vardır. İsmail Kara’yı İstanbul’da yayın çevresi ile de tanıştıran ona bu anlamda rehberlik eden abisidir. Abisi dönemin çok önemli dergileri olan Hareket, Diriliş ve Büyük Doğu’nun sıkı

⁷⁷ Düçane Cündioğlu. Kutuz Hoca’nın Hatıraları. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ducane-cundioglu/kutuz-hocanın-hatiralari-47602>. Erişim 3 Temmuz 2022.

⁷⁸ İsmail Kara. *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021. 6.

⁷⁹ İsmail Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde Portreler 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 5.

⁸⁰ Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*. 5.

takipçilerindendir. Böylece Kara'nın hayatında bir dönüm noktası olarak değerlendirebileceğimiz Hareket/Dergâh çevresi ile tanışmasına vesile olan abisidir.

Hareket/Dergâh çizgisi ile ilk teması 1969 Mart ayındadır. Küçük bir yer olarak tarif ettiği Hareket Dergisi'nin bulunduğu yere gider. *“Birkaç iskemle, bir iki sandalye daha...Bir iki resim ve kitap kapağı toplu iğne tutuşturulmuş hepsi bu. Büyük Hocaların gelip geçtiği, mühim eserlerin basıldığı, müessir sohbetlerin yapıldığı yer bu kadarlık mıydı?”* diye tarif eder. Hareket Dergisi'ne gittiği bu ilk günde gelenler arasında Yaşar Nuri Öztürk ve bütün bir hayatına tesir edecek Nurettin Topçu da vardır. Kara, Hareket/Dergâh çevresine bağlanan son kişi olduğunu söyler. Kendisinden sonra o çizgide uzun yıllar çalışan edebi ve fikri eserleri verenin olmadığını belirten Kara, Hareket/Dergâh çevresinde Nurettin Topçu'ya *mülaki* olan son kişinin de kendisi olduğunu belirtir.⁸¹

Hayatında Hareket/Dergâh çevresi ve başka vesilelerle birçok kişiyle tanışmasına rağmen yayıncılık, döneme tanıklık bakımından ön plana çıkmış isimler olmuştur. Bunlar arasında Cemil Meriç, Osman Turan, Mehmet Kaplan, Necla Pekolcay, Bekir Topaloğlu, Mustafa Kutlu, Orhan Şaik Gökyay, Ezel Erverdi, İsmet Özel ve en nihayetinde Nurettin Topçu'yu zikretmek mümkündür. Bunun dışında, Muhammed Hamidullah ve Turgut Cansever gibi isimler de vardır.

İsmail Kara'yı etkileyen kişilerden biri İsmet Özel'dir. Üniversitede kalmak isteyen bir öğrencisine yazdığı bir mektuptan İsmet Özel'in, Kara'nın hayatında önemli yer tuttuğunu görmekteyiz. Edebiyat ve sanat olmadan entelektüel ve akademisyen olunamayacağını ifade eden Kara, öğrencisine mutlaka İsmet Özel'in kitaplarını okumasını tavsiye eder. Zira İsmet Özel'in yerini tutabilecek başka bir fikir insanının olmadığı tavsiyesinde bulunur.⁸²

İsmail Kara, İsmet Özel ile bir TV kanalında üç yıla (1995-1997) yakın “İsmet Özel’le Baş Başa” programının sunuculuğunu yapar. İsmet Özel de bu program sunuculuğunu yaparken Kara'yı “sorgu meleğim” diye tarif eder. Özel, aynı zamanda Kara için şu ifadeleri kullanır: “İsmail Kara'ya olan sevgim ve ilgim bencilcedir. Çünkü o benim ne münasebetle yazdığımı gayet soğukkanlı bir tutum içinde fark eden az sayıda

⁸¹ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 27.

⁸² Kara. *Zafer Değil Sefer*. 410-413.

insandan biridir.”⁸³ İsmail Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 3 adlı antoloji eserini kaleme alırken son büyük İslamcıyı, İsmet Özel olarak kabul eder.

Kara’nın, İsmet Özel ile ilgili ön plana çıkardığı hususiyetlerinden biri “Türkiye’yi bir varlık, bir merkez, bir vasat, yol arkadaşı bulunabilecek, yürünebilecek bir zemin olarak yeniden inşa ve ihsas etme” yönündeki çıkışıdır. Bu anlamda Türkiye’nin yeniden bir merkeze, tarife ihtiyaç duyduğunu belirtir. Çünkü millet ancak bir yerde hayat bulur ve yaşamını devam ettirir. Merkezi olmayanın çevresi de haliyle olmayacaktır. Yine Özel’in önemli hususiyetlerinden birinin de “birini dert ve endişe sahibi kılma yolundaki ısrarlı ve anlamlı çabasıdır” diye belirtir.⁸⁴

Kara’nın bütünlük fikrinin oluşmasına katkıda bulunan isimlerden biri Turgut Cansever olduğunu söylemek mümkündür. Hatıra-Portre eserlerinde ele aldığı isimler için önemli yazı başlıkları koyan İsmail Kara, Turgut Cansever için de “Dünyayı Güzelleştirme İhtirası” başlığını koymuştur. *İhtiras* ve *taassup* kelimelerini olumlu anlamda Cansever kadar rahat kullanan çok az insan olduğunu belirtir. Onu başkalarından ayıran en önemli özelliklerinden bir tanesi de *ümitli* oluşudur. Bu ümitli tavrı onun mücadele tarzını düşünme biçimini etkilemiştir. Uzun bir müddettir kaybettiğimiz “bütünlük fikri peşinde olan, dünyanın, insanlığın ve Türkiye’nin gidişatını” kendi mesleği ölçüsünde takip eden bir ilim insanı olarak görür. Cansever kendi mesleği olan mimarlıktan yola çıkarak mimari eserlerle düşünce tarihimizin problemleri alanlarına nüfuz eder. Kara, Cansever’in Mimar Sinan ile başlayan “nisbi büyüklük” ölçülerinden bahsederken evlerini büyük yapıların etrafında inşa eden insanların şehirdeki diğer evlere göre ölçülerini nispeten küçük tuttuğunu aktarır. Bunun sebebini insanların şehrin odak noktalarındaki eserlerin ulviyetini ön plana çıkarma düşüncesi olduğunu aktarır. Buradan hareketle düşünce tarihimizin problemlerinden birisini ölçü-büyüklük anlayışının bozulmasına bağlar. II. Viyana Kuşatması’na (1683) kadar devamlı düşmanı yenen Osmanlı ordularının sayısı düşman kuvvetlerinin yarısı kadarmış. II. Viyana Kuşatması’nda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın düşman ordularının iki katı büyüklükte bir ordu ile kuşatmaya katıldığını fakat ordunun büyük bir bozguna uğraması Merzifonlunun da sonunu getirdiğini belirtir. Kara, Turgut Cansever’in ölçü bozukluğunu şöyle ifade ettiğini aktarır: “Kuvvetin sayının büyümesinde olduğunu zanneden zihniyet,

⁸³ İsmet Özel, “Sorgu Meleğim.” *Gerçek Hayat Dergisi* 39 (2000): 18.

⁸⁴ Kara, *Aramakla Bulunmaz*. 212-224.

yani ölçü bozukluğu o günlerde başlamış gibi görünüyor. Çünkü büyük ölçünün her şeyi çözeceği yanılgısı, yönetici zümreye hâkim olmuştu.”⁸⁵

Kara, zaman zaman öğrencilerinden gelen ilahiyat mensubu olmasına rağmen nasıl böyle çok yönlü düşünüp farklı yazabildiği ile ilgili soruya cevap olarak sürekli olarak sahaflar çarşısında okuyabileceği kitapları aramayı, yayın editörlüğünü ve Dergâh/Hareket çizgisini göstermektedir.⁸⁶

Dergâh/Hareket çizgisi dolayısıyla tanıdığı etkilendiği isimlerden biri Osman Turan’dır. Kara, Osman Turan’ı “mütebahhir bir alim” olarak tarif eder. Onu ilk olarak Türkoloji kongrelerinde görmüştür. Kendisinin Oflu olması kendisine pek inandırıcı gelmediğini daha sonra yakından tanıyınca Van tarafından gelen bir aşirete mensup olduğunu öğrenecektir. Fuat Köprülü’nün yetiştirdiği “tarihçiliğimizin yüz akı birkaç büyük hocadan biri olarak” ifade eder. Osman Turan’ın milliyetçilik damarının olduğunu fakat İslam’ın düşünce dünyasında iyi yer edinmesinden Türkçü-Turancı çizgi ile arasının pek olmadığını belirtir. Osman Turan’a sorulan “Önce Türk müyüz yoksa Müslüman mı?” sorusuna Turan’ın cevabı: “Türklük zat, Müslümanlık sıfattır. Fakat sıfat öyle bir hal almış ki o olmadığı zaman zat da kalmıyor” şeklindedir. Türk Yurdu dergisinin onun yönetiminde çıktığı dönemde içerik anlamında derginin önceki sayılarından ayrılmaktadır. Nurettin Topçu da yalnızca onun derginin yönetiminde olduğu dönemde Türk Yurdu’nda yazılar kaleme almıştır.⁸⁷

“Hem kadeh hem bade hem bir şuh sakidir gönül”⁸⁸ ile “Bir kadının suya değiyor ayakları”⁸⁹ mısralarını görünce ilk hatırına gelen kişinin Mehmet Kaplan olduğunu belirtir. İlk defa bu mısraları ondan duymuş ve daha sonra yazılarında okumuştur. İsmail Kara, “Hem kadeh hem bade hem bir şuh sakidir gönül” mısraından mistik bir lezzet aldığını belirtir. Kaplan’ın, Hareket Dergisi’nin en eski yazarlarından olmasına rağmen 1969 yılında *Hareket*’e çok uğramadığını belirtir. İsmail Kara, 1978 yılında Mehmet Kaplan ile yaptığı röportajda Kaplan’ın, Nurettin Topçu’dan çok etkilendiğini Topçu’nun evinin bir fikir muhiti haline geldiğini söyler. Topçu’nun tesir eden ve karakterli biri

⁸⁵ Kara, *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa*. 65-72.

⁸⁶ Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnvly36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

⁸⁷ Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 59-66.

⁸⁸ Nef’i’ye aittir. Tamamını okumak için Bkz. <https://www.antoloji.com/hem-kadeh-hem-bade-hem-bir-suh-sakidir-gonul-siiri/> . Erişim 3 Temmuz 2022.

⁸⁹ Orhan Veli Kanık’ın “İstanbul’u Dinliyorum” şiirinden tamamını okumak için Bkz. <https://www.antoloji.com/istanbul-u-dinliyorum-siiri/> . Erişim 3 Temmuz 2022.

olduğunu ifade eder. Zamanla birkaç sebepten ötürü Topçu'dan ayrılışını (1968) “Nurettin Topçu bana göre çok mistikti. Bu mistisizm topraktan uzaktı. Bu tavırla Türkiye'nin meselelerine çözüm geleceğine inanamıyordum...1968'den sonra Hareket'te Nurettin Beyin sanayileşme aleyhine yazıları da bu ayrılığa tesirli oldu. Sanayileşmeyi reddederek Türkiye'nin kurtulacağı fikri bana cazip gelmedi...Sosyalizm meselesi de beni Nurettin Topçu'dan uzaklaştıran sebepler arasındadır” şeklinde açıklar. İsmail Kara, Kaplan'ın kendisini tesiri altında bırakan yönlerinden birinin de sürekli projeler üretmesi ve hayatının sonuna kadar “ortak çalışma ahlakını” bırakmaması olarak değerlendirir.⁹⁰

İsmail Kara'nın portre eserlerinde yer verdiği isimlerden biri de Cemil Meriç'tir. Cemil Meriç'in yazılarını okuyucularla buluşturan, bilinen biri haline getiren Hareket Dergisi olduğunu ifade eden Kara, bunu çok az insanın bildiğini söyler. Meriç'i Hareket çevresine kazandıran isim Ezel Erverdi'dir. “Hem de derginin kurucusu ve fikir babası Nurettin Topçu'nun rızası alınmadan”. Cemil Meriç'in *Umrandan Uygarlığa* ve *Mağaradakiler* adlı eserlerinde yer alan yazılarının birçoğunun ilk neşredildiği yer Hareket Dergisi'dir. Kara, Cemil Meriç'i 1970'li yıllarının en büyük deneme yazarları arasında görür. Ansiklopedik bilgide rakibi olmayan bir yazar olarak değerlendirir. Artık hiç kullanılmayan Osmanlıca bazı kelimeleri ustaca kullanan ve bunu okuyucularına kullanabilme cesaretini veren bir yazar olarak görür. Kara, Cemil Meriç'in Bediüzzaman Said Nursi, Ali Şeriatî ve Celal Nuri hakkındaki yazılarının niçin yazıldığını bilmediğini ve bu yazıların kendisi için hâlâ muamma olduğunu belirtir.⁹¹

1.3.1. İsmail Kara'ya Göre Nurettin Topçu

Kara, hayatı boyunca derecesine göre birçok insandan etkilendiğini fakat mutlaka en çok etkilendiği bir isim istenecekse bunun muhtemelen Nurettin Topçu olması gerektiğini belirtir. Kendisinin hâlâ Nurettin Topçu'yu anlamak için okumaya çalıştığını belirtir. El'an meşgul olduğu çalışmalar savunduğu düşünceler, arayışlar ve bunların Türkiye'de bir manası varsa ve bu bir çizgiye bağlanacaksa bu çizginin Nurettin Topçu'nun çizgisi olduğunu belirtir.⁹²

Kara, “Ne meclisdir bu kim bir kâseden bin neşve peydadır” bu mısraı ilk işittiği andan itibaren kendisinde vurucu bir etki oluşturduğunu belirtir. Kendisini mest edecek

⁹⁰ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 69-75.

⁹¹ Kara. 82-87.

⁹² Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnvIy36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

böyle bir meclisin ancak Nurettin Topçu'nun meclisleri olabileceğini ifade eder. Topçu için de bu meclisin Abdülaziz Bekkine belki sonra Hüseyin Avni Ulaş ya da Celal Hoca'nın olabileceğini belirtir. Meclisinde bin neşve peyda ettiği Topçu ile ilk görüşmesi 1969 Mart ayının son günleridir. İlk izlenimi dökülmüş saçları, hareketli bakışlar, ağır ve derin denilebilecek gülümsemesidir. İçeri girer girmez herkes gibi bir iskemleye oturduğu, çocukları yaştakilerle gayet samimi tavırları ve konuşması kendisini şaşırtır. *“Halbuki hoca denilen büyük zat meclise gelince nefesler tutulmalı, oturuşlar başka bir düzene girmeli, el-pençe divan haline geçilmeli, ses-sada kesilmeli değil miydi? Beklentilerim boşa çıktı; neşve ziyadeleşti... merkeze yerleşen zat da rahat, neşeli, mültefiti”* der.⁹³

Kara, Nurettin Topçu'nun ilk sözlü eleştirisini Cemil Meriç'e yönlendirdiğini ve kendisinin de buna şahit olduğunu belirtir. Meriç'in “Yunan Mucizesi” ve “Cemaleddin'i Efgani” yazıları üzerine bir eleştiridir. Yeterince okuma yapmadan hissiyatı yüksek yorumlar yaptığını söyler. Nurettin Topçu, Cemaleddin Efgani'yi derin bir düşünce adamı olarak görmez ama samimi bir Müslüman olduğunu düşünür. Üzerinde takdirle durduğu yönü ise hareket adamı oluşudur.⁹⁴

Hareket/Dergâh camiası bayramların ikinci günlerini düzenli olarak hoca ziyaretlerini yapmakla geçirmektedir. Bu hocalar Nurettin Topçu, Hüsrev Hatemi, Tahsin Banguoğlu, Mehmet Kaplan, Osman Turan, Cemil Meriç, Orhan Şaik Gökyay gibi hocalar bulunmaktadır. Yine bir bayram ziyaretinde Nurettin Topçu'nun evine gittiklerinde oturma odasında Mehmet Akif Ersoy, Hüseyin Avni Ulaş ve Hitler'in fotoğrafı asılı durmaktadır. Bu fotoğraflardan üçüncüsünün orada asılı olmasının hikmeti sebebi ne idi acaba? Kara, bu durumu “Hitler'in Alman idealist ruhuyla mezc olmuş iradesine, milletini ayağa kaldıran hareket adamlığına ve mücadele azmine hayranlık” duymasına ve Topçu'da “dini, siyasi ve ahlaki veçheleri olan derin/felsefi bir Yahudi düşmanlığı, bunun paralelinde kuvvetli bir kapitalizm ve masonluk karşıtlığı[na]” bağlamaktadır.⁹⁵

1.3.2. Kara'ya Göre Nurettin Topçu'nun Fikri Dünyası

Kara'ya göre Nurettin Topçu, bütün ömrünü mücadele ruhu ile alçakgönüllülüğü bir arada yürütmüştür. Büyük bir fikir adamlığı yanında çok önemli eserler veren bir

⁹³ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 27-29.

⁹⁴ Kara. 30-31.

⁹⁵ Kara.36-38.

yazardır. Şüphesiz ki öğretmenliğe verdiği önem açık bir şekilde göz önündedir. Sınıfı mabet olarak gören bir öğretmendir.⁹⁶

Topçu, bütün yazılarında Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesini için içine katarak ama daha yükseğe çıkmak için eleştiriye devreye sokarak yeni bir “insan, millet, devlet modeli” oluşturmaya çalışmıştır. Bundan dolayı yeni bir felsefe, ahlak tarih, sanat, tasavvuf anlayışına yönelmiştir. Metafiziği kabul etmeyen felsefi görüşlere karşı çıkıp duyguyu, sevgiyi, akli mezcederek ahlak ağırlıklı bir felsefe inşa etmiştir.⁹⁷

Topçu, Mustafa Kemal Paşa’nın vefatından kısa bir süre sonra (3 ay) düşüncelerini, felsefesini ifade etmek için Hareket Dergisi’ni çıkarmıştır. Tek parti döneminin ilk muhalif dergisidir fakat yazıları aleni bir dini vurgu içermez. Sert bir şekilde eleştirdiği konuların başında eğitim programları, cumhuriyet ideolojisi, batılılaşma girişimlerini zikretmek mümkündür.⁹⁸

Topçu, Cumhuriyet ideolojisine ve kapitalizme mücadele ve muhalefet etmek için seçtiği, üzerinde durduğu üç kavram vardır. Bu kavramlar “*isyan, hareket ve irade*” dir. Bunlardan *isyan*, mutlak manada itaate erişilebilmesi için insanın kendi isteklerinden, alışkanlıklarından devletin kurallarından sıyrılıp üstün bir güce yani Allah’a ulaşmayı ifade eder.⁹⁹ Topçu, *isyan ahlakının* anarşizmden farkını: “*insanda evrensel bir sorumluluk halini alan merhamet ile mukadderatına tek başına hâkim olan, o olmasa bu mukadderatın yabancı hükmüne tabi olacağı Allah’ı yardımına çağıracağı iman sesinden başka bir şey değildir. Bu hâl, her esirlik hareketine karşı bizde isyan eden Allah’a itaat etmektir. Onun iradesine uymaktır.*” şeklinde açıklar.¹⁰⁰ Bu kavramlardan hareket ise insanın eylemlerini ulvi bir dereceye yükseltecek “insanla Allah’ın bir terkididir”. *İrade* ise insanın kendinden ve çevreden gelen etkiyi karşılayan Allah’a ulaşmayı arzu eden “mistik bir kuvvettir”.¹⁰¹ İnsanın eylemi iradeye yaslanıyorsa “ahlaki hareket” veya “gerçek ve hür hareket” adını alır.¹⁰²

Topçu, dönemindeki milliyetçi-muhafazakâr çevreden de farklı fikirlere sahiptir. Muhafazakârlar devlete itaati üstün kabul edip hürriyetten daha yüce görmektedirler.

⁹⁶ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 32-45.

⁹⁷ İsmail Kara. *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017. 38.

⁹⁸ İsmail Kara. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak (Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 489-490.

⁹⁹ Kara. *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. 39.

¹⁰⁰ Nurettin Topçu. *İsyan Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021. 240.

¹⁰¹ Kara. *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. 41.

¹⁰² Kara. 40.

Topçu, hususan şahsiyeti arka planda bırakan teamüllerin insanları “sürü” psikolojisine götüreceğini ifade eder. Nietzsche ve Ziya Gökalp çizgilerine karşı çıkmaktadır. Nietzsche’de insan, kendisinin hükmü altında iken Gökalp’te ise toplumun hükmü altındadır. Burada Topçu’nun tercih ettiği kavram *şahsiyetçilik*dir. Burada da şahsiyetçilik kavramının gerçek anlamda insanı özgür kılması ve toplum içinde erimesini engelleyecek olan *mesuliyet* kavramıdır. “Şahsiyet sahibi bir insanın ayrılmaz vasfı olan mesuliyet ise ferdiyeti harekete sevk eden ve hareketten sonra da kuvvetlenerek büyüyen bir iradedir.” diye açıklar.¹⁰³

Topçu’nun hayatında kahramanca çıkışlarının olduğunu ifade eden Kara, bu durumun pek bilinmediğini ve üzerinde şu ana kadar pek durulmadığını beyan eder. Kara, 1969 Şubatı’nda İmam Hatip eğitimini tamamlamak için geldiği İstanbul’da birkaç gün öncesinde büyük bir olay yaşanmıştır. O dönemde sağ-sol çatışmalarının zirveye çıktığı bir dönemde *Kanlı Pazar Olayı* gerçekleşmiştir. Kendi mahallesini eleştirebilmek kimsenin o günlerde yapamayacağı bir harekettir. Nurettin Topçu o günlerde kendisinin de içinde bulunduğu Müslüman camiaya sert eleştirilerde bulunur ve yazılar kaleme alır. “Kin ile Din Birleşmez” o döneme tanıklık eden önemli bir yazıdır.¹⁰⁴

Bu yazının öne çıkan bazı bölümleri şöyledir. Nurettin Topçu, sağ-muhafazakâr-aktif İslamcı çevreye şu şekilde hitap eder: “*Din kardeşlerinin birbirlerini öldürmesi İslam’da var mıdır? ...Cihad din kardeşlerini öldürmek midir? Acaba asıl cihad insan öldürmek midir? İslam dinini kendi nefisleri ile hırsları için böyle şuursuzca alet yaparak Amerikan donanmasına yaranırcasına savaşmak cihad ise İslamiyet gelmeden önce insanlar en şiddetli, en barbar savaşları yapıyorlardı...Bıçaklayıp yere vurdukları insanlar Müslüman değilmiş nereden biliyorlar? ...Dini denene neşriyat İslam binasına içerden vurulan baltalardır, bunu bilsinler. Dinci gazeteler, düşünen ve seven ruhları her gün Müslümanlıktan soğutarak uzaklaştıran menfaat ve tezvir vasıtalarıdır... İslam’a bu en büyük fenalığı yaptığı halde Müslüman olduğunu söyleyen cepheye dönerek diyoruz ki: Her şeyden evvel İslam’ı bulunuz... Müslümanlığa karşı olanlara da şöyle diyeceğiz: Karşınızdakiler Müslüman değildirler. Müslümanlığı onlarınkinin tam aksi davranışlarda arayınız. Onları affedin ve hepinize birlikte affı ve kurutuluşu getirecek olan İslam içinde birleşiniz...*”¹⁰⁵

¹⁰³ Kara. 41-42.

¹⁰⁴ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 32-34.

¹⁰⁵ Nurettin Topçu. *İradenin Davası-Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 244-248.

1.4. İsmail Kara'nın Eserleri ve Eserleri Hakkında Muhtasar Bilgiler

Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler 3 Cilt (I. Cilt,1986; II. Cilt, 1987; III. Cilt, 1994)

İsmail Kara bu antolojik eserini ilk önce iki cilt olarak düşünmüştür fakat daha sonra bu eserine III. cildi de ilave edecektir. **I. Ciltte:** Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Şeyhülislam Musa Kazım, Said Halim Paşa, Seyyid Bey, İskilipli Mehmed Âtîf, Babanzade Ahmed Naim, Mehmet Akif Ersoy ve Elmalılı Muhammed Yazır’ın yazılarına yer vermiştir.¹⁰⁶

Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi adlı kitabının ilk cildini Fuat Köprülü’nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı kitabı ile karşılaştırırken Fuat Köprülü’nün zikredilen eserini yayınladığında yirmi dokuz yaşında olduğunu belirtir. Köprülü’nün eserini 1919 yılında yayınladığında Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden çekildiği yıl olduğunu belirtir. Yani büyük tahribatların yaşandığı bir zaman diliminde ölümsüz bir eserin ortaya çıktığına atıfta bulunurken kendisine şu soruyu sormuştur: “...Acaba bir başka müellif 29 yaşında bu çapta bir eser daha verebilir mi idi? Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ’nin ilk cildini 29 yaşında değilse de 30 yaşında bitirmiştım. Dağ fare doğurmuştu ama olsun... ”¹⁰⁷

II. Ciltte yer alan isimler arasında ise Ferit Kam, Mehmed Ali Aynî, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Fenni Ertuğrul, Ahmed Hamdi Akseki, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Bediüzzaman Said Nursi, M. Şemseddin Günaltay¹⁰⁸ bulunmaktadır.

Yazılarına yer verdiği İslamcıların şüphesiz ki bu seçtiği kişilerden ibaret olmadığını fakat yazılarına yer verdiği isimlerin dönemin tartışmalarının genel bir çerçevesini verdiğini ifade eder. Metinleri Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad, Beyanu’l Hak, İslam Mecmuası gibi dergiler ile gazetelerdeki yazılarından intihap etmiştir. Kara, bu işin aslında çok meşakkatli olduğunu da belirtir zira metnini seçeceği kişilerin hemen bütün eserlerine vakıf olmak gerektiğini belirtir. Bu kişilerin daha çok fikri, siyasi metinlerini tercih ettiğini belirtir. II. Meşrutiyet’ten sonra çok tartışılan konular (içtihad, terakki, meşrutiyet, din-devlet, ittihad vb.) değinilmiştir. Seçilen metinlerin hemen hepsi Kara

¹⁰⁶ İsmail Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler- I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 9. (İsmail Kara, kitaplarının dış kapak fotoğraflarını itina ile seçen bir yazardır. Kara’nın bazı kitaplarına ait dış kapaklarına ulaşmak için ekler kısmına bakılabilir.)

¹⁰⁷ İsmail Kara, “Bir Kahraman Kitabın Peşinde.” *Sizin Kahramanınız Kim? 40 Farklı İsim Kendi Kahramanını Yazdı*. Ed. Mustafa Alp Dağıstanlı. İstanbul: NTV Yayınları, 2007. 206-209.

¹⁰⁸ İsmail Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler- I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 9.

tarafından sadeleştirilmiştir. Sadeleştirme sebebinin ise daha fazla bir kitleye hitap etme düşüncesidir. Fakat bu düşüncesinin aslında yanlış olduğunu sadeleştirmeden metinleri vermenin daha isabetli olacağını sonradan fark edecektir. Kara, metinlerini seçtiği kişilerin kısa bir de *tercüme-i hâlini*¹⁰⁹ vermektedir. Aslında 1979 yılında derinleşmeyen çalışmalarının olduğunu, kişileri tek tek ele almayı düşündüğünü fakat bu fikrinin de bütünlükten uzak olduğu için vazgeçtiğini ifade eder. Bu alanda (İslamcılık) yapılan çalışmaların da çok az ve yanlış bilgiler ihtiva etmesinden dolayı antolojiye mecbur kaldığını belirtir.

III. Cilt: Bu ciltte metinlerine yer verdiği isimler arasında: Eşref Edip Fergan, Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Hayrettin Karaman ve İsmet Özel bulunmaktadır. Bu ciltteki kişiler yazılarını daha çok cumhuriyet döneminde kaleme almış yazarlardır. Belki bunların istisnası Eşref Edip'tir.

III. cildin heyecandan ziyade tedirginliğe sebep olduğunu ifade Kara, 12 Eylül darbesinden sonra İslamcılık tartışmalarının başka vadilere kaydığını belirtir. İslamcıların da bu müdahalenin nimetlerinden faydalanmak için istekli olduklarını her grup kendini temsil edecek isimleri bu ciltte görmek istediğini belirtir.¹¹⁰ Bu cilt muhteva olarak ilk iki ciltten ayrılmaktadır. Zira 1924 sonrası dönemde İslamcılık hareketinin var olup olmadığı tartışma konusudur. Bu durumu Kara: “Çok basit olarak söylemek gerekirse siyasi, sosyal, kültürel muhtevası ve uzantıları da olan bir dinden, İslamcılıktan bahsetmek çok yakın zamanlara kadar yasak ve tehlikeli bir alana adım atmak demektir. Çok yönlü tedbirlerle kamu alanından sökülüp atılmaya çalışılan dini öğeler tamamen şahsi alana hapsedilmek isteniyordu... (Sübhanke duasını öğrenmek isteyen çocukların bile jandarma dipçiğiyle karşılaşmaları nadir vakalardan değildi.)”¹¹¹ şeklinde açıklar. Bu sebeplerden dolayı Cumhuriyet devrinde hususan 1950’li yıllara kadar İslamcılıktan söz etmek zordur. Bu dönemdeki İslamcılar eserlerini Milliyetçilik akımı çerçevesinde icra edebilmişlerdir.¹¹² III. ciltte yer alan isimlerden şair olanların (İsmet Özel, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç) şiirlerinin dahil edilmemesini bir eksiklik olarak kabul eder. Bu antolojiler ile beraber İslamcılık akımı ile ilgili daha sağlıklı yorumlar yapılacağını

¹⁰⁹ “Osmanlı döneminde genel olarak bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine “tercüme-i hâl”, birden fazla kişinin biyografisini içeren eserlere “terâcim-i ahvâl” denilmiştir.” Daha detaylı bilgi için Bkz. (Abdülkadir Özcan, “Tabakat”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 299-301.)

¹¹⁰ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler-1*. 5-6.

¹¹¹ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler-3*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994. 5-7.

¹¹² Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler-1*. 9-10.

ümit eder.¹¹³ İsmail Kara bu antolojinin ilk cildini babası Kutuz Hoca'ya ithaf ederken, üçüncü cildini de bu alanlara kendisinin dikkatini çeken abisi Mustafa Kara'ya ithaf etmiştir.

Hüseyin Kazım Kadri Ziya Gökalp'in Tenkidi (1989)

İsmail Kara'nın Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezidir. Kitabın Temmuz 2018'deki ikinci baskısında kitap içeriğinde değişikliğe giderek "Hüseyin Kazım Kadri'nin Hayatı ve Eserleri" adlı kısmı çıkartmıştır. 2018 yılındaki baskısında "Milliyetçilik Tartışmalarının Geçmişi ve Hüseyin Kazım'ın Kitabı" "İlk Tartışmalar", "Hüseyin Kazım'ın Tenkit ve Değerlendirmeleri" ile "Hüseyin Kazım Kadri/Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları (Metin)" başlıklarından oluşmaktadır. Kara, Ziya Gökalp'in milliyetçilik tartışmalarında çok büyük katkısının olduğunu belirtir. İsmail Kara, milliyetçilik ve İslamcılık tartışmaları üzerinde çalışırken İslamcı yazarların Ağaoğlu'nu ve Akçura'yı çok sert biçimde eleştirdiklerini ancak bu konularda en etkili isimlerin başında gelen, Ziya Gökalp'i tenkit etmemelerinin kendisine enteresan geldiğini belirtir. Kara, Ziya Gökalp'in iki sebepten eleştirilmediğini belirtir. Birincisi, "İttihat ve Terakki örgütündeki tartışmasız yeri", ikincisi ise Ziya Gökalp'in tenkit ettiği kişilerin isimlerini doğrudan vermemesi olarak değerlendirir. Fakat geç bir tarihte de olsa (1933) Hüseyin Kazım Kadri'nin "Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları" adlı kitapçığının bahsedilen boşluğu dolduracağını ifade eder. Zira o bu eseriyle Gökalp'i eleştirebilmiştir.¹¹⁴

Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye (1998), Amel Defteri (1998), Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe (1998)

Kara, 1990'lı yıllarda iki gazetede köşe yazarlığı yapmıştır. Kendisine köşe yazarlığı teklifi gelince iki tür metin yazabileceğini düşünür. Bunlardan birisinin yayın dünyası ile ilgili olduğunu, dergiler, kitaplar ve bunlarla ilgili yapılan tartışmalar ikincisi ise mesleği icabı uğraştığı İslamcılık, çağdaş Türk düşüncesi tarihi, siyaset-din ilişkisi vb. konulardır. Bir nevi eski okumaları ile güncel olaylar arasında irtibat kuracak ve yazılar kaleme alacaktır. Bu şekilde de yazmaya başlar fakat yazısı için bütün malzemeler hazır olmasına rağmen köşe yazılarını yazmak oldukça uzun bir vaktini almaktadır. Bu durumun çok istenilen bir şey olmadığını belirtir. Daha sonra köşe yazarlığını bırakınca

¹¹³ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler-3*, 7-8.

¹¹⁴ İsmail Kara, *Hüseyin Kazım Kadri Ziya Gökalp'in Tenkidi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018. 5-11.

yazdığı yazılarla ilgili büyük bir dosyanın oluştuğunu fark eder.¹¹⁵ Bu dosyadan özellikle Cumhuriyet dönemindeki din-siyaset ilişkisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, medreseler, tekkeler, aydın ve ulema bağlantıları, cemaatler, din dersleri gibi konular *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*; okuduğu kitaplar ile ilgili eleştirileri, yorumlu aktarımları ve okuma-anlama meselelerine dair değindiği konular *Amel Defteri*;¹¹⁶ “tarih telakkisi, yakın dönem Türk siyasi tarihi ve siyasi düşünce, şehir kültürü ve hurafe meseleleriyle ilgili olanlar ise *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* isimlerini almış ve kitap olarak basılmıştır.¹¹⁷

Kutuz Hoca’nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası (2000)

Bu kitabın ilk hali 1985 yılında kaleme alınmıştır. *Kutuz Hoca/Mehmet Kara-Hayati, Hocaları, Talebeleri* ismiyle sınırlı sayıda basılmıştır. İsmail Kara, bu eserinde babasının hatıralarını ele alır. Tabi bu çalışması ile özellikle tek partili dönemde hoca ve şeyhlerin Cumhuriyet ideolojisine nasıl yaklaştıklarını ve genel gidişatı nasıl değerlendirdikleri ile bilgiler yer almaktadır. Kara, çalışma alanı itibariyle medrese ve tekkelerin kapatılmasından sonra din adamlarının o günkü zor şartlarda dini eğitimi nasıl devam ettirdiklerini babasının ve babasının hocalarının hayatı özelinde kaleme almıştır. Kara, 1980 İhtilali ile “azmanlaşan” İslami hareketin gerçek anlamda anlaşılması için tek partili yılların kapalı ve sıkıntılı olan döneminin açıklığa kavuşturulması ve mantığının çözülmesi gerektiğini belirtir. Bunu gerçekleştirmek için de bu tür hatıra kitaplarının yazılması gerektiğini düşünür. Bu kitap yalnızca bu konuları ele almaz aynı zamanda Cumhuriyet döneminde köy hayatının nasıl işlediğini, dönemin sıkıntılarını, ilginç tarihi bilgileri de ele almaktadır.¹¹⁸ Dördüncü baskısından itibaren Kutuz Hoca’nın vefatı dolayısıyla oğullarının ve bazı isimlerin kaleme aldığı yazılar da kitaba eklenmiştir.

Bir Felsefe Dili Kurmak Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi (2001)¹¹⁹

Bu eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş ise üç kısımdan oluşmaktadır. *Türkçe’de Modern Felsefe ve Bilim Terimleri, İstilah-ı İlmiye Encümeni ve Çalışmaları,*

¹¹⁵ İsmail Kara. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 9-11.

¹¹⁶ İsmail Kara. *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017. 6.

¹¹⁷ İsmail Kara. *Amel Defteri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017. 6.

¹¹⁸ Kara. *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*. 11-12.

¹¹⁹ Bu eseri ile 2001 yılı Türkiye Yazarlar Birliği Dil ödülünü almaya layık görülmüştür. Bkz. (<https://www.tuba.gov.tr/tr/haberler/akademiden-haberler/tuba-asli-uyesi-prof.-ismail-karaya-cumhurbaskanligi-kultur-ve-sanat-buyuk-odulu>)

Babanzade Ahmed Naim Bey ve Felsefe Terimlerine Dair Çalışmaları adlı başlıklardan oluşmaktadır. I. Bölümde *Babanzade'nin Felsefe İstilahlarını İnşası ve Teknik-İdeolojik Tartışmalar*, II. Bölümde ise *Felsefe İstilahları Teknik Sözlüğü* başlıklarından oluşmaktadır. Eserin sonunda ise bir *lügatçe* bulunmaktadır.

İsmail Kara bu eseri ile aslında çağdaş Türk düşüncesinin hem problemli taraflarının olduğu kadar hem de zenginliğinin olduğunu ortaya çıkarmak ve bununla birlikte iki *dar amacı* ve bir de *geniş amacının* olduğunu belirtir. Birinci dar amacı “II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında, felsefe grubuna dahil ilim dalları başta olmak üzere modern bilimlere ait terimlerin Türkçe’de nasıl karşılanabileceği problemi üzerinde çalışmak, tercüme-telif eserlere ve ders kitaplarına zemin teşkil şeklinde sözlükler hazırlamak için kurulan *İstilahât-ı İlmiye Encümeni*’nin faaliyetleri ve yayınları hakkında bilgi vermek, yorumlar yapmak”, ikinci dar amacı ise Babanzade Ahmed Naim’in bu alana vermiş olduğu katkıları ortaya koymaktır. Geniş amacının ise II. Meşrutiyet-1928-1933 çizgisinde modern felsefe anlayışının Türkiye’de nasıl şekillendiğini kimlerin katkısı olduğunu belirlemek ve bu yapılan çalışmaların mantığını çözmek olduğunu belirtir.¹²⁰

İslam Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik Hilafet Risaleleri I-VI (2002-2014)

Hilafet Risaleleri başlangıçta beş veya altı cilt olarak planlanmıştır. Zaman içerisinde cilt sayısı yediye çıkarılan risalelerin şimdilik altı cildi hazırlanmıştır. Her bir cildin başında İsmail Kara’nın “Giriş: Risaleler ve Müellifleri Hakkında Bazı Bilgiler” başlıklı yazısı bulunmaktadır aynı zamanda her bir cildin başında o ciltteki risaleleri açıklayıcı akademik metinler de düşünülmüş ve bazı ciltlerin başında o risaleleri açıklayıcı akademik metinlere yer verilmiştir.¹²¹

Bu risalelerden Hilafet Risaleleri’nin I. cildi (2002) on iki risale ve iki tane ek yazıdan; II. Cilt (2002) on iki risale ve bir ek yazıdan oluşmaktadır ve bu ilk iki cilt II. Abdülhamid Devri (1877-1908) ile ilgili metinlerdir. III. Cilt (2003) sekiz risale ve üç ek yazıdan; IV. Cilt (2004) on risale ve yedi ek yazıdan oluşmakta olup bu iki ciltteki yazılar da II. Meşrutiyet Devri alt başlığı ile yayınlanmıştır. V. Cilt (2005) sekiz risale ve yedi ek metinden; VI. cilt (2014) ise dokuz risale ve dört ek metinden oluşmakta olup

¹²⁰ İsmail Kara. *Bir Felsefe Dili Kurmak Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016. 6-7.

¹²¹ İsmail Kara. *İslam Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik Hilafet Risaleleri-1*. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2021. X- XIV.

Cumhuriyet Devrinde yazılmış ve basılmışlardır. Yedinci cildi ise daha yayınlanmamıştır.

Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* serisinde fark etmiş olduğu bir durumu bu eserleri (Hilafet Risaleleri) hazırlarken daha açık bir şekilde gördüğünü belirtir. O da İslam-Türk düşüncesinde büyük değişikliklerin ve dönüşümlerin yaşandığı ve bu dönüşüm/değişiklikteki devamlılığı sağlayan da bu risaleler olduğunu belirtir. Yeni hilafet meselesi sadece din ve siyaset ile ilgili değil artık uluslararası bir vakıaya dönüşmüştür. Zira Mısır önce Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Daha sonraki dönemde İngilizlerin burayı ve Hint alt kıtasını işgal etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti de bu topraklarda dolaylı olarak hilafeti devam ettirmek isteyince uluslararası soruna yol açacaktır. İlk defa Osmanlı halifeliğinin tartışmaya açılması ve gayrimeşru oluşunu iddia olarak ortaya atan Hindistan’daki İngiliz misyonu çevresidir. Osmanlı hilafetinin gayrimeşruluğu iddiası ortaya atılmakla kalınmaz aynı zamanda *Hilafetin Kureyşiliği* de ön plana çıkartılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti’nin eski ihtişamını kaybetmesiyle ve idari ve sosyal problemler üst üste gelince ve düvel-i muazzamanın da teşvikiyle Arap milliyetçiliği ve sonradan Arap Hilafeti hareketleri meydana gelmiştir. Kara, hilafet meselesi üzerine bugüne kadar yerli ve yabancı birçok çalışmanın yapıldığını fakat yapılan yorumların meselenin büyüklüğünü ihata edemediğini hatta zaman zaman anakronizme, sathiliğe kaçmasından dolayı bu risaleleri yayına hazırlama ihtiyacını hissettiğini belirtir.¹²²

Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri (2003), Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet (2017)

Kara’nın “Din ile Modernleşme Arasında Türk Düşüncesin Meseleleri” adlı eseri giriş, dört bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Girişte Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir? Sorusuna cevap aranmaktadır. Birinci bölüm “Kavramlar ve Meseleler” ikinci bölüm “Meşrutiyet ve Milletçiliğe Dair” üçüncü bölüm “Tasavvuf ve Tarikatlar” dördüncü bölüm “Teracim-i Ahval ve Fikriyat”, hâtime ise “Hesap Vermek/Hesap Sormak” başlıklarını taşımaktadır. Kara, Yakın dönem Türk siyasi tarihi ve çağdaş Türk düşüncesinin üç türlü ele alındığını belirtir. Bunlardan birincisinin Cumhuriyet rejimine gitmenin mecburi olduğunu ve “*hasta adam*”ın ilaçlarını yeni inkılaplar ve ıslahatlar

¹²² Kara, *Hilafet Risaleleri-1*. V- VIII.

sonucunda bulunduğunu dolayısıyla her türlü “kâr hanesini” ön plana çıkartanların olduğu tablodur. Kara, bunu “kendine aşık beyaz tablo” olarak ifade etmektedir. Bu tabloda büyük kahramanların ve büyük adamların olduğunu belirtir. İkincisinde ise bazılarının tam aksine bu yakın dönem tarihinin zaafalarını ön plana çıkarttığını belirtir. “Zarar hanesi” burada işlemektedir ve burada diğerinin aksine “hainler ve küçük adamlar” tabloda yerini alır. Kara bunu da “kendinden nefret eden siyah tablo” olarak belirtir. Fakat Kara, bu iki tablonun aksine üçüncü bir tablonun varlığını görmeyi ümit eder ve bu üçüncü tabloyu ise “kişinin ve toplumun tarihiyle, kendisiyle muhasebesi tablosu” şeklinde ifade eder. Burada önemli olan ise kâr-zarar hanelerine birlikte bakmak ve hesabın verilebildiği hükümlerin peşinde olmaktır.¹²³

Burada kendimize mutlak surette sormamız gereken soruların olduğunu belirten Kara ancak bu şekilde kişinin gerçek anlamda yerini tayin edebileceğini belirtir. Sorulması gereken asıl sorunun “Çağdaş Türk düşüncesiyle bir akrabalığımız var mı, varsa bunun derecesi nedir?” sorusudur. Yakın geçmiş tarihimizde bize ve bütün insanlığa çıkış kapısını gösterecek tecrübelerin ve unsurların olduğunu belirten Kara, bu çıkış kapısını aralayacak ümidin varlığı bile ona ciddi anlamda eğilmek için kâfi olduğunu belirtir. Bu kitabını I. Dünya Savaşı’nda Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde şehit düşenlere ithaf etmiştir. O şehitlerin ruhları bugünkü işgalcilerin varlığından ve bu toprakları istila eden zalimlere yardım eden torunlarından da azap duyduklarını ifade eder.¹²⁴

“Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet”¹²⁵ adlı eseri ise “Din ile Modernleşme Arasında Türk Düşüncesin Meseleleri” adlı kitabının ikinci cildi sayılır. Kara, bu eserinde önceden yayınlanmış makalelerine ilaveler yapmış ve nihayetinde bu eser vücut bulmuştur. Kitabın birinci bölümü “İslam, Müslümanlık, İslamcılık”; ikinci bölümü “Din, Tarih, Gelenek,

¹²³ İsmail Kara. *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018. 5.

¹²⁴ Kara. *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. 6.

¹²⁵ İsmail Kara “Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak” ifadesini aslında bir ironi olarak kabul eder. Zira Müslüman alim ve aydınlarının neredeyse tamamının Müslümanlıktan vazgeçemediklerini ama modern-laik düşünme şeklini benimseyerek onu Müslümanlaştırmak, kendilerine uydurmak için uğraş verdiklerini belirtir. Başarı derecesi ne olursa olsun böyle bir düşünme biçiminin İslam dünyasını taşıyamayacağını belirtir. Buna karşılık vermek için yeni bir düşünceye, yeni dile ihtiyaç olduğunu belirtir. Kara “...Bugün için daha fazla hatırlanması gereken husus dinlerin hayata uymak için değil hayatı hakka uydurmak için geldikleridir” şeklinde ifade eder. (Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 94.)

Medeniyet”; üçüncü bölüm “Felsefe ve Tasavvuf” dördüncü bölüm ise “Teracim-i Ahval ve Fikriyat” başlıklarından oluşmaktadır.

Müslüman Kalarak Avrupalı/Batılı Olmak, fikrinin Çağdaş Türk/İslam düşüncesinin en üst başlıklarından biri olarak gören Kara, bütün fikir akımlarının üzerinde durduğu asıl meselenin bu fikir olduğunu belirtir. Hem Batılı olmak hem de Müslüman olmak mümkün müdür acaba? Kara’ya göre modernleşme tarihimizin genel seyrine bakıldığında “bu mümkündür hatta olması gereken budur” denilmiş ve kabul edilmiştir.¹²⁶ Kara ise bu eserinde bu soruların cevabını aramaktadır.

Sözü Dilde Hayali Gözde Portreler-1 (2005) ve Dağ Ne Kadar Yüce Olsa Portreler-2 (2020)

Hatıra-deneme türü eserlerinin hep yazmayı düşündüğünü belirten Kara, bu eserlerin ortaya çıkışını hızlandıran gelişmenin Muhammed Hamidullah Hoca’nın vefatı olduğunu ifade eder. Etkilendiği kişiler hakkında bu tür metinler kaleme almasını bir vazife olarak görmektedir. Ölenle ölünmez fakat ölen bizden bir şeyler kopararak gitmektedir. Bir de bunlar anne, baba, hoca, yâran ise... Hamidullah Hoca’nın vefatından sonra bu tür metinleri yazmayı artık erteleyemediğini ve sonuçta hatıra-deneme türü bu eserlerin ortaya çıktığını belirtir. Başka yerlerde de tesadüf ettiğimiz;

“*Mâ medahtu bi-mekaleti Muhammed’a*

*Ve lakin medahtu mekaleti bi-Muhammed’a*¹²⁷

(Yani hakkında yazdıklarımla Efendimiz Muhammed’i medh ü sena etmiş sayılmam. Fakat Muhammed’den bahsetmekle makalemi methettiğim doğrudur.)”¹²⁸ mısralarını İsmail Kara da Muhammed Hamidullah Hoca için aktaracaktır.

Kara, hayatını etkileyen bu insanlardan *Sözü Dilde Hayali Gözde* eserinde yer verdiği isimler arasında Rize müftüsü dersiam Yusuf Karali, Nurettin Topçu, Osman Turan, Cemil Meriç, Orhan Şaik Gökyay, Muhammed Hamidullah gibi isimler bulunur.

¹²⁶ İsmail Kara. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 5-6.

¹²⁷ Bu mısraları Bediüzzaman Said Nursi bir *düstur* olarak kabul eder ve o da Risale-i Nur için bu sözün bir naziresini “Vema medehtu’l Kurane bi mekaleti,

Ve lakin medehtu kelimati bil Kurani”

Yani “Kuran’ın hakaik-i i’cazını ben güzelleştiremedim; belki Kuran’ın güzel hakikatları, benim tabiratlarımı da güzelleştirdi, ulvileştirdi” şeklinde ifadesi için Bkz. (Bediüzzaman Said Nursi. *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2006. 370.)

¹²⁸ Kara. *Sözü Dilde Hayali Gözde*. 5-6.

Dağ Ne Kadar Yüce Olsa eserinde ise Necla Pekolcay, Turgut Cansever, Bekir Topaloğlu, Orhan Okay, Fatma Kara (annesi) gibi isimlere yer vermiştir.

Aramakla Bulunmaz (2006)

Türkiye şartlarında yerli kaliteli bir arayışın olmadığını, gerçek bir düşünce ortamının olmadığını, eğitim sisteminin Türkçeyi bile öğretemediğini, mirasa sahip çıkacak mekanizmaların felçli olduğunu, medyayı namus, değer tanımayan bir ejderhaya benzeten Kara, böyle bir ortamda yazılan çizilenlerin, eserlerin, fikirlerin “çölde kaybolan nehirler” gibi kaybolduğunu belirtir. Burada işlenen konuların çok eski bazı bilgilerini yeşerttikleri için ilk olarak “Kurumuş Ağaca Su Vermek” adını vermiştir. Fakat Dergâh/Hareket çizgisinde uzun bir süre beraber aynı odada çalıştığı Mustafa Kutlu’nun teklifi üzerine “Aramakla Bulunmaz” isminde karar kılmıştır. İlk tercih ettiği isimden hareketle aslında asla sonu boş olacak bir işin peşinde olmadığını da belirtir. Çünkü geçmişte gerçekleşmiş bir şey için onu mutlak anlamda bugün tekrarını engelleyecek bir şeyin olamayacağını belirtir.¹²⁹

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Birini Ararken”, ikinci bölüm “İz Sürmek” üçüncü bölüm “Kitaplar ve Mecmualar Arasında” başlıklarını taşımaktadır. Çeşitli konuları işlediği bu eserde İsmail Kara’nın eserlerini yazarken ki merakını ve takipçiliğini gün yüzüne çıkaran yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir eserdir. Özellikle takipçiliğini ortaya çıkaran “Bir İzin Peşinde: Muradiye Haziresine Selam” adlı kısma bakılabilir.

Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam I-II (I. Cilt, 2008; II. Cilt, 2016)

İsmail Kara’nın çok defa tekrar ettiği hatta vird-i zebanı haline getirdiği “Türkiye’de uzaktan yakından dinle irtibatlı olmayan hiçbir mesele yok gibidir” sözünden hareketle bu iki ciltlik eserinde Türkiye’deki din-siyaset ilişkilerine değinmektedir. Kitabın birinci cildi giriş kısmı “Din İle Olmuyor Dinsiz De Olmuyor”, “Hilafeti ve İslam’ı Kurtarmaktan Kendimizi Kurtaramaya”; birinci bölüm “Diyanet İşleri Başkanlığı Din İle Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum”, ikinci bölüm; “Tarikat ve Cemaat Yapıları

¹²⁹ İsmail Kara. *Aramakla Bulunmaz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 5-6.

İtaat ve Muhalefet Biçimleri”, üçüncü bölüm ise “İslamcı Söylemin Ana Kaynakları Ve Gerçeklik Değeri” başlıklarından oluşmaktadır.¹³⁰

Kitabın ikinci cildi ise dördüncü bölümden başlamakta olup “Türk Usulü Laiklik Yahut Haddini Bilmek”, beşinci bölüm “Türkiye’de Din Eğitimi Var Mı?”, altıncı bölüm ise “Dini Yayıncılık ve Dini Fikriyatın Merhaleleri” başlıklarından oluşmaktadır.¹³¹

Kara, birinci cildin dokuzuncu baskısında (Mayıs 2019) kitabın kapak fotoğrafını¹³² cami-minare ve bu caminin önünde yan yana duran iki bayrak fotoğrafını tercih etmiştir. Bu iki bayraktan biri ay yıldızlı al bayrak diğeri ise Avrupa Birliği Bayrağı. Kara, aslında ilk bakışta insana hoş bir manzara gibi görünen bu fotoğrafa 60’lı, 70’li ve 80’li yıllarda bu fotoğrafın toplumun hiçbir kesimi (solcu, milliyetçi, İslamcı, muhafazakâr, Kemalist vb.) tarafından bu kadar rahat kullanılamayacağını ifade eder. Örneğin “Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli” mısraını zihninde canlı tutanlar bu fotoğrafa ne diyecekler? diye sorar. Kara, *“Eğer Türkiye kurucu ve yaşatıcı bir(icik) unsur olarak din ve İslam’la olan ilişkisini dünyanın yeni şartlarında ve tedavüle giren yeni kavramlarla bir daha kurmak ve anlamak peşinde ise en zıt fikirler dahil olmak üzere her şey ciddiye alınabilir, her tartışmaya katlanılabilir. Feraset ve basiret, karşı tarafı anlama cehdi, tahammül ve sabır, üst siyaset bir kişiye, bir millete başka ne zaman lazım olacak! Yok eğer bütün bu cilalanmış; özgürlük, insan hakları, demokrasi, küreselleşme söylevleri; diyalog, bir arada yaşama çağrıları her şeyin daha anlaşılabilir ve vasıfsız hale gelmesi için körüklenen, desteklenen teşebbüsler ise bizimle ne alakaları ve akrabalıkları olabilir?”* şeklinde belirtir.¹³³ Kara, bütün kitap boyunca kitabın daha iyi anlaşılması için fotoğraflara da yer vermiştir.

Kara, 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimini “felaket” olarak niteler ve bu felaketin Türkiye’de Diyanet, cemaat ve tarikatları tekrar “tarihsiz ve derinliksiz” tartışılan ortamlara sürüklediğini belirtir. Bu konuda vasıflı, kuşatıcı bilgilere ihtiyacımızın olduğunu belirten Kara, bu kitabının bu yönde bir fonksiyon icra etmesini temenni eder.¹³⁴

¹³⁰ İsmail Kara. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam-1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 5-12.

¹³¹ İsmail Kara. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam-2*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 7-9.

¹³² Kitabın kapak fotoğrafını görmek için Bkz. (<https://www.bloomberght.com/ab-den-turkiye-karari-yeni-fasil-aciklamayacak-2222446>)

¹³³ Kara. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam-1*. 5-7.

¹³⁴ Kara. 9.

Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca (2009)

İsmail Kara, babasının (Mehmet Kara/Kutuz Hoca) hocalarının hayatları ile hususi olarak ilgilendiğini zira onlardan edep ve bilgi öğrendiğini belirtir. Hem de kendi çalışma alanı itibarıyla onların yaşam hikayelerinin literatüre katkı sağlayacağını da düşünmektedir.

Yusuf Hoca hem zeki hem de çalışkan biri olduğu için iyi yetişmiştir. Fakat 1924 yılında medreselerin kapatılmasından sonra kendi bildiklerini aktarabileceği bir ortam kalmadığı için Rize’de yaşamına devam etmiştir. 1950’den sonra dini hayattaki normalleşmelerden o da istifade edecek ve müftü olacaktır. Eser “İlk İntibalar” (İsmail Kara, Yusuf Hoca’yı ilk kez 1967 yılında Rize İmam Hatip Okulu açılışında görecektir.), “Yusuf Hoca’nın Hayatı, Vazifeleri, Dersleri”, Ebulula Mardin’in Huzur Dersleri Kitabı İçin Yusuf Hoca’nın Yazdığı Hal Tercümeleri” dört ek metin ve Yusuf Hoca’nın şeceresinden oluşmaktadır.¹³⁵

Bir dersiamın, genç yaşta re’sen emekli edilmiş bir hocanın kendi hâl tercümesini ne kadar mütevazı bir şekilde kaleme aldığına Yusuf Hoca’nın şu sözlerine kulak kabartarak görebiliriz: “...*Telifatınız var mı diye fakirden istifsar buyuruyorsunuz. Bu ise sırf hüsn-i teveccüh-i fazılâneleridir... Ve illa selefin müellefatını anlamaktan aciz olan bizim gibi müptediden telif ne kadar uzaktır. Bununla beraber “men ellefe fe-kad istihlafe (Eser telif eden geriye halef bırakmış olur) hakikati de göz önündedir. Vakıa haksız olarak bazı ak yüzlü evrakın yüzünü karartmış isem de onları kitapların göze pek çarpmayan yerinde gizlemiş ve bir kısmını da idama mahkûm etmişimdir...*”¹³⁶

Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası (2013), İsyân Ahlakı Peşinde Nurettin Topçu Albümü (2018)

Kara’nın en çok etkilendiği kişilerden biri olan Nurettin Topçu’nun hayatını, eserlerini ve fikirlerini çeşitli görsel materyaller ile açıklayan eserleridir.

İslamcıların Siyasi Görüşleri -1 Hilafet ve Meşrutiyet (1994), İslamcıların Siyasi Görüşleri -2 Hürriyet Müsavat Uhuvvet (2019)

İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 adlı eser İsmail Kara’nın doktora tezidir. Fakat doktora tezinden sonra yeni kaynaklardan alıntılar yapmıştır. Yakın dönem Türk modernleşmesinin, İslamiyet ve dinin aynı zamanda İslamcılık hareketinin yeterince ele

¹³⁵ Kara, *Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca*, 5-12.

¹³⁶ Kara, 24-25.

alınmadığını belirten Kara, daha çok psikolojik dürtülerin etkili olduğunu belirtir. Bu hissi ve psikolojik dürtülerden kurtulmak için modernleşme/gelenek ya da dinden herhangi birini ön plana almadan, birisine tavır almadan değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durur. Yapılması gereken dinin modernleşmeyi ve tersinin birbirini etkileme derecesinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu yapıldığı taktirde sıhhatli yorumların yapılabileceğini belirtir. Bu eserini ya da doktora tezini hazırlarken hususan İslamcılar tarafından yayınlanan dergi ve gazetelerden faydalanmıştır. İçinde bulundukları iç ve dış olaylara pratik ve acil çözümlerden başka bir şey yapmaya imkân tanımamıştır. Burada genel itibariyle İslamcılarının yeni modern kavramları nasıl İslamileştirmek istedikleri üzerine odaklanmıştır. İslamcılar, açıkça Meşrutî idareye taraf oldukları için halifeliğin eski gücünden ve itibarından uzaklaştırılması için yoğun bir çalışmanın içine girmişlerdir. Eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “İslam, İslamcılık ve Siyasi Hayat”, ikinci bölüm “Meşrutîyet ve İstibdat” üçüncü bölüm ise “Meşrutîyet İdaresinin İşleyişi ve Kurumları” başlıklarını taşımaktadır. Kara’nın doktora tez danışmanı Şükrü Hanioglu’dur.¹³⁷

“İslamcılarının Siyasi Görüşleri 2 Hürriyet Müsavat Uhuvvet” adlı eser “İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1” adlı eserin ikinci cildidir her ne kadar aralarına uzun bir süre girmiş olsa da. Kara, bu ciltte ana sloganları uhuvvet, hürriyet ve müsavat olan Fransız Devrimi’nin İslamcılar üzerinde nasıl bir etki bıraktığını, muhalif ve muvafık taraflarının nasıl harekete geçirdiği üzerinde durmaktadır. Eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü “Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri”, birinci bölüm “Hürriyet Mi Esaret Mi?”, üçüncü bölüm ise “Uhuvvet Kimin İçin?” başlıklarını taşımaktadır.¹³⁸

İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not (2011)

1995 yılında Yeni Şafak gazetesindeki yazdığı yazılar bu kitabın ilk nüveleridir. Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlediği 4. Dini Yayınlar Kongresi vesileyle bu yazılar bir üst merhaleye çıkacak ve nihayetinde bu kitaba dönüşecektir. Eser mukaddime ve iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım “Tarihten Bugüne Gelirken Şerh

¹³⁷ İsmail Kara. *İslamcılarının Siyasi Görüşleri -1 Hilafet ve Meşrutîyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017. 5-14.

¹³⁸ İsmail Kara. *İslamcılarının Siyasi Görüşleri -2 Hürriyet Müsavat ve Uhuvvet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 5-8.

ve Haşîye” ikinci kısım ise “Bugünden Tarihe Giderken Şerh ve Haşîye” başlıklarını taşımaktadır.

XIX. yüzyıldan itibaren şerh ve haşîyeye yönelik ironik ifadelerin bulunduğunu, bu literatüre yönelik birçok menfi tasvirlerin olduğunu aktaran Kara, bu konu üzerinde duran herhangi metodolojik bir metnin olmadığını ve kendisini harekete geçiren asıl sebebinin de bu olduğunu belirtir. Eser boyunca İsmail Kara’nın cevabını aradığı mühim sorular vardır. Yüzyıllar boyunca başarılı bir telif tarzı olan şerh ve haşîye geleneği hangi sebeplerle XIX ve XX. yüzyılda zayıf bulunmuş ve güvensiz bir ilim alanı haline dönüşmüştür? Modernleşme çabalarının, hümanizmin, akılcılığın bu dönemdeki rolleri hangi seviyededir? Oryantalistlerin bu literatürü sıradanlaştırmak için bir çabaları olmuş mudur? Şerh ve haşîye literatürü olmadan İslam klasiklerine nüfuz etmek gerçekten kabil midir? Gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. İlk yapılması gereken şeyin öncelikle XIX ve XX. yüzyılda bu alana yönlendirilmiş hükümlerin yanlışlarını ve eksikliklerini ortaya çıkarmaktır. Sadece bu taraflı, yanlış ve eksik fikirlerin ortaya çıkarılması ile yetinilmemesi aynı zamanda “temsil gücü yüksek şerh, haşîye, talikat, telhis...türü metinler üzerine yoğunlaşarak yeni bir metodoloji...ortaya koymak...” gerektiğini ifade eder.¹³⁹

Elemim Bir Yüreğin Karı Değil Mehmet Âkif Albümü (İsmail Kara-Fulya İbanoğlu) (2013)

Mehmet Akif Ersoy’un hayatı, eserleri ve sanatı hakkında yeterince çalışma yapılmasına rağmen sergüzeşti etrafında halen yeterince bilgiye sahip olamadığımızı belirtir. Bu çalışması ile görsel malzemelerle (pul, resim, eser-şiir müsveddesi, mektuplar, fotoğraflar, resim vb.) hayata kronolojisine katkı vereceğini karanlıkta kalan bazı noktaları bu şekilde teşhis edebileceğini belirtir. “Çünkü bir kişinin hayatı biraz da geride kalan görsel metrukatıyla kuşatılıp anlaşılabilir” der.¹⁴⁰

Müslüman İstanbul’a Mahsus Bir Gelenek Mahya (2016)

Mahya “özellikle ramazan aylarında birden fazla minareli camilerin iki minaresi arasına kurulan ışıklı yazı veya resim panosu”¹⁴¹ olarak tanımlanır. İsmail Kara, bu

¹³⁹ İsmail Kara. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşîye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021. 5-9.

¹⁴⁰ İsmail Kara ve Fulya İbanoğlu. *Elemim Bir Yüreğin Karı Değil Mehmet Akif Albümü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013. 5.

¹⁴¹ Nebi Bozkurt. “Mahya”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 396-398.

eserinde mahyanın İstanbul'a özgü bir buluş olduğunun üzerinde durarak hayatın içine nasıl sirayet ettiğini, yabancı ya da vatandaşı nasıl etkilediğini ve zamana rağmen kendini yenileyerek bugüne nasıl intikal ettiğini açıklamaktadır. Mahyaları ön plana çıkaran bir özelliği ise siyasete ve mizaha nasıl konu olduğudur. Bu kitap bunun da üzerinde durmaktadır.¹⁴² Kara, mahya karikatürlerinin de iki hususun üzerinde durduğunu belirtir. Birincisi gazete ve dergiler her türlü siyasi, dini, sosyal, kültürel konular için mahya karikatürlerini bir mizah doğrultusunda kullanmışlardır. 1950'den sonra ise buna göç, sanayileşme problemleri vb. konular da eklenecektir. İkincisi ise “daha siyasi bir tutum takınan ve bir tür laiklik müdafaasına işaret eden, din-siyaset ilişkilerinin tikanıklıklarını, zorluklarını, açmazlarını gündeme taşıyan, bir kısmı irtica vurgulu çizgilerdir...irtica mürteci tipleri...kara çarşafli kadınlar, dört kadınla evlilik...” gibi meseleleri içeren mahya karikatürleridir.¹⁴³

Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklal Marşı (2021)

Kara, İstiklal Marşı'nın 1924 yılından sonra neredeyse “meşahir-i meçhule” tabirine mahkûm olduğunu belirtir. Yani herkesçe biliniyor görünüyor ama aslında kimse tam anlamıyla bilmiyor. Bu eseri yazmasının sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Yani sürekli tekrarlanmasına rağmen üzerine yeterince düşünülmemiş olmasıdır. İstiklal Marşı'nın üç kademedede ele alınabileceğini belirtir. Birincisi, edebi şiirsel yönünü bir bütünlük içinde değerlendirmektir. İkincisi, Mehmet Akif Ersoy'un yaşamını, mücadelecilik yönünü göz önünde bulundurarak metni şerh etmek ve üçüncüsü ise çağdaş Türk/İslam fikriyatının “ana kavramları, arayışları, yükselişleri...yakın ve uzak irtibatları üzerinden kurulup geliştirilecek bir çerçeve gerekecektir; şiir/metin, şair/yazar ve dönem” şeklinde açıklamaktadır. Kara, İstiklal Marşı'nı altı başlıkta ele almaktadır. Bu altı başlık şunlardır: “İstiklal, Millet, Din, Vatan, Medeniyet ve Ümit”¹⁴⁴

Kara, marşın hem dini bir metin hem de modern bir metin olduğunu belirtir. 3 Mart 1924 tarihinden sonra İstiklal Marşı'nın konumunun zayıflatılmaya çalışıldığını belirten Kara, bunu Millî Mücadele'ye ruh veren manalardan uzaklaşıldığının bir işareti olarak görür. “Nutuk'ta Akif'in ve İstiklal Marşı'nın hiçbir şekilde geçmemiş olması da Mustafa Kemal Paşa'nın ne ölçüde şuurlu otosansürlerde ve perhizkârlıklarda

¹⁴² İsmail Kara. *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek Mahya*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016. 5-9.

¹⁴³ Kara. 161-163.

¹⁴⁴ İsmail Kara. *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklal Marşı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021. 5-7.

bulunduğunun açık işareti olmalı; Millî Mücadele’yi anlatan bir metin, uzun bir nutuk ve içinde kendisinin Ankara’ya davet ettiği Akif ve İstiklal Marşı yok!” şeklinde açıklar. ¹⁴⁵

İsmail Kara’nın bu eserleri dışında kaleme aldığı başka eserleri de bulunmaktadır. Bunun dışında düşünce tarihi, din-modernleşme ve din-siyaset alanındaki çalışmaları Dergâh başta olmak üzere Tarih ve Toplum, Toplum ve Bilim, İslam Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kutadgu Bilig, İslamiyat, Toplumsal Tarih, Türklük Araştırmaları Dergisi, Diyanet İlmî Dergi, Derin Tarih, gibi dergilerde yayınlanmıştır. ¹⁴⁶

¹⁴⁵ Kara. 147-148.

¹⁴⁶ Dergâh. İsmail Kara. <https://www.dergah.com.tr/yazarlar/ismail-kara> . Erişim 11 Haziran 2022.

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL KARA'YA GÖRE TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK HAREKETİ VE TARİHİ SEYRİ

2.1. İslamcılık ve İlk Hayat Bulduğu Zemin Üzerine Düşünmek

Yakın dönem tarihini ciddi anlamda etkilemiş bir hareket/akım/ideoloji olarak İslamcılık hakkında bugün için herkesin üzerinde ittifak ettiği ve/veya kabul ettiği bir tanım bulunmamaktadır. Tanımı/tarifi üzerinde bir ittifak olmadığı gibi kimin İslamcı olup/olmadığı hususunda da bir ittifak yoktur.

Örneğin Türkiye'deki İslamcı çevrelerin kaynak bir İslamcı olarak kabul ettiği Nurettin Topçu, onu İslamcı görenlerin aksine kendisini bir İslamcı olarak görmez hatta fikirleri itibariyle bu çevreyi eleştirmiştir.¹⁴⁷ Bu konuda Metin Karabaşoğlu, şartlı olarak *İslamcı* sıfatını kullanır. “Bediüzzaman kesinlikle İslamcıdır ve asla İslamcı değildir.” demektedir. Eğer İslamcılık dini, “dünyevi bir proje” olarak görüyorsa Bediüzzaman'ı kesin İslamcı olarak görmez. Ama eğer İslamcılık, İslam'ın hayatın her alanın kapsadığını kabul ediyor “...sosyal ve siyasal tazammunlarının da olduğu, müminlerin muslih olma manasını da içerir şekilde bir salâhat anlayışına sahip olmaları gerektiği anlamına geliyor ve izzet-i İslâmiye için hamiyet-i diniye'yi kuşanma gayretini ifade ediyorsa” o zaman Bediüzzaman Said Nursi'nin İslâmcı olarak kabul edilebileceğini ifade eder.¹⁴⁸

Her ne kadar üzerinde ittifak edilmiş bir tanımı yoksa da İslamcılık için yapılmış tanımlamalara göz atıp nihayetinde literatürde çok sık kullanılan Kara'nın bu konudaki dikkat çeken tanımına göz atalım.

Alem-i İslam'da “tecdid, ıslah, ittihad-ı İslam (çoklukla Panislamizm karşılığı kullanılır), ihya”; Batıda ise Panislamizm, özellikle yeni araştırmalarda modern

¹⁴⁷ Ahmet İşler. *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019. 12.

¹⁴⁸ Metin Karabaşoğlu. “Bediüzzaman İslamcı mıydı?”. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Ed. İsmail Kara and Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 213-241.

İslam(iyet), çağdaş İslam düşüncesi¹⁴⁹, İslam'da reformist düşünce¹⁵⁰ gibi tamlamalar kullanılmaktadır.

İslamcılık daha çok toplumsal düzenin merkezine İslam dinini yerleştirmeye çalışan siyasi projeler bütünü¹⁵¹, “moderniteye alternatif bir düzen oluşturmaya çalışan dini-ideolojik-siyasal yaklaşım”¹⁵², modern devirde İslami mücadeleye verilen bir adlandırma¹⁵³, hilafetin Osmanlı devletinde olmasından faydalanarak bütün Müslümanları siyasi bir çatı altında birleştirmeye çalışan bir siyaset şekli¹⁵⁴, Osmanlının çöküş devrinde entelektüellerin savundukları bir necat siyaseti¹⁵⁵ İslamiyet'in inanca, ahlaka, siyasete ve yaşama bütünüyle uygulanması¹⁵⁶, “tek bir zeitgeist'in (zamanın ruhu) dünyaya çeki düzen vermesine karşı başlatılmış bir direniş, bir diriliş, bir varoluş hareketi”¹⁵⁷ tanımlamalardan birkaçıdır.

Kara, İslamcılık düşüncesini ve akımını “*her halükarda Müslüman ve İslami kalmak şartıyla modernleşme süreçlerinin nasıl göğüslenebileceği veya içerebileceği sorusuna cevaplar arayan, batılılar ve oryantalistler tarafından İslam'a ve Müslümanlara yöneltilen tenkitleri (saldırıları) karşılayan, bunun için tenkitler geliştiren, yeni bir İslam yorumu Müslümanca hayat ve ahlak fikri inşa eden, aynı zamanda kaynaklar üzerinden kendini yenilemeye çalışan ve modern dünyaya karşı çıkan, nihayet bunlar için mücadele eden bir düşünce ve akım olarak da tanımlanabilir.*”¹⁵⁸ şeklinde tarif eder.

Yine İsmail Kara'nın başka bir İslamcılık tanımı ki literatürde çok sık atıf yapılan bir tanımlamadır ve bütün tanımları içine alacak kadar şümullüdür. Kara, “*İslamcılık, XIX-XX. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk,*

¹⁴⁹ Burada Kara, İslam düşüncesinin başına getirilen “çağdaş” sıfatının içerik, düşünce itibarıyla yeni bir dönüşüme işaret ettiğini belirtir. Kara, dönemlendirmedeki sınırlandırmanın içerik ve düşünce yönüyle daha kolay bir şekilde ifade edilebilse de düşünce ve içerikteki değişimi, nedenlerini derecelerini, sonuçlarını takip etmek ve açıklamak için derin bir araştırma yapmanın gerekliliğini belirtir. Bkz. (Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 11.)

¹⁵⁰ Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi-1*. 17.

¹⁵¹ Salman Sayyid. *Hilafeti Hatırlamak*. Çev. M. Şahin. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019. 36.

¹⁵² Yusuf Yavuzylmaz. *İslamcılık Üzerine Okumalar*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020. 18.

¹⁵³ Nuri Yılmaz. *Yeni Dönemde İslamcılık*. İstanbul: Mana Yayınları, 2018. 45.

¹⁵⁴ Yusuf Akçura. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Haz. Bilgehan A. Gökdağ. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019. 15.

¹⁵⁵ Hulusi Şentürk. *Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi İslamcılık*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2019. 18.

¹⁵⁶ Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları, 2020. 186.

¹⁵⁷ Yusuf Kaplan. *İslamcılık Varoluş Yolculuğumuz*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusuf-kaplan/islmcilik-varolu-yolculugumuz-33410> . Erişim 9 Ağustos 2022.

¹⁵⁸ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri 2 Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 5.

eğitim) “yeniden” hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden...kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fıkri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket” olarak tanımlar. Kara, burada öne çıkan kavramın “yeniden” kelimesi olduğunu ifade eder zira bu kavram geriye gidip içten kaynaklara bakabilmeyi gerektirir ve adı da tecdiddir ve İslam’da bir geleneğe sahiptir. (İmam Gazali, İmam- Rabbani’nin lakapları müceddid idi.) Fakat dışarıdan gelebilecek yenilikleri İslam’ın pek mümkün kılmadığını (örneğin Yunan felsefesinin Abbasi yönetimlerince zorla İslam dünyasına dahil edilmek istenmesi ama tam olarak başarılı olamaması) belirtir.¹⁵⁹

XIX. yüzyılda hayat bulan İslamcılık hareketinin her ne kadar söylemde içten bir yenilenmeye gitmek ısrarı olsa bile (kaynaklara dönüş gibi) genel itibariyle bu hattan uzak olduğu da açıktır. Çünkü kurtuluşu, hakimiyeti hedefledikleri ve evrim düşüncesinin etkisiyle terakkiye çok önem vermeleri onları kaynaklardan uzaklaştırmıştır. Mazi terakkiye verdiği kuvvet nispetinde anlam ifade etmiştir.¹⁶⁰

İsmail Kara, adlandırmaları tarihi sıralamasına göre şu şekilde açıklamaktadır. “İttihad-ı İslam adıyla ortaya çıkan İslamcılık” hareketi üzerinde görüşlerini ilk açıklayanlardan bir Yusuf Akçura’dır. Akçura *Üç Tarzı Siyaset* adlı eserinde bu üç fikirden hangisinin daha faydalı ve daha uygulanabilir olacağı üzerinde durmuştur. 1904 yılında tatbik edilen hareketi İslamcılık olarak değerlendirmektedir. Osmanlıcılık terk edilmiştir ve Türkçülük ise daha yeni bir harekettir. Kara, “İslamcılık” kelimesini 1913 yılında ilk kullanan kişinin Ziya Gökalp olduğunu belirtir. Gökalp aynı zamanda *İslamlaşmak* ve *İslamlık* kavramlarını da aynı anlama gelecek şekilde kullanmaktadır. Babanzade Ahmed Naim’in 1914 yılında Said Halim Paşa’nın ise 1918 yılında *İslamlaşmak* kelimesini kullandığını belirtir.¹⁶¹

İslamcılık hareketi Mısır’da Cemaleddin Afgani, öğrencisi Muhammed Abduh, Hindistan’da Seyyid Ahmed Han, Seyyid Emir Ali, Türkiye’de ise Sıratı Müstakim-

¹⁵⁹ Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* 1. 17-18.

¹⁶⁰ Kara. 17-18.

¹⁶¹ Kara. 31.

Sebilürreşad, Beyanu'l Hak, İslam Mecmuası, Volkan gibi dergilerde yazan kişilerce ortaya çıkmıştır.¹⁶²

İslamcılık hareketinin ilk ortaya çıkış zamanını daha eski bir tarihe götüren çalışmalar da vardır. Türköne, genel kanının aksine İslamcılığın doğuşunu II. Meşrutiyet sonrasında değil 1867-1873 yılları arasında aramak gerektiğini belirtir. İlk kurucusunu ise tutarsız bir kişiliğe sahip olan Cemaleddin Afgani'de değil Osmanlı aydınlarında aramak gerektiğini belirtir. Türköne, İslamcılıkla ilgili en çok karışıklığa sebep olan düşüncenin II. Abdülhamid dönemine ya da II. Abdülhamid'e mal edilmesi olduğunu belirtir. II. Abdülhamid döneminde İslamcılığın artık bir düşünce değil dış politikayı belirleyen bir faktör olduğunu belirtir.¹⁶³

Türköne, "İttihadı İslam" tamlamasının ilk kez kaleme alındığı yerin, 10 Mayıs 1869 tarihli Hürriyet Gazetesi'ndeki (Namık Kemal'e ait) bir yazı olduğunu belirtir.¹⁶⁴ Kemal Karpat ise muhtemelen 1873-78 tarihleri arasında Avrupa'da Panislamizm olarak ortaya çıkan bu kavramı ilk olarak icat eden kişilerin Franz von Werner ile Arminius Vambery olduğunu belirtirken bunu 1881 veya 1882 yılında Gabriel Charmes tarafından daha sık kullanıldığını belirtir. Namık Kemal'in ise ittihad-ı İslam kavramını ilk kez "Rusya'nın Orta Asya'daki Müslüman hanlıklarını işgal etmekle Müslümanların büyük bir infiale kapılmasına yol açtığı 1872 yılında" İslam'ı savunmak için yazdığı bir makalede kullandığını ifade eder.¹⁶⁵

Şerif Mardin ise İslamcılığın 1840'lardan itibaren "ısrarlı bir arka plan unsuru" olarak devrede olduğunu fakat bu hareketin kuramcılarının olmadığını belirtir.¹⁶⁶

Sonuç olarak İslamcılık hareketini Yeni Osmanlılar hareketine kadar geriye götürmek doğru kabul edilse bile bu durum "*II. Meşrutiyet dönemi üzerindeki vurguyu hafifletici ve azaltıcı bir şey değildir. Çünkü Yeni Osmanlılar, özellikle Namık Kemal ve Ali Suavi İslamcılarının olduğu kadar, belki onlardan daha fazla milliyetçilerin-Türkçülerin, batıcıların, hatta dünyevileşmenin ve laisizmin de öncüleri sayılırlar.*"¹⁶⁷

¹⁶² Kara. 17.

¹⁶³ Mümtazer Türköne. *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2011. 36-42.

¹⁶⁴ Türköne. 216.

¹⁶⁵ Kemal H. Karpat. *İslam'ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019. 23.

¹⁶⁶ Şerif Mardin. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020. 90-91.

¹⁶⁷ Kara. *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1*. 24.

Bu isimlerin gerçek manada birbirlerinden ayrılmaları II. Abdülhamid Dönemi’dir fakat istibdada karşı olma ve meşrutiyeti talep etme fikirleri onları birbirinden ayrılmalarını II. Meşrutiyet sonrasında görünür kılmıştır.¹⁶⁸

2.1.1. Tanımlamalar ve İsimlendirmeler Üzerine Birkaç Husus

İslamcılık fikriyatı İslam aleminde ve Osmanlı Devleti’ndeki ıslahat/modernleşme hattının bir parçası aynı zamanda bir sonucudur. Kaynaklara gitmeyi hedeflemiş ise de aynı zamanda kaynakları da yetersiz görmektedir. Modernleşmenin getirdiği bazı düşüncelere şiddetle karşı çıkarak kendini korumak için gelenekteki kavramları yeniden yorumlayarak (cihad gibi) modernleşmenin karşısında durmuştur. Beri tarafta ise Avrupa’yı onun medeniyetini örnek almıştır. Bu paradoksal durum İslamcılığın bütün tarihi boyunca devam edecek ve onu hem muhafazakarlığı hem de kurtuluşu hedefleyen ideolojik bir yapıya büründürecektir.¹⁶⁹

“İslamcılık modern dönemde ortaya konmuş, bütünlüğü olan yeni bir din ve İslam yorumudur.” Fakat bütün dünyada ve bizim ülkemizde de siyasi yönü ön plana çıkartılmıştır. Bunun sebebi aslında devleti ve dini kurtarmak önceliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yönü onun diğer alanlardaki (“*itikadî alan dahil olmak üzere, kaynaklar (Kur’an ve sünnet), ibadetler, muamelât (hukuk ve mevzuat), ahlâk, sosyal hayatın düzenlenmesi, eğitim, kadın meselesi merkezli olarak aile, gayrimüslimlerle münasebetler, cihad, ev, şehirleşme, mimari, edebiyat, tarih, felsefe*”) çalışmalarını görünür kılmaktan uzak tutmuştur. Sünni İslam’ın din-devlet irtibatı modern dönemde daha güçlenecek, İslamcılığın gelenekle olan problemlili parçalı hali onun radikal yönünü güçlendirecek halkla ve değerlerle ilgili olan tarafı ise muhafazakâr yönünü güçlendirecektir.¹⁷⁰

İslamcılık hareketinin en başından beri halk Müslümanlığına, tarikat ve tasavvufa, geleneksel din yaşamına nasıl yaklaştığı önemli bir konudur. Şunu ifade etmek gerekir ki İslamcılık tarikat ve tasavvufu ifsat edici ve içinde bulunan kötü halin müsebbibi olarak görmektedir. Bu yönüyle geleneksel din anlayışını, halk Müslümanlığını muhalif tarafa itmektedir. Hatta bu yönü İslamcılık hareketinin “siyasi merkezlerle ve cumhuriyet

¹⁶⁸ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 1. 24.

¹⁶⁹ İsmail Kara. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not.” *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Ed. İsmail Kara and Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 17-18.

¹⁷⁰ Kara. 18.

ideolojisi dahil modernist projelerle büyük ölçüde aynı çizgide” yer almasını sağlamıştır.¹⁷¹

İslamcılık, modernleşme hareketlerinin neticesinde hayat bulmuş fikirlerin en etkili ve en yaygın olanıdır. En tesirli fikir olmasını sağlayan amil modernleşmenin “aynı zamanda dini bir mesele, dinin gerektirdiği bir şey...dini meşruiyeti sağlanmış bir hadise olarak anlaşılmış ve sunulmuş olmasıdır.” Felsefi açıdan ihtimal dahilinde olmasa da modernleşmenin dindarlaşma ve İslamlaşma ile güçlü bir bağının olması istenmiştir ve böyle de olmuştur. Bu yönüyle bütün fikir akımlarının (batıcılık, milliyetçilik vb.) dini bir muhtevaya sahip olmalarını icap ettirmiştir. Fakat bu durum 1924 yılından sonra Türkiye’de değişecek ancak İslam coğrafyasında devam edecektir.¹⁷²

İslamcılık akımı kurucularının genel itibarıyla aydınlardan oluştuğunu ifade etmek doğru olacaktır. Bu aydınlar da modern eğitim süreçlerinden geçmiş kişilerdir. Ama bunun yanında medrese tahsili görenlerin (alimlerin), şeyhlerin, siyasetçi ve bürokratların da olduğunu söyleyebiliriz. 1924 sonrasında medrese çıkışlı olanların ve şeyhlerin hemen hiç olmaması ve bunun sonucu olarak ilim-irfan damarının ortadan kalkmasının sebebi medreselerin ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. Onun için bu dönemde aydınlar, gazeteciler bu zaman diliminde ön plana çıkmıştır. 1960 yılından sonra ise İmam Hatip Okulu ve Yüksek İslam Enstitülerinin İslamcılık düşüncesini beslediğini söylemek mümkündür. Bunları da alim olmaktan çok aydın olarak görmek yanlış olmaz. Çünkü “bu çevrelerin din/İslam/Müslümanlık ve değer müdafaalarının, anlama ve açıklama biçimlerinin tenkit hatta red öncelikli olması, ifade biçimlerinde açık veya örtük olarak yer alan bilimsellik ve akılcılık vurguları da bunu gösterir.” İslamcılığın daha çok aydın hareketine dönüşmesinin başka sebepleri arasında İslamcılığın ideolojik boyutu, oryantalizm fikriyatının bu hareket üzerindeki etkilerini saymak mümkündür.¹⁷³

2.2. İsmail Kara’ya Göre İslamcılık Düşüncesinin Kısa Tarihi

Çağdaş İslam düşüncesi üzerine çalışan yazarlarca bu fikriyatın çeşitli şekillerde dönemlendirmeleri olmuştur. İsmail Kara, İslamcılık tarihini “İttihad-ı İslam Politikaları Dönemi (1870-1908), İslamcılık Dönemi (1908-1918 veya 3 Mart 1924),

¹⁷¹ Kara, 21.

¹⁷² İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019. 19. (İsmail Kara, burada Abdullah Cevdet’i örnek verir. En uçta bulunan biri de olsa Abdullah Cevdet’in II. Meşrutiyet ve Mütareke döneminde güçlü bir İslam’ı programı olduğunu belirtir. Bkz. (Kara, 19.)

¹⁷³ Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 20-21.

Muhafazakarlık-Milliyetçilik Dönemi (1924-1944 veya 1960), Radikal ve Entelektüel İslamcılık Dönemi (1960-1980), Uyum ve Entegrasyon Dönemi (1980 Sonrası)”¹⁷⁴ şeklinde beş döneme ayırmaktadır. Kara’nın dönemlendirmesine göre İslamcılık hareketinin kısa bir tarihine bakalım.

2.2.1. İttihad-ı İslam Politikaları Dönemi (1870-1908):

Bu dönemin aslında 1870’den öncesine de götürülebileceğini ifade eden Kara, bu dönemi 1870 yılından başlatmasının sebebi olarak “İttihad-ı İslam” tamlamasının ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlamasından kaynaklandığını ifade eder. Bu tarihten önce aslında Osmanlı devlet geleneğinde büyük bir değişikliğe gidilmiş ve Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları ilan edilmiştir. Özellikle bu dönemde üzerinde durulan kavramlardan biri de birlik (ittihad) kavramdır. İlk önce bütün Osmanlı vatandaşlarının bir arada tutmayı hedefleyen Osmanlıcılık (İttihad-ı Osmani) düşüncesi akamete uğrayınca daire biraz küçültülüp İttihad-ı İslam (Panislamizm) çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. İslamcılık düşüncesi İttihad-ı İslam fikriyatıyla sınırlı kalmayacak başka alanları (din, hukuk, ahlak, toplum) da bünyesine katacak ve Osmanlı topraklarının dışına çıkacaktır. Bu da yeni bir İslam milleti fikri ile neticelenecektir. Burada İttihad-ı İslam düşüncesinin üzerinde Yeni Osmanlıların katkıları ve II. Abdülhamid’in uluslararası siyasette bu fikriyatı (İttihad-ı İslam) ön plana almasıyla II. Meşrutiyet sonrasında İslamcılık hareketini meyve verecek bir süreç başlayacaktır.¹⁷⁵

2.2.2. İslamcılık Dönemi (1908-1918 veya 3 Mart 1924):

Diğer fikir hareketlerinde olduğu gibi İslamcılık hareketinin de müstakil bir harekete dönüşeceği tarih II. Meşrutiyet yıllarıdır. İslamcılık hareketinin içindeki hemen bütün mensupları II. Abdülhamid’in istibdat politikası muhalifidir ve aynı zamanda İttihatçılara da yakındırlar. Kara, aslında II. Abdülhamid ile İslamcılar arasında çok yakın bir politika izlendiğini ifade eder. Özellikle eğitim politikalarına bakıldığında bu rahatlıkla görülecektir. Fakat uyuşmadıkları nokta İslamcıların hilafeti ve saltanatı tehdit eden görüşleri ile bununla birlikte amaçladıkları meşrutiyet ve hürriyet fikirleridir. İslamcıların gündemden düşmediği dönem bu dönemdir. Kara, “İslamcılık hareketinin bu dönemde öne geçmesi İslam-dinileşme-İslam birliği öncelikli olmakla beraber modernleşme akıllarının neredeyse tamamını (milliyetçilik, batılılaşma, hürriyetperverlik,

¹⁷⁴ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, 22-38.

¹⁷⁵ Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, 22-23.

telakki, tesanüt...) diğer fikir akımlarından daha fazla ihtiva ve temsil ediyor oluşuyla da alakalı...”¹⁷⁶ olduğunu belirtir. Bu dönemin öne çıkan bazı özellikleri arasında şunlar bulunmaktadır:

Hürriyet’in ilanından sonra matbuatta büyük bir artış gözlenmiştir. İslamcıların da bu alanda fikirlerini serdettikleri yayın organları Sırat-ı Müstakim’dir. Mehmet Akif Ersoy’un başyazarlığında çıkmaktadır. Kara’nın deyiimiyle mecmua bir koalisyonu andırmaktadır. Siyasi açıdan meşrutiyet talep edilmekte, dini bakımdan asr-ı saadete dönmek istenmekte, sosyal açıdan “hürriyet-müsavat-uhuvvet-adalet-ittihat-muavenet” gibi kavramlar üzerinden bir toplumsal yapı inşa edilmek istenmektedir. Bu dönemde bütün İslam dünyasına gidebilen gazetecilerin marifetiyle ulaşılan haberleri Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad yayınlamaktadır ve en yakın olduğu grup Menar grubudur.¹⁷⁷

Bu dönemin yakın tarih üzerindeki en büyük etkisi İslamcılar tarafından asr-ı saadete kadar götürülen meşrutiyetin (meclis/anayasa) hilafet ve saltanatı zayıflatması ve nihayetinde cumhuriyete ve oradan da demokrasiye götüren hattın önünün açılmasıdır. Zaten Millî Mücadele ve İlk Meclis de İslamcı bir yapıdadır. Bu dönemde Sırat-ı Müstakim orta bir yol aramak istemiş bu bakımdan muhalif yönü daha ağır basan Volkan gazetesine, Hürriyet ve İtilaf partisine İttihatçı olup daha sonra İtilafçı tarafa geçen Mustafa Sabri Efendi’ye ve dolayısıyla onun başkanlığında çıkan Beyanü’l Hak mecmuasına mesafeli durmuşlardır.¹⁷⁸

2.2.3. Muhafazakarlık-Milliyetçilik Dönemi (1924-1944/1960)

İslamcılık hareketinin bütün tarihi boyunca en sıkıntılı dönemine tekabül eder. Medreseler ve tekkeler kapatılmış din bakanlığı (Şeriye ve Evkaf Vekaleti) lağvedilerek bir müdürlüğe (Diyanet işleri Başkanlığı) dönüştürülmüştür. Yayın organları yasaklanmış, *“meslekleri itibarsızlaştırılmış, düşünceleri yasaklanmış, dini alana müdahale ve biçimsizleştirme teşebbüsleri artmış, her seviyedeki din eğitimi en alt düzeye inmiş, harf inkılabı ile büyük bir kopuş yaşanmış, kadrolar farklı istikametlere doğru dağılmış, kaçmış veya büyük ölçüde gizlenmiştir.”*¹⁷⁹

Bernard Lewis gibi bir oryantalistin harf inkılabı ile ilgili görüşleri bile 1950 öncesi durumu ifade etmesi açısından manidardır. Lewis, 1950 yılında iktidar

¹⁷⁶ Kara. 23-24.

¹⁷⁷ Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. 25-26.

¹⁷⁸ Kara. 27-28.

¹⁷⁹ Kara. 28.

değişiminden sonra cami cemaatinin arttığını, eski harflerle yazılmış metinlerin kamuya açık yerlerde görülmeye başlandığını bunun önceki iktidar döneminde olmasının imkansızlığını belirtir.¹⁸⁰

Fakat birkaç yıl öncesine kadar Millî Mücadele bu kadrolar ve İslamcı bir politika ile zafere ulaşmıştı. I. Meclis'in en kalabalık grubunu aynı zamanda Millî Mücadelenin kahramanlarını hoca ve tekkeliler oluşturuyordu. Unutmamak gerekir ki İslamcılarının en önemli ismi Akif'in İstiklal Marşı daha bu mücadele hitama ermeden kaleme alınacaktı. Fakat mücadelenin zafere ulaşmasıyla yeni bir döneme girilmiş ve Akif, kendisini Mısır'a sürgün etmiştir. Diğerleri ise ya mevcut ideolojinin yanında durmuş ya da ya sürgüne gönderilmiş ya göz hapsine alınmış ya da idam edilmiştir.¹⁸¹

Bu dönemin de karakteristik bazı hususiyetleri bulunmaktadır. Bu yıllarda İslamcılık hareketi mensupları fikirlerini muhafazakarlık ve milliyetçilik adı altında yürütmüşlerdir. İslamcılık kavramının tekrar meşru bir kavram olarak algılanıp kullanılması 1971 yılıdır. Bu sıfatın (muhafazakâr/mukaddesatçı) kullanılma sebebi İslam öncesine vurgu yapan resmi milliyetçilikten tefrik etmek içindir.¹⁸²

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye katı laiklik uygulamalarından bir nebze de olsa vazgeçecek ve yumuşamaya gidecektir. Bu yumuşama dönemi daha başlamadan önce 1939 yılında milliyetçi-muhafazakâr camiadan Nurettin Topçu öncülüğünde Hareket dergisi yayınlanmaya başlayacaktır. Bu derginin dili kavgayı önceleyen bir dilden uzak, düşünce, sanat ve ahlakı ön plana alan kendini arama arayışına adanmış bir dergi olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Bu dergide en çok vurgulanan kavramlar *hareket* ve ondan sonra ise *Rönesans*'tır. Topçu'nun sanayileşmeye karşı çıkışı medeniyet ile kültürü tefrik etmemesi ve tasavvufa verdiği önem o dönem için ilginç çıkışlardır ve dikkat çekmektedir. 1943 yılından itibaren ise sloganik bir dil istimal eden Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisi yayınlanmaya başlayacaktır. Necip Fazıl her ne kadar milliyetçi-muhafazakâr camiada bulunsa da söylem itibarıyla devrimci ve etkili bir muhtevaya sahiptir.¹⁸³

Çok partili hayata geçişle birlikte Müslüman halkın demokratik istekleri doğrultusunda meşruiyet kaynağı olarak din ve İslam ön plana çıkmıştır. Burada dini

¹⁸⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. B. Babur Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018. XV.

¹⁸¹ Kara. 29.

¹⁸² Kara. 28.

¹⁸³ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. 29-31.

hayatla ilgili düzenlemelerin CHP iktidarında (1947-1950) başladığını vurgulamak gerekir. İlahiyat fakültesinin kurulması, din derslerine belli şartlar altında izin verilmesi, dini yayınlardaki artış bu tarihler arasında gözlenmektedir. Risale-i Nurların ve Süleyman Hilmi cemaatinin ortaya çıkması diğer tarikatların toplumsal hayatta etkinlik kazanmaları bu dönem içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁸⁴

2.2.4. Radikal ve Entelektüel İslamcılık Dönemi (1960-1980)

Bu dönemin başlangıcına kadar üzerinde durulması gereken husus Türkiye'nin diğer İslam devletleri ile olan bağının koptuğu vakıasıdır. Onun için 1928 yılında Mısır eksenli *Müslüman Kardeşler* ve 1941 yılında Pakistan'da kurulan *Cemaat-i İslami*'den haberi yoktur. Fakat 1960 yılından sonra bu hareketten yapılan tercümeler ile yeni İslamcılar halk Müslümanlığından ve milliyetçi-muhafazakâr çizgiden uzaklaşacaktır. İsmail Kara, “...bu tercümeler...büyük ölçüde yeni Selefilğe mütemayıl, Vehhabiyü'l-meşrep, aktivist, radikal, siyasi talepleri kuvvetli, rejim muhalifi, cihad taraftarı, sadece Cumhuriyet tarihiyle değil Osmanlı tarihiyle de irtibatı zayıf, İslamcılık tarihini büyük ölçüde Mısır, Pakistan (sonra İran) merkezli olarak okuyan, geleneksel Müslümanlıkla, buna bağlı olarak tasavvufu, tarikat ve cemaatlarla mesafeli, ümmetçi, sesi gür, hissiyatı yüksek, talepkâr, mücadeleci, yer yer tekfir ve şirk kavramları üzerinden dışlayıcı diri bir tip ve din anlayışı ortaya çıkardığı söylenebilir” şeklinde ifade eder. Kara, tercümeler ile birlikte beliren en büyük problem yerli hafıza ile çatışması ve kendi birikimine dönmeyi güçleştirmesi olduğunu belirtir.¹⁸⁵

Hamza Türkmen, 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşen tercüme faaliyetlerinin olumlu etkide bulunduğunu söyleyerek İsmail Kara'dan farklı bir görüş serdetmiştir. Türkmen, bu dönemde Kur'an ve sünnet esaslı *tevhidî bir uyanış sürecinin* başladığını, mezhepçi ve hurafeci görüşlerden uzaklaşıldığını ve İslam'a zarar veren hastalıklı sağcı, ulusalcı ve devletçi dilden arınılmaya başlandığını belirtir. Fakat kısa süre içerisinde bu ümmetçi bakış açısından rahatsız olan çevreler, bu tevhidî uyanış sürecini “kökü dışardalık” etiketiyle itham etmişlerdir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 32-33.

¹⁸⁵ Kara, 33-35.

¹⁸⁶ Hamza Türkmen, “İslamcılığın tasnifi ve İslami yorumun yenilenmesi 1”.

<https://www.haksozhaber.net/islamciligin-tasnifi-ve-islami-yorumun-yenilenmesi-i-34324yy.htm>. Erişim 29 Mart 2023.

“Kökü dışardalık” ithamı ve İslamcılığın yerliliği ile ilgili eleştirel bir bakış için Bkz. (Erdal Kurğan.

“Fıkıhtan Yoksun Bir Yerde İslamcılığı Yargılamak: Hafızasını Kaybetmiş Bir İslamcılık vs. Yerlilik”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 6. (1) 2016: 137-154.)

Kara, bu dönemin en büyük ve en etkili İslamcı dergisinin Diriliş dergisi olduğunu belirtir. Hissi olarak Büyük Doğu dergisinin ve düşünce derinliği yönüyle de Hareket dergisinin devamı olarak düşünülebilir. 1970 yılında MNP çizgisi (daha sonra MSP) İslamcılarının ve İslami hassasiyetleri olan kesimlerin birlikte kurdukları bir parti olarak dönemi itibariyle önem arz etmektedir. Asıl olarak muhafazakâr-milliyetçi ve aynı zamanda devletçi bir çizgiden gelen bu partinin aynı zamanda parti programı “ve sloganları arasında yer alan faizsiz düzen, önce ahlak ve maneviyat, İslam ortak pazarı, Siyonizm ve masonluk karşıtlığı...rahatlıkla İslamcılıkla irtibatlandırılacak” vurgulardır.¹⁸⁷

1970’li yılların sonuna doğru anarşinin her tarafı sardığı bir ortamda Türkiye’deki İslamcılığı yeni bir evreye sevk edecek olan bir isim ön plana çıkacaktır ki o da İsmet Özel’dir. *Üç Mesele: Teknik Medeniyet Yabancılaşma* adlı kitabında İslamcılarının da çok alışık olmadığı bir dil kullanacaktır. Özel, dinileşme ve medenileşme arasında kurulan güçlü bağlara ve “teknğin düşünce ve inançtan âri bir araç düzeyinde kabul edilmesine yönelttiği tenkitler” İslamcılık tarihinde Said Halim Paşa ve Nurettin Topçu dışındakilerin yabancı olduğu tenkitlerdir. Özel’in bu eserinde üzerinde durduğu ve sorduğu soru elan da hayatini korumaktadır.¹⁸⁸

İsmet Özel’in bu eserinin dikkate değer yorum ve sorusu şu şekildedir: “*Teknik teçhizatın elde edilmesi ve toplumun teknolojinin hakimiyeti altında düzenlenmesi bir topluluğa güç kazandırabilir, iktisadi kalkınmasını hızlandırabilir, refahını yükseltebilir. Bu, bir ihtimal. Ama bütün bu muhtemel kazançların fiyatı bir yanıyla insanın zihninin rasyonalizmin kuru alanına şartlanması olursa, niçin daha en baştan böyle çabaya girdiğimiz anlamı kalmaz. Müslüman gözüyle tekniği değerlendirirken içinde bulunduğumuz medeniyetin imkanlarını veri olarak kabul etmemeyi bilmek zorundayız. Güçlü bir topluma ulaşp onun Müslümanlaşmasına mı, Müslüman bir topluma ulaşp onun güçlendirilmesine mi çalışacağız? Üzerinde anlaşılmaya varmamız gereken ana konu budur.*”¹⁸⁹

Bu dönem (1960-80) kapanmadan büyük gelişme meydana gelmiştir. 1979 Şubat’ında İran’da Âyetullah Humeyni’nin İran şahına karşı kazandığı zafer/devrim,

¹⁸⁷ Kara. 36-37.

¹⁸⁸ Kara. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. 33-35

¹⁸⁹ İsmet Özel. *Üç Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*. İstanbul: Tiyo Yayıncılık, 2013. 167-168.

Türkiye’de radikal İslamcı çevreleri heyecana sevk etmiştir. İran devrimi İslam tarihinde olmayacak bir biçimde *takrîbü’l- mezahib*¹⁹⁰ çalışmalarını etkilemiştir.¹⁹¹

2.2.5. Uyum ve Entegrasyon Dönemi (1980 Sonrası)

İslamcılık hareketinin genel gidişatı bakımından belirleyici olan bir tarih de 12 Eylül 1980 darbesidir. İslamcılık düşüncesi, tarihinin hiçbir döneminde olmayacak kadar uyum hattına kaymıştır ya da bu zorla yaptırılmıştır. Kara, “12 Eylül rejiminin iç ve dış müttefiklerinin Turgut Özal gibi bir tipte karar kılması ve 1983 seçimlerinde nerede ise bütün İslamcı grupların, tarikat ve cemaatların kâhir ekseriyetinin oyunun ANAP’a akması...işin hangi istikamete doğru akacağına açık işaretlerini vermişti.”¹⁹² şeklinde değerlendirir.

Bu dönemde çok kullanılan yeni kavramlardan biri “siyasal İslam” kavramıdır. Ne kadar olumsuz sıfat (fundamentalist, radikal, terör vb.) varsa bu kavramın içine yerleştirilmeye çalışılmıştır ki amaç dini hareketlerin tasfiye edilmesidir. Bu kavramın aksine daha arzu edilen, zararsız ve sıcak bakılan kavram ise “kültürel/ılımlı İslam” kavramıdır. Bu yeni kavram kısa zamanda kabul gördü. Bununla beraber “liberal İslam” kavramı da bu süreçte revaçta olan kavramlardandır. İsmail Kara, “Son çeyrek yüzyıl içinde Medine Sözleşmesi tartışmaları, bir arada yaşama ve hoşgörü edebiyatı, çok hukukluluk, dinlerarası diyalog...gibi slogan değeri ve hissiyatı kuvvetli fakat muhteva olarak büyük ölçüde boş...” olarak değerlendirdiği bu başlıkların Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat fakülteleri aynı zamanda İslamcı camia tarafından bulunduğu karşılığın yorumlanması, üzerinde durulması gereken bir durum olarak görmektedir.¹⁹³

Bu dönemin belki de en çok öne çıkarılan kavramları; küreselleşme, liberalizm, serbest piyasa ekonomisi ve AB’ye katılım gibi süreçler sayıca az olan İslamcı çevreleri marjinal hale getirecek ve tasfiye edecektir. “Uyum ve entegrasyonu hattını kuvvetlendiren en genel ve etkili fikri temayül bu seküler ve laik anlayışa doğru açılan çizgi üzerinde gerçekleşti denebilir.” Bu dönemde genel yöneliş MSP üzerinde de etkili

¹⁹⁰ Takrîbü’l mezahib, “Sözlükte yaklaşmak anlamındaki kurb (karâbet) kökünden türeyen takrîble (yaklaştırmak) mezhep kelimesinin çoğulu olan mezâhibden oluşan terkip itikadî mezheplerin birbirine yaklaştırılması” demektir. Terimleşme sürecine yeni giren bu tabirle daha çok Ehl-i sünnet ile Şîa’nın birbiri hakkında doğru bilgi edinmesi, olumsuz düşünce ve değerlendirmelerden uzak durması, ortak amaçlar etrafında birlikte hareket etmesi kastedilmektedir. Bazan aynı anlamda vahdet-i İslâmiyye terkihi veya kısaca vahdet kelimesi de kullanılır”. Detaylı bilgi için Bkz. (İlyas Üzümlü, “Takrîbü’l Mezahib”. DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 467-469.)

¹⁹¹ Kara. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 37-38.

¹⁹² Kara. 38.

¹⁹³ Kara. 39.

olmuş olmalı ki “millî görüş” çizgisinden “adil düzen” söylemine yönelmiştir. Erbakan’ın tek partili yılları eleştirirken Atatürk dönemini dışarıda bırakması, önceden gitmediği Anıtkabir’e yeni dönemde ziyaretlere başlaması da 1980 sonrası uyum çizgisine verilebilecek örneklerdir. Bu yeni yönelişleri onları birinci parti ve başbakanlığa götürecektir.¹⁹⁴

Kara, bu süreçlerin devamı olarak 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan AK Parti’nin birkaç dönem iktidarda kalmasını sağlayan, “iddiasız ve geri çekilmiş” yapan, aynı zamanda İslamcılığı terk etmesini, RP ile başlayan uyum ve entegrasyon hattının zirvesi olarak görmektedir. Kara, Recep Tayyip Erdoğan’ın “İslamcılık yaptık da ne oldu?” ifadesi üzerine o dönemde Yeni Şafak gazetesinde yazan Akif Emre’nin cevabını da zikretmektedir.¹⁹⁵

Akif Emre’nin “İslamcılık yaptık da ne oldu?” sorusuna karşılık yaptığı değerlendirme şu şekildedir: *“Toplum mühendisliğinin uygulamaya konmaya başladığı tarihten itibaren Türk siyaset sahnesinde yeni yeni boy göstermeye başlayan, henüz olgunlaşmamış kendi sesini daha bulmamış doğal talepler iç tehdit unsuru olarak boy hedefi yapıldı. Ülkenin gerçek krizi; İslamcılık adına mahkûm edilmeye çalışılan bu yerli duruş sahiplerinin özgüven zafiyetine düşmeleri, adeta bir kimlik krizine girme ihtimalidir (...) Alternatif olmanın tarihi sorumluluğunu taşıyamayan, bu ülke ve bu ülkenin insanı için ne anlama geldiğini kavrayamayan çözüm arayışları uzlaşma adına suç ortaklığına itilmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tavrın varacağı somut nokta bu zamana kadar "İslamcılık yaptık da ne oldu?" gibi kaba bir söylemden ileriye gidemeyen özgüven kaybıdır. "İslamcılık yaptık da ne kazandık?" mantığını yürütmeye zorlayan şartlar ne kadar somut ve yaşanan bir gerçeklikse, dayatılan bu şartları bozmanın imkanları da bu söylemden o kadar uzaktır. Ne uluslararası konjonktür ne ülkenin iç dinamikleri ne de karşılaşılan krizin mahiyeti alternatif siyaset tarzından vazgeçmeyi değil bilakis daha gerçekçi projelerle ortaya çıkmayı gerektiriyor (...)*”¹⁹⁶

Kurumsallaşmak, zenginleşmek İslamcılık hareketinde önemli bir yer tutar. 1980 darbesinden sonra İslamcı grup, cemaat ve tarikatların mali noktada sıçrama yaşadıklarını, gerekçe olarak ise daha iyi hizmet etmek, İslam’ı daha iyi tebliğ etmek gibi gözükse de asıl hissiyat güçlenmek ve otorite kurmak olduğu söylenebilir. Amerika’nın

¹⁹⁴ Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 38-40.

¹⁹⁵ Kara, 40.

¹⁹⁶ Akif Emre, “İslamcılık yaptık da ne oldu?”. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/akif-emre/islamcilik-yaptik-da-ne-oldu-48796> . Erişim 8 Ağustos 2022.

kontrolündeki Arap sermayenin “12 Eylül-Özal iktidarı döneminde gerçekleşmesi herhalde tesadüfler üzerinden açıklanamaz.” Yine bu dönemde faizsiz bankacılık çabalarının İslamcı camiayı liberal siyasete ve ekonomiye dahil ettiğini söyleyebiliriz.¹⁹⁷

Liberalizm ile İslam’ı birleştirme ya da birbirinin zıttı olmadığına bununla beraber liberalizmin hayat bulması için İslam dünyasında bu fikrin yerleştirilmesi ile ilgili Soğuk Savaş dönemi biterken kaleme alınan bir eser dikkat çekici bazı önerilerde bulunmaktadır. Söz konusu eser *Leonard Binder* tarafından kaleme alınan *Islamic Liberalism*’dir. Eseri değerlendiren Mustafa Özel, yazarın “dinin rakip bir toplumsal kuvvet tarafından kullanılmasına imkân verilmeden, burjuva ideolojisinin bir parçası haline getirilmesidir. İslam, liberal kapitalizmin yörüngesine sokulmalıdır... İslami hareket, liberal tasarı için hem bir tehlike hem bir vaat olduğunu”¹⁹⁸ dediğini aktarır.

Kapitalist ekonominin kökenlerini İslam dininin doğuşuna kadar götürülebileceğini iddia eden ilginç çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Benedikt Koehler: “...7. Yüzyıl’daki Hicaz’ın ekonomik realitelerini bugün için yeniden kurgulayamayız. Bununla birlikte, buradaki durum şudur ki; kapitalist ekonomilerin kökenleri, Orta çağ İtalya’sındaki öncüllere kadar uzanmakta iken, daha da geriye bakmak ve İtalyan ticarî toplumlarının İslâmî kökenlerini gösteren bir ekonomik yaklaşımın özünü bulmak mümkündür. Fakat bu ticarî uygulamaları bir şekilde Roma ya da Antik Yunan’a bağlamak mümkün değildir.” şeklinde ifade eder.¹⁹⁹ Hz. Muhammed’in bi’setten evvel ticaretle uğraştığı dönemi değerlendiren yazar vakıfların İslam tarihi içerisindeki rolünü açıklar. Yazar, aynı zamanda İngiltere’deki *tröstlerin*²⁰⁰ İslam dünyasındaki vakıfları örnek aldığını ve Hz. Muhammed’in “ilk siyasi ve sosyal reformcu” nitelemesini hak ettiğini ifade eder.²⁰¹

Kara, liberalizm politikasının İslam alemine de yerleşmesini sağlamak için 1980’li yıllarda ABD’de de bir projenin uygulandığını bu projenin hayat bulması için akademisyenlerin seçildiğini belirtir. Bu akademisyenlerin içinde Türk ve ilahiyatçı kökenli olanlarının olduğunu ifade eder. Bu tür projelerin insanları özgürleştirmediği gibi

¹⁹⁷ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. 37.

¹⁹⁸ Mustafa Özel, “İslami Liberalizm, BOP ve Tarih Bilinci.” *Anlayış* 25 (2005): 22-25.

¹⁹⁹ Benedikt Koehler, “İslam’da Kapitalizm ‘in Doğuşu”. *Liberal Düşünce Dergisi* 70 (2013): 63-72.

²⁰⁰ “Tröst, Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların hisse senetlerinin, bir denetim teşkilâtına teslim edilmesi ve yönetimin bir teşkilâtı yöneten gruba aktarılmasıyla oluşan, tekelci sermayedarlığa dayanan ortaklıklar birliği anlamına gelmektedir.” Bkz. (Koehler. 71)

²⁰¹ Koehler. 63-72.

adaletli bir yapı gözettiklerini söylemenin de mümkün olmadığını belirtir.²⁰² Hem bu projede olduğu gibi hem de İslam'ı kapitalist sistem ile birleştirme ya da kapitalizmin kökenlerini 7.yüzyıla İslam'ın doğuşuna kadar çıkarmanın bilinçli bir şekilde yapıldığını, arka planda başka amaçların olduğuna şüphe yoktur.

“Kapitalizm/dünya sistemi” düzeninin ortaya çıkışı ve buna karşı durabilecek başka bir sistemin varlığı İsmet Özel'in eserlerinde üzerinde durduğu konulardandır.²⁰³ İsmet Özel'in konuya yaklaşımının kısa özeti olarak şunları ifade eder: “...dünya sistemini sadece bir iktisadi mekanizma sayıp onu alt etmeye çalışan insanlar kendi gölgeleriyle savaşa tutuşmuş sayılırlar. Çünkü kârını artırarak genişleyen dünya sistemi karşısında kârı belli ellerden kaydırıp başka ellere nakletme savaşı verenler sistemin daha kârlı çıkacağı bir yola girmiş olurlar... Müslümanlık dışında kalan bütün diğer dünya görüşleri ve düşünce sistemleri ise ya butlana uğrayış bakımından dünya sisteminin asli özelliğiyle bir ortaklık içindedirler yahut kendilerine dinamizm sağlayacak olan otantik vasıflarını kaybetmişlerdir. Sadece Müslümanlıktır ki temel değerler bakımından dünya sistemiyle iştirak halinde değildir ve bütün ehlileştirme çabalarına rağmen dinamizmini koruyan otantik hayat gücüne sahiptir...”²⁰⁴

Yakın zamanda dillendirilen “İslamcılık öldü?” tartışmalarına da değinen Kara, bu hareketi (İslamcılık) ortaya çıkaran bütün şartların (sömürgecilik, geri kalmışlık, oryantalizm vb.) olduğu gibi durduğu bir yerde²⁰⁵ İslamcılığın ölmesinin, bitmesinin mümkün olmadığını belirtir.²⁰⁶ Hiç kimsenin kazanmadığı bir yerde İslamcılar kaybetti demenin kendini avutmak olduğunu ifade eder ve “...Hak, hukuk, adalet, ahlak meydanında kazananlar, mesafe kat edenler varsa kaybedenlerden bahsedilebi[leceğini]”²⁰⁷ belirtir.

²⁰² Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 41-42.

²⁰³ Engin Çağman. “İsmet Özel’de Dünya Sistemi, Sistemin Geleceği ve Türkler.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2020): 190-205. <https://doi.org/10.29000/rumelide.705573>.

²⁰⁴ İsmet Özel. *Cuma Mektupları I*. İstanbul: Çıdam Yayınları, 1989. 82-83.

²⁰⁵ Maydan Editors. “Türkiye’de İslam ve İslamcılık: İsmail Kara ile Mülakat”. <https://themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/> . Erişim 22 Ağustos 2022.

²⁰⁶ Ruşen Çakır. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Prof. Dr. İsmail Kara ile Söyleşi”. <https://medyascope.tv/2016/06/20/turkiyede-islamcilik-dusuncesi-prof-ismail-kara-ile-soylesi/>. Erişim 22 Ağustos 2022.

²⁰⁷ Gülsüm Ekinci. “İsmail Kara: Herkesin, hepimizin kaybettiği bir yerde “İslamcılar sınıandı ve kaybetti” demek züğürt tesellisi”. <https://serbestiyet.com/haberler/ismail-kara-hepimizin-kaybetti-bir-yerde-islamcilar-sinandi-ve-kaybetti-demek-zugurt-tesellisi-52978/> . Erişim 22 Ağustos 2022.

2.3. İslamcıların Siyasetle İlgili Düşünceleri

Kara, İslamcılık alanında yeteri kadar yol alamadığımızın önemli bir sebebi olarak da “başat kavramların” (terakki, ıslah, tecdid, hürriyet, müsavat, ulum, fûnun vb.) tarihi seyir içindeki değişim ve dönüşümlerinin, anlam değişikliklerinin yeterince araştırılmamış olmasından kaynaklandığını belirtir.²⁰⁸ Kara, ilim ve düşünce tarihinin daha çok kavramlar üzerinden çalıştığını bunun için bu alanda çalışanların dikkat etmesi gereken bazı hususların olduğunu belirtir. Kavramların, terimlerin anlam, içerik ve tariflerinde zaman içinde uğradığı değişimlerin çok yönlü olarak izlenmesinin gerekliliği üzerinde durur ve bunun yanında “...yeni devreye giren, çoğu zamanın icbarları, ihtiyaçları ve arayışları ile/onlar sayesinde “dışarıdan” gelen, dıştan ekle(mle)nen, dolayısıyla önceki yerleşik kavram anlam ve hiyerarşilerinin arasına sokulan, onları etkileyip yerlerini ve konumlarını değiştiren, kendine yer açan, cazip ve fonksiyonel alanları oluşturan yeni kavram ve terimleri de kronolojileri, çift taraflı hikayeleri ve muhtevalarıyla birlikte takip etmek gerekecektir. Çünkü her ne sebeple ortaya çıkarsa çıksın yenilik, yenilenme sadece kendini getirmek ve göstermekle kalmaz, bir eski oluşturur ve onun manasını, önemini, statüsünü kendine göre tayin ve tarif ...” ettiği şeklinde açıklar. Ek olarak da bunların kimler tarafından, nerede, neden hangi sebeplerle kullanıldığının önemli olduğunu vurgular.²⁰⁹

Örneğin Abdullah Cevdet’in dergisi için seçtiği “İçtiha” kavramının fıkıhta önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Abdullah Cevdet’in sadece yapmak istediği şey “eski” bir kavrama yeniden hayat vermek değildir. Kullanışlı bulduğu bu kavramı kendi düşüncesi doğrultusunda kullanmaktır. Böylece fikirlerini dini kavramlar üzerinden anlatarak aynı zamanda meşru göstermeye de çalışacaktır.²¹⁰

Kara, İslamcıların bu kavramlara yaklaşımını değerlendirirken dönem itibarıyla Batının/Avrupa’nın onlar üzerindeki etkisini göstermek açısından önemli bir kullanıma sahip olan “seyl-i hurûşan” tamlamasını örnek verir.²¹¹ Coşan, çağlayan sel gibi anlamlara

²⁰⁸ Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 241.

²⁰⁹ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 13-14.

²¹⁰ Kara, 14.

²¹¹ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 1. 19. (Örneğin Mehmet Akif Ersoy, *Hakkın Sesleri* adlı kitabında bu terkihi şöyle kullanmıştır:

“(…) Coşkun, koca bir sel gibi, daim beşeriyet
Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.
Dağlar, uçurumlar ona yol vermemek ister...
Lakin, o, ne yüksek ne de alçak demez örter!
Akvâm o büyük nehre katılmış birer ırmak...”

gelen bu tamlama askeri/siyasi yenilgiler, ekonomik sıkıntılar içinde olan Osmanlı Devleti'ne karşılık, Avrupa'nın önlenemez yükselişini ifade etmek için kullanılmıştır.²¹²

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartları, dönemi tespit etmek adına çok kullanılan kalıplar arasında fetret, çöküş hali içinde olduğunu belirtmek için “tedenni, tevakkuf, inhitat, inkıraz” gibi kavramlar; hareketsiz ve durağan halini betimlemek için “atalet, cümd” gibi kavramlar kullanılmıştır. Çözüm olabilecek kavramlar ve arayışlar arasında ise “terakki, teali, cihad, sa'y, gayret” kavramları ön plana çıkarılmaktadır. Kötülükler İslam'dan değil Müslümanlardan kaynaklanmaktadır. İctihat dairesi yeniden devreye sokularak akıl ile barışık olan İslam tekrar keşfedilmeli, asrı saadete, kaynaklara gidilmeli, istibdada karşı çıkılmalıdır.²¹³

2.3.1. Meşrutiyet

Meşrutiyet kavramının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı ve kimin tarafından icat edildiği bilinmemektedir. Fakat Arapça şart kökünden gelmektedir ve Osmanlı Devleti'nde 1850'li yıllardan sonra siyasi olarak “*anayasalı ve meclisli saltanat-hilafet rejimi*” anlamında kullanılmıştır. I. Meşrutiyet devri Kanun-i Esasi'nin (23 Aralık 1876) ilanı ile başlayıp Meclis-i Mebusanın kapatılması (13 Şubat 1878) arasındaki dönemi kapsamaktadır. II. Meşrutiyet devrini ise 23-24 Temmuz 1908'den başlayıp 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile bitirenler olduğu gibi 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ya da Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihleriyle de bitirenler de vardır.²¹⁴

II. Abdülhamid devrinde meşrutiyet rejimine geçişin önünde iki grup engel teşkil ediyordu. Birinci grupta olan ulema bu rejimin bid'at oluşu üzerinden tenkit edip karşı çıkarken Namık Kemal'in başını çektiği ikinci grup ise bunun siyasi olarak Osmanlı

*Elbet katılır...Hangisi ister geri kalmak!
Bizler ki bu müdhiş, bu muazzam cereyanla,
Uğraşmadayız...Bak ne kadar çılgınız, anla!
Uğraş bakalım, yoksa işin, hey gidi şaşkın!
Kurşun gibi süratli, denizler gibi taşkın,
Bir çağlayanın menba'ı dehhaşına doğru,
Tırmanmaya benzer, yüzerek başka değil bu!
Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun,
Ahengine uymazsan, emin ol boğulursun!
(...)*

(Mehmet Akif Ersoy. *Safahat*. Konya: Palet Yayınları, 2008. 217.)

²¹² Sevim Zehra Kaya. “Abdullah Cevdet'in Din Algısında Tezahür Eden Toplumsal Kaygı.” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021): 751-796.

²¹³ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*. 20-21.

²¹⁴ Şükrü Hanioglu. “Meşrutiyet”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 29. C. 2004, 388-393.

Devleti'ne zarar vereceğini düşünüp karşı çıkmışlardır. Tersane Konferansı'nda Batılı devletlerin isteklerinin boşa çıkarmak için meşrutî bir rejimin varlığına dikkat çeken Midhat Paşa yapılacak bir reformun bütün vatandaşları kapsaması gerektiğini belirtmiştir. Anadolu kazaskeri İsmail Efendi öncülüğündeki ulema meşrutîyet rejiminin şeriata uygunluğunu “*ve şâvirhüm fi'l-emr*” ayetini delil göstererek müslim/gayrimüslim herkesi kapsadığını savunurken diğer tarafta başında Fetva Emini Kara Halil Efendi bulunan muhalif ulema “buradaki “*hüm*” zamirinin sadece Müslümanları işaret ettiğini Müslüman olmayanların böyle bir şuraya dahil etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.²¹⁵

Kara, yeni rejimin sonucu olarak gayrimüslimlere verilen “ulu'l emr ve seçmen olma (biata katılma) hakkı İslam hukukunun bu konudaki hükümlerini...” zorladığını belirtir. Uzun bir dönemden sonra Hürriyetin ilanı esnasında artık aydınlar, bürokrasi, İslamcılar bu yönetim biçimini benimsemiş, İstanbul ve büyük şehirlerdeki ilmiye sınıfının çoğu ise meşrutîyeti talep eder bir konuma gelmişlerdir.²¹⁶ İslamcıların meşrutîyet tanımlamalarına ve meşrutîyetin zıttı olarak neyi gördüklerine bakarak onların meşrutîyetten ne anladıklarını ortaya çıkarabiliriz.

İsmail Kara, İskilipli Atıf Efendi'nin hükümet etme şekillerini örnek verir. İskilipli'ye göre hükümet etme şekilleri “Hükümet-i mutlaka, hükümet-i meşruta, hükümet-i cumhuriye, hükümet-i hilafe” olmak üzere dördtür. Kara, İskilipli Atıf Efendi'nin burada “hükümet-i meşruta” ile “hükümet-i hilafe” şekillerini II. Abdülhamid'in hal'inden sonra ve yeni rejimi benimseyen bir padişahın olduğu bir dönemde dile getirmesini ve bunları birbirinden ayrı göstermesini “meşrutî idarenin ve Osmanlı saltanatının “hilafet”ten uzakta olduğunu göstermekten, vurgulamaktan başka bir anlama” gelmediğini belirtir.²¹⁷

Kara, genel olarak İslamcılar tarafından hükümet etme şekillerinin “mutlaka, meşruta” şeklinde ikiye ayrıldığını belirtir. Örnek olarak Şeyhülislam Sabri Efendi “Hükümetin, kendilerini ne yolda idare edeceğine dair millete karşı birtakım kayıt ve şartlara riayet etmekle ilgili taahhütler altında bulunmasına meşrutî idare; millet üzerinde

²¹⁵ Hanioglu. 388-393.

²¹⁶ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*. 95-96.

²¹⁷ Kara. 97-98.

kayıtsız şartsız, istediği gibi hüküm yürütmede muhtar olmasına da mutlakiyet idaresi denir.”²¹⁸ şeklinde tarif etmektedir.

Bediüzzaman Said Nursi de ikili bir hükümet biçimi üzerinde durur fakat o “istibdat, meşrutiyet” üzerinden tarif eder. Said Nursi, “Alem-i İslamiyet’in istikbalde firdevs-i terakkisinin birinci kapısı”²¹⁹ olarak tanımladığı meşrutiyet (aynı zamanda hürriyet içinde kullanmakta) için şu yorumları yapmaktadır: “*Ma’nen her bir zamanın bir hükmü ve hükümranı vardır...zaman-ı istibdadın hâkîm-i ma’nevîsi kuvvet idi. Kimin kılıcı keskin, kalbi kasî olsa idi, yükselirdi. Fakat zaman-ı meşrutiyetin zembereği, ruhu, kuvveti, hâkîmi, ağası haktır, akıldır, ma’rifettir, kanundur, efkâr-ı ammedir...Kimin akli keskin, kalbi parlak olursa yalnız o yükselecektir.*”²²⁰

Kara, meşrutiyetin bir hükümet etme şekli yanında bir siyasi kavram olarak ele alınmasını, “İslam siyasi düşüncesindeki modernleşme ve dünyevileşme eğilimlerini” bariz bir şekilde gösterdiğini ifade eder. Burada ferd (birey) devlet ve hükümetin karşısına bir taraf olarak yerleştirilmektedir. Kara, böylece İslam kültüründe ferdin yeniden tanımlandığını ifade eder.²²¹

Bu meyanda Mustafa Sabri Efendi ferdin yeni haklarından bahsederken Meşrutiyetin halk ile hükümet arasında sözleşme olduğuna atıfta bulunur. Sabri Efendi en sıradan bir vatandaşın dahi hükümetten hesap sorabileceğini belirtir ve “*...hükümetin haklı haksız her istediğini vermek, bütün icraatına karşı şakk-ı şefeh-i itiraz edemeyerek semi’na ve eta’na (duyduk ve itaat ettik) demekten başka çaresi olmamak derecesinde esir ve mahkûm değil de belki hükümet memurunu, milletin işini görmek için para ile tutulmuş bir işçiden farklı olmadığı...*”²²² şeklinde açıklamada bulunur. Metinde geçtiği üzere yöneticiler (padişah da dahil olmak üzere) “para ile tutulmuş bir işçiden” farkı olmadığına vurgu yapılmaktadır ki bu da doğal olarak hakimiyet-i milliye yani milli egemenlik fikrini netice verecektir.²²³

Kara, hakimiyet-i milliye tabirinin bundan sonra çok sık bir biçimde kullanılmaya başlandığını belirtir. Örneğin Ermenekli M. Safvet “(...) Meşrutiyeti idare istibdadın

²¹⁸ Şeyhülislam Mustafa Sabri, “Meşrutiyet Üzerine”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* 2. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014. 928.

²¹⁹ Bediüzzaman Said Nursi. *Asar-ı Bediyye*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021. 424.

²²⁰ Nursi. 301.

²²¹ Kara. 99.

²²² Aktaran Kara. 99.

²²³ Kara. 100.

ref'u izalesiyle hakimiyet-i milliye'nin tahkimi (...)”²²⁴, Bediüzzaman Said Nursi “... Hem de meşrutiyet denilen sebep-i saadet-i akvam ve hakimiyeti milliyeyi temin eden...” ifadelerinde olduğu gibi daha pek çok kimse hakimiyet-i milliyeyi ön plana çıkartmıştır.²²⁵

Kara, İslamcılar arasında meşrutiyete seviyeli tenkidin ilk olarak Said Halim Paşa tarafından ortaya konduğunu ve hakimiyet-i milliye ilkesinin İslami bir dille meşrulaştırmanın mümkün olmadığını gören ilk ismin yine Said Halim Paşa olduğunu aktarır. Kara, İslamcıların meşrutiyet ile İslam arasında bağ kurmanın arayışında iken Said Halim Paşa'nın ise daha çok ilkeler düzeyinde meseleye yaklaştığını belirtir. Said Halim Paşa, Osmanlı toplumu ile Batı toplumlarının aynı olmadığını orada etkili olmuş bir çözümün Osmanlı için uygun olmayabileceğini belirtir. Kara, Said Halim Paşa'nın bugün için bile hâlâ değerini koruyan görüşlerinin o gün herhangi bir teveccühe mazhar olmadığını belirtir.²²⁶ Said Halim Paşa, “Düştüğümüz bu hata ne idi?” diye sorar ve cevap verir: “Biz memleketimizin mesut olması için, Avrupa kanunlarını tercüme edip almanın kâfi geleceğini zannettik. ... Mesela Adalet sistemimizi ıslah etmek için Fransız adalet sistemini esas aldık. Halbuki Fransız cemiyeti, bizimkine asla benzemeyen, aslı ve menşei, ruh hali, adetleri ve gelenekleri, irfanı ve medeniyet seviyesi ile bizden pek farklı olan, ihtiyaçları ise çok ve çeşitli bulunan bir toplumdur. (...) Fransa'ya hiçbir şekilde benzemeyen bizimki gibi bir memleket için, bu sistemin uygun olup olmadığını kimse düşünmedi (...)”²²⁷

2.3.2. Halifelik

Halifelik öncelikle Sünni dünyanın önemseydiği bir kurumdur ve devlet başkanı için kullanılır. Hilafet İslam dünyasındaki ilk kullanımından itibaren tartışmalı bir kavramdır. Fakat “Kaynağı, mahiyeti, nitelikleri tartışmalı olmakla beraber şer’i dayanağı hakkında mutabakat vardır: Hilafet icmaya dayanır.”²²⁸

Sözlük anlamı birisinden sonra onun yerini almak ona vekalet etmek, yerine geçme olan hilafet kelimesi “terim olarak İslam devletlerinde Hz. Peygamberden sonraki devlet başkanlığı kurumu” için kullanılmaktadır. Halife ise devlet başkanı anlamında

²²⁴ Aktaran Kara. 100.

²²⁵ Nursi. 433.

²²⁶ Kara. 100, 114-115.

²²⁷ Said Halim Paşa. 57. (Said Halim Paşa'nın ayrıca “Milli iradenin hakimiyet ilkesi” için getirdiği tenkitlere ulaşmak için Bkz. (Said Halim Paşa. 225-229.)

²²⁸ Türköne. 181-182.

kullanılmaktadır. Yine *imamet* kavramı da aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Müslümanların devlet başkanı kavramı yerine hilafeti kullanmaları “*halifenin risâlet görevi hariç Hz. Peygamber’in yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki hâkimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil etmesi*” gibi nedenlerle izah edilmektedir.²²⁹

Osmanlı Devleti’nde dünyevi bir otoriteyi de ifade eden hilafetin yetkisinin sınırlandırılması Sened-i İttifak’a (1808) kadar gider.²³⁰ Çünkü Sened-i İttifak ile âyanlar, padişahın/merkezin aleyhine etkilerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti taşrada otoritesini yerleştiremeyince bu yerel güçlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır.²³¹ Daha sonra ise Avrupa’daki gelişmelerin etkisiyle Tanzimat Fermanı (1839) ilan edilip “müsavat” ilkesi gereği Müslümanlar ve gayrimüslimler eşit kabul edilince bu yeni kimlikleri gereği gayrimüslimler hilafetin dışında kalmışlardır. Tanzimat ile başlayan ve Kanun-i Esasi’nin (1876) “hukuki niteliğe büründürdüğü yeni bir anlayış doğmaktadır. Hilafetin içinde mündemiç bulunan dini reislik ve yönetme yetkisi (ulu’l emr) birbirinden ayrılmaktadır.”²³²

Kara, modernleşme tarihinin başka alanlarında olduğu gibi hilafet konusunda da “*paradoksal durumlar*”ın ortaya çıkardığını belirtir. Bürokrasinin etkisi ve öncülüğünde gerçekleşen ıslahat girişimleri hilafet ve saltanatı güç durumda bırakırken, İslamcılık siyaseti ve bazı uluslararası antlaşmalar (Küçük Kaynarca-1774) hilafeti ön plana çıkarmaktadır.²³³ Burada Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ön plana çıkma sebebini Buzpınar “...sultanın siyasî ve dinî otoritesinin ayrılığını ifade eden ilk anlaşma...”²³⁴ olmasından kaynaklandığını ifade eder.

Hürriyetin ilanı yıllarına gelindiğinde “İslam siyasi teşkilatının en üst ve en belirleyici kurumu olan halifelik” konusunda da çeşitli belirsizliklerle, itibar ve statü kayıplarıyla yüz yüze gelmiştir. İslamcılar tam da bu noktada hilafeti sağlamlaştırarak yeni döneme taşıyacak fikirleri ön plana atmaları gerekirken hilafetin yetkilerinin sınırlandırarak fikirlere sahip idiler. Elmalılı Hamdi Efendi’nin 1908 yılında halifeliğin

²²⁹ Casim Avcı. “Hilafet”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 17. C. 1998, 539-546.

²³⁰ Kara. *İslamcılığın Siyasi Görüşleri 1*. 140.

²³¹ Ali Akyıldız. “Sened-i İttifak”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 36. C. 2009, 512-514.

²³² Türköne. 190.

²³³ Kara. 140-141.

²³⁴ Ş. Tufan Buzpınar. “Osmanlı Hilafet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirilmesi.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (2004): 113-132.

yeni durumunun nasıl olması gerektiği ile ilgili kaleme aldığı yazısı “neredeyse hilafetin ilgasını normal” gösteren yeni temayüllerin özetidir.²³⁵ Biz de Elmalı Hamdi Efendi’den uzun bir alıntı yapıp dönemin şartlarını ve genel olarak İslamcıların takındıkları tavrı Kara’nın yorumları üzerinden değerlendireceğiz.

Elmalı Hamdi Efendi: *“Halife bir taraftan kendisine biat eden ümmetin vekaletini diğer taraftan kendisinin de efrad-ı tebaa gibi tebaiyyet ve tatbiki memur ve mecbur olduğu kanunun vazı’ ve şari’inin hasbe’l-icra niyabetini haiz bulunur. Ve hiçbir vakit re’y-i müstebidiyle o kanunu tecavüz edemez. Ederse hakimiyet-i millet hükmünü icra eyler. Binaenaleyh İslamiyet’teki hilafet kanun-ı şer’in kuvve-i icraiye riyasetinden başka bir şey olmadığı cihetle riyaset-i ruhaniyeye müşabeheti yoktur. Hilafet bir hükümet-i meşruta-ı İslamiye reisi demektir. Bunun için memalik-i ecnebiyede bulunan Müslümanlara velayeti yoktur. Fakat Müslümanlar manevi bir hiss-i merbutiyet duyarlar. Tagallüb ve tasallut manasını mütezammın olan saltanat meal itibariyle istibdadı müstemil olduğundan artık devr-i hürriyette bazı evhamın lafzını meşrutiyete namülayim gördüğü hilafet manasını icabat-ı meşrutiyet tanımak zaruridir. Kanun-ı esasi-i İslam’ın müselleme ve mukarrer olan adl ü müsavati icabınca tebaadaki ihtilaf-ı milel ve edyan bu esasa hiç mania teşkil edemez. Zira onların bir hükümet-i meşruta hükümdarına olan vaziyetleri tebeddül etmiş olmaz. Padişah, imparator, kral isimlerinin bir millet-i mahsusa tarafından telkib olunması bir mahzur teşkil etmese aynı manada hilafet kelimesinin İslam’dan gelmesi mahzur değildir. Siyaset-i şer’iye kitaplarında beyan olunduğuna göre halife icabat-ı zaman ve mekâna tevfikân kaza ve idare ve askeri vesaire gibi hususatta müslim ve gayrimüslimden muhtelif vüzerâ ve vükela teşkil eder. Ve lede’l-iktiza yalnız nizam-ı tefviz ve tenfiz kendi elinde olmak üzere bütün umûr-ı imamet ve hükümeti bir vezir-i azama, bir başvekile tefviz eyler. Bu vükela meyanında rükn-i mahsus olmak ve fakat Müslüman bulunmak şartıyla bir kadı’l-kudat ve müfti’l-enam da bulunur. Hulefayı raşidin, Emevî’ye ve Abbasî’ye ve Selçukî’yeler devrinde şeyhülislamlar bu kadı’l-kudattan ibaret idi ve hiçbirinde İslamlar bir reis-i ruhani tanınamışlardı.”²³⁶* şeklinde açıklamaktadır.

Kara, yukarıdaki metinde geçen Elmalı Hamdi Efendi’nin fikirleri üzerinden İslamcıların “kadim hilafet anlayışını” nasıl dışladıklarını şu şekilde açıklamaktadır:

²³⁵ Kara. 140.

²³⁶ Elmalı Hamdi Efendi, “İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 1*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, 480-481.

Öncelikle klasik İslam fikriyatında halife, Hz. Muhammed'in vekili olarak görülürken hatta "zıllullah" (bir nevi Allah'ın vekili) olarak düşünülürken/görülürken artık çok alt bir merteye olan "millet-halife vekaleti seviyesine" indirilmiştir. Artık halifeliliği meşru gösteren kaynak "kuvve-i umumiye-i millet" olarak anılan milli egemenliktir. Dolayısıyla artık halifenin sahip olduğu kuvvet, yetki direkt millettten ödünç alınmıştır. Millet istediği zaman ya da gerektiği zaman bu yetkisini geri alabilir. Buradan da hareketle millet hakimiyetini biat yoluyla devredebileceği gibi "ehl-i hall ü akd" tarafından da gerçekleştirilebilir. Kara, Seyyid Bey'in "ehl-i hall ü akd" yerine "mebusan ve a'yan" ı parantez içinde kullandığını belirtir. Burada "ehl-i hall ü akd" denilince akla şeyhlerin alimlerin gelmesi gerekirken bunlardan bahsedilmiyor zira artık "ehl-i hall ü akd"ın kaynağı da millet/seçim olarak gösterilmek istenmektedir.²³⁷

Kara, İzmirli İsmail Hakkı'nın "*El-yevm padişahımız Sultan Mehmed Han-ı hâmis hazretleri milletimizin intihabıyla tercüman-ı amal olarak ictima eden ve ba-fetva-yı şer'i ehl-i hall u akd olduğu sabit olan Meclis-i Umumi-i Millet tarafından bi'l-intihab kürsi-i hilafete iclas edilmekle bilumum Müslümanların halifesi ve bilumum Osmanlıların padişahıdır*"²³⁸ ifadelerinin dönemin temayülleri gösterdiğini belirtir. (Kara, Abdülmecit Efendi'nin TBMM tarafından "halife seçilerek tayin edilmesinin kaynakları" buralara kadar gittiğini ifade eder.) Fakat biliyoruz ki "ehl-i hall ü akd" kavramı geleneksel anlamında öncelikle ulemayı işaret eder ve "birinin seçmesinden çok ehliyet ve liyakat kesbetmekle"²³⁹ oluşur.

Kara, artık halifeyi tahdit eden ve itaatin öncelikli şartı olan biat açık veya örtük şartlar taşıdığını belirtir. Bunlar "şerayi-i ilahiye", kavanin-i mer'iyeye ve bunlarla direkt bağlantılı olarak Kanun-i Esasi olduğunu belirterek laik hukukun şeriatla müsavi tutulduğunu, sonuç olarak laik hukukun şer'ileştirildiğini belirtmektedir.²⁴⁰

Kara, Elmalılı Hamdi'nin açık bir şekilde halifenin "...memalik-i ecnebiyede bulunan Müslümanlara velayeti yoktur..."²⁴¹ ifadesi ile "milli devlet (milli halife)" anlayışına doğru giden yolu açtığını belirtir.²⁴² Fakat o dönemde İzmirli İsmail Hakkı'nın Elmalılı Hamdi Efendi'nin aksine Osmanlı padişahının bütün Müslümanların halifesi ve

²³⁷ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*. 142-144.

²³⁸ İzmirli İsmail Hakkı, "Hilafet-i İslamiye". *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 2*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, 683.

²³⁹ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*. 144.

²⁴⁰ Kara. 144-145.

²⁴¹ Elmalılı. 481.

²⁴² Kara. 145.

padişahı olduğunu ifade eder ve devamında “Tevaif-i müluk-ı İslamiyeye gelince onlara yalnız emir, melik, sultan hükümdar, padişah denir, fakat halife ıtlak olunmaz. Halife bir olur, emir, sultan, melik hükümdar, padişah müteaddit olabilir”²⁴³ demekle hem halifenin bütün Müslümanların halifesi olduğunu hem de ona imparator, kral ve padişah denilemeyeceğini belirtir.²⁴⁴

Kara, burada altının çizilmesi gereken bazı hususların olduğunu ifade eder. Meşrutiyet idaresinin tartışıldığı bir yerde halifenin yetkilerinin sınırlandırılmasının olağan bir şey olduğunu belirtir ki zaten I. Meşrutiyet ilan edileceği zaman da en çok tartışılan konuların başında da bu konu gelmektedir. Fakat II. Abdülhamid’in otuz sene üzerindeki uzun denilebilecek istibdat rejimi “II. Meşrutiyet’in ilanından sonra halife ve padişah hakkında daha aleyhte, daha müsamahasız ve neredeyse elini kolunu bağlamak” şeklinde değerlendirebilecek sonuçlara sebep olduğunu belirtir.²⁴⁵

Kara, burada üzerinde durulmayan başka bir hususun da altını çizmektedir. Halkın egemenliğini bu kadar ön plana çıkaran bir siyaset anlayışında “büyük kalabalıkların halifeyi nasıl algıladığı ve iktidarın kaynağı veya icraatı meselesine nasıl baktığı” ile ilgili hiçbir işaret olmadığını belirtir. Kara’ya göre Osmanlı hilafet-saltanat deneyimine önem vermeyen “önemsemek işine gelmeyen bu yeni yorumların ciddi bir sosyal tekabüliyeti ve tarihi boyut zaafı” vardır.²⁴⁶

Kara, Hürriyetin ilanından (24 Temmuz 1908) 31 Mart Vak’asına (13 Nisan 1909) kadar yazılan yazılara bakıldığında padişahın meşrutiyeti kaldırıp tekrar istibdat rejimine döneceği korkusu da halifenin yetkilerinin sınırlandırılmak istenmesinin sebepleri arasında görür. Kara, Ahmet Hilmi’nin yeni rejimin üzerinden çok vakit geçmeden “Kimseye hâfi değildir ki inkılabımızı husule getirmek için iki sedd-i haili kaldırmak, iki rükn-i mühimm-i istibdadın maniiyetini kal’ etmek lazım idi... bu iki rüknün birincisi makam-ı saltanat, diğeri ise hey’at-ı müdebbire-i umur (memurlar) idi”²⁴⁷ şeklinde yazdığını belirtmektedir. Feroz Ahmed de saray ve padişahı çağdaşlaşmanın önündeki engeller arasında görmektedir. Sarayın İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin boyunduruğuna

²⁴³ İsmail Hakkı. 683.

²⁴⁴ Kara. 145-146.

²⁴⁵ Kara. 145.

²⁴⁶ Kara. 146.

²⁴⁷ Aktaran Kara. 146-147.

hiçbir zaman için girmediğini belirten Feroz, cemiyetin sarayı denetim altına almaya kesin bir şekilde karar verdiğini belirtir.²⁴⁸

Sonuçta 31 Mart Vak'ası hilafeti iktidardan uzaklaştırmak adına muhaliflere büyük imkanlar sağlamıştır. II. Abdülhamid tahttan indirilince istibdat dönemi bitmiş ve yerine getirilen halife Mehmed Reşad'ın ise onlar için herhangi bir problem teşkil etmeyeceği herkesin malumu idi. Kanun-i Esasi'nin 1909 değişikliklerinde hilafet kurumu "hak ve yetkilerinin önemli bir kısmını kaybetti, güç ve itibar kaybına uğradı[ğın]" ifade eden Kara, İslamcıların hilafetin güç kaybetmesi ile doğal olarak kendilerinin de güç kaybedeceğini, düşüncelerinin itibarsız kalacağı gerçeğini göremediklerini ya da en azından bunu önemsemediklerini belirtir.²⁴⁹

2.3.3. İstibdat

Kara, XIX. yüzyıla kadar İslam siyasi geleneğinde istibdat kavramına olumsuz bir anlam yüklenilmediğini fakat batının düşünce dünyamıza galebe çalmasıyla Türk, Arap ve Fars dillerine "haksız yönetimi ve onun başında bulunan gâsıp ve zalim idareciyi" belirtmek için kullanıldığını ifade eder.²⁵⁰

İstibdat kavramının meşrutiyet öncesinde menfi anlamda kullanılmadığına delil olarak İlber Ortaylı'nın II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden çok değil yarım asır öncesinde nasıl görüldüğünü ilişkin değerlendirilmesi önemlidir. Ortaylı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilme fetvasını kaleme alan Şeyhülislam M. Ziyaeddin Efendi'nin gerekçesinde "istibdat ve müstebid" kavramlarını kullanmadığını belirtir zira "*İslam cemaatinin yöneticisi zaten "müstebid" olacaktır. Ama yarım asır önceki zihniyetin tersine, müstebit, Osmanlı cemiyetinde artık itham eden bir deyim olmuştu.*"²⁵¹ şeklinde açıklamaktadır.

Yine Bernard Lewis de istibdadın yakın zamanlarda kazandığı anlam değişikliği üzerinde durur. Son dönemlere çok kullanılan bir kavramın istibdat olduğunu belirtir. Klasik metinlerde zalim yönetimden çok "kاپrisli ve keyfi bir idare" olarak algılandığını belirtir. İstibdadı daha çok hükümdarların kendi danışmanlarının görüşünü almamak

²⁴⁸ Feroz Ahmed. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. Çev. N. Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, 182.

²⁴⁹ Kara. 147-148.

²⁵⁰ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1*. 120.

²⁵¹ İlber Ortaylı. "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet". *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 4. C. 1985, 960.

olarak değerlendiren Lewis, bu kavramın daha çok “nasiha öğüt veya müşavere *danışma* kelimeleriyle” karşılaştırıldığını belirtir.²⁵²

Kara, Hürriyetin ilanından sonra İslamcılarının yazılarında “istibdat”ın tamamıyla menfi anlamda kullanıldığını ve “istibdat” ile eşdeğer olarak en çok “zulüm-i i’tisaf” ve cehalet” kavramlarının kullanıldığını belirtir.²⁵³ Said Nursi istibdadı eski Said Dönemi eserlerinde pek çok yerde İslam’a uygun olmadığını vurgulamaktadır. Nursi’nin kendisine sorulan “İstibdat nedir?” sorusuna karşılık olarak verdiği cevap: “İstibdat tahakkümdür. Muamele-i keyfiyedir...zulmün temelidir. İnsaniyetin mâhîsidir. Sefalet derelerinin esfel-i safile line insanı tekerlendiren ... istibdattır.” şeklindedir.²⁵⁴

Kara, aslında burada büyük bir problem olarak gördüğü ve eleştirdiği bir husus ise İslamcılarının, Hz. Muhammed ve Hulefa-i Raşidin dönemi hariç Meşrutiyete kadar olan bütün İslam geçmişini istibdat olarak değerlendirmeleridir. On üç yüzyıllık geçmiş artık “*eski rejim*” e çevrildiğini belirtir. Tarih aslında “bir tecrübeler ve imkanlar hazinesi olarak değil de taşınması güç bir yük ve işe yaramaz hantal bir yapı” şeklinde görülmektedir. İslamcılar böylece geçmişin bu yüklerinden kurtulacaklarını zannederek yeni bir sisteme geçişi mümkün kıldıklarını düşünmektedirler.²⁵⁵ Bu aslında batılılaşma hareketlerinin onların üzerindeki baskısından kaynaklanmaktadır.

Kara, II. Meşrutiyet’ten kısa bir zaman geçtikten sonra İskilipli Atıf Efendi’nin yeni gelen hükümetin de istibdat dönemini taklit ettiğini ve milletin arasına ayrılık soktuğunu, ahlaksızlık ve dinsizliği çoğalttığını ifade ettiğini aktarır. “Artık müstebitler bir iken iki olmuştur; biri II. Abdülhamid diğeri de İttihat ve Terakki” dir.²⁵⁶

2.3.3.1. Bir Müstebid Olarak II. Abdülhamid

II. Abdülhamid Osmanlı padişahları arasında şüphesiz halen de en çok tartışılanıdır. Kimileri onu “Ulu Hakan” sıfatı ile göklere çıkartırken kimileri ise onu müstebid ya da “Kızıl Sultan” olarak görmektedir. Biz de burada genel bir değerlendirmeye gidip İslamcılarının onu neden bir müstebid olarak gördüğünü Kara’nın yorumları üzerinden değerlendireceğiz. Kara’ya göre İslamcılarının II. Abdülhamid’e yönelttikleri abartılı söylemlerinin kaynağı şu şekildedir:

²⁵² Bernard Lewis. *İslam’ın Siyasal Dili*. Çev. F. Taşar. İstanbul: Rey Yayıncılık, 1992.

²⁵³ Kara. 121.

²⁵⁴ Nursi. 296.

²⁵⁵ Kara. 122-123.

²⁵⁶ Kara. 124.

1. II. Abdülhamid istibdat rejimini devam ettirmek için ilmiye sınıfını etkisiz kılmıştır. (“derece-i süflaya kadar indirdi”). Medreselerdeki sınavları kaldırmış bunun sonucunda seviyesi düşük talebeler ortaya çıkmıştır. Hürriyetin ilanından sonra bu sınavlar tekrar geri getirilmeye çalışılınca huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Kara, 31 Mart Vakasına softaların bu sebeple katılmış olabileceği değerlendirmesini yapar. Merkez dışından gelen medrese öğrencileri İstanbul’a alınmamıştır. Kara, II. Abdülhamid’in İلميye sınıfını bütünüyle etkisiz kılmak için 1309 (1893-94) yılında yaklaşık on bin ilim talebesini gemilere koyup merkezden sürmesini bu konuda atılan en büyük yanlış olarak değerlendirir. Bunun sonucu olarak da İslamcılar, II. Abdülhamid’i “din ve şeriata, dini hayata karşı bir kişilik” olarak görmüşlerdir.²⁵⁷

2. İstibdat rejimi ahlaka da zarar vermiş, insanlar arasına nifak sokmuştur. Herkes artık birbirine yabancısıdır ve bu durum sadece II. Abdülhamid’e yaramaktadır. Devlet memurları keyfi muameleye tabi tutulmuştur. Rüşvet almış başını gitmiştir vb.²⁵⁸

3. Dini kitapları yakması, gazete ve kitapların yayınlanmasına izin vermemesi, hatta bazı dini kitaplardaki bölümlerin çıkartılması meselesidir. (Örneğin “hilafetin Kureyşiliği ile ilgili hadislerin Sahih-i Buhari’den, imametın şartları bahsinin Kitabı’1 Mevakıf’tan çıkarılarak basılmıştır.”) Fakat Kara, burada İslamcılarının bu hadisi veya imamlık şartını İngilizler tarafından hilafete karşı kullanılmasını hiç göz önüne almadıklarını belirtir.²⁵⁹

Bunlar genel itibariyle farklı dönemlerde İslamcılarının II. Abdülhamid’e yönelttikleri tenkitlerdir. Fakat yeni yapılan çalışmalar onun başarılı bir devlet adamı olarak göstermektedir.

Kemal Karpat, tarih boyunca hiçbir Müslüman idarecinin II. Abdülhamid’in döneminde karşılaştığı büyük önemdeki kararlarla karşılaşmadığını belirtir.²⁶⁰ XIX. yüzyıl Fransız İhtilali’nin etkisiyle milliyetçiliğin zirvede olduğu bir dönemdir. Bu durum bütün imparatorluklar için olduğu gibi Osmanlı Devleti için de bir tehdit unsuru teşkil ediyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda alınan mağlubiyet ve akabinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkan devletleri bağımsızlıklarını elde etmiştir. Ermeniler ise ilk kez uluslararası sorun haline gelmiştir. Osmanlı Devleti’nden ayrılıp milli devletlerini

²⁵⁷ Kara. 130-131.

²⁵⁸ Aktaran Kara. 132-133.

²⁵⁹ Kara. 133-134.

²⁶⁰ Kemal H. Karpat. *İslam’ın Siyasallaşması*. 19.

kuran Balkan Devletleri olduğu gibi milliyetçilik duygusu Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman unsurlarda da “milli devlet düşüncesini” uyandırabilir tehlikesine karşı II. Abdülhamid İslam birliği fikrinden yararlanmıştır.²⁶¹ Niyazi Berkes de II. Abdülhamid'in İslam birliği (Pan-İslam) siyasetini hayalci bir siyaset olarak görmez aksine realist bir siyaset olarak değerlendirir ve “II. Abdülhamid'in Pan-İslamcılığı, Arap şeyhlerine, mehdilere, Mısır hidivlerine, Mısır, Suriye ve Yemen'deki Arap ayrılıkçılık akımlarına karşı ...”²⁶² bir birlik olduğunu belirtir. Yine Murat Belge de II. Abdülhamid'in İslamcılık siyasetini “reel-politik” hatta sürdüğünü düşünmektedir.²⁶³ Bernard Lewis de II. Abdülhamid'in özgürlükçü ve anayasa dayanan düşüncelere çok sert bir şekilde karşı çıkmış olsa bile kendi mevkisini korumak için Batılılaşma hareketlerini ustaca uyguladığını, II. Abdülhamid'in kesinlikle kör, katı ve bütünüyle muhafazakâr biri olmadığını tam tersine, faal bir modernleşme taraftarı olduğunu belirtir.²⁶⁴

Son dönemlerde II. Abdülhamid üzerine yapılan çalışmaların içinde en çok adres gösterilen çalışmaların biri de François Georgeon'un *Sultan Abdülhamid* adlı çalışmasıdır. Georgeon, II. Abdülhamid gibi kötü şartlarda tahtta çıkan çok az hükümdarın olduğunu, kendisinden önceki iki padişahın hal' yoluyla devre dışı bırakılmasının II. Abdülhamid'in meşruiyetini kuşkulu hale getirdiğini, iktidarında daha bir yıl dolmadan Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğini ve bir felaketle sonuçlanan bu savaştan sonra ülkesini kalkındırmak için işe giriştiğini, “Hasta adam” nitelemesini reddettiğini, hilafet kurumunu Müslümanlar arasında bir harç görevini üstlenmesini başardığını, fakat ondan sonra İslam aleminin ruhani önderlikten yoksun olduğunu belirtir. Georgen'e göre II. Abdülhamid'den sonra tahtta geçenler I. Dünya Savaşı'nda hilafeti kullanabilmeyi başaramamışlardır. Onun için bu manada II. Abdülhamid'in “aynı zamanda modern dönemin ilk ve son halifesi...” olarak değerlendirilebileceğini belirtir.²⁶⁵

Georgen, II. Abdülhamid'in Osmanlı padişahları içinde eğitimin gelişmesi için en çok katkıda bulunan padişahlardan biri olduğunu ve II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni kalıcı olacak şekilde ayağa kaldıramasa da kendi devrinde imparatorluğu koruyabildiğini belirtir. Georgen: “*Abdülhamid, devrine damgasını vurmuş ve ardında*

²⁶¹ İşler. 48.

²⁶² Niyazi Berkes. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Haz. A. Kuyaş. İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2018, 364.

²⁶³ Murat Belge. “Abdülhamid ve İslamcılık”. <https://t24.com.tr/yazarlar/murat-belge/abdulhamid-ve-islamcilik,36171>. Erişim 14 Ağustos 2022.

²⁶⁴ Bernard Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018. 242-243.

²⁶⁵ François Georgeon. *Sultan Abdülhamid*. Çev. A. Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi Yayıncılık, 2006. 505-512.

pek çok iz bırakmış, kendi içinde tutarlı bir ıslahatçıydı. Ama altı yüzyıllık, yaşlanmış bir imparatorluğun başına geçmiş ve imparatorlukların günlerinin her halükârda sayılı olduğu bir dönemde iktidara gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir modern devlet ve büyük bir İslam gücü haline getirme düşünde başarısızlığa uğrayacaktı. Kabul etmek gerekir ki, önüne koyduğu bu hedef tek bir insanın sınırlarını çok aşıyordu. Ama sonuç olarak kendisini Yıldız Sarayı'nın içinde yalnızlığa mahkûm eden de o değil miydi?"²⁶⁶ şeklinde değerlendirir.

Kara, Wanda'nın özellikle üzerinde durduğu bir hususu şu şekilde aktarmaktadır: II. Mahmut iki oğlundan şehzade Abdülmecid'i "*batılı ölçülere*" göre yetiştirirken diğer şehzade olan Abdülaziz'i ise "*şark atmosfer*"ine göre yetiştirmiştir. "Sultan Mahmut'a göre devlet iki yoldan birinde selamet bulabilirdi. Padişah çocuklarına verdiği eğitimle bir bakıma hanedanın ve kendisinin kararsızlığını veya ucu açık alternatifli çıkış yollarını düşünmüş ve dile getirmiş oluyordu" demektir. Fakat Kara, II. Abdülhamid tahta çıktığında artık bu yollardan yalnızca birini seçme imkânının olmadığını, II. Abdülhamid'in her iki yolu da kullanarak yeni bir yol denediğini belirtir.²⁶⁷

Kara, II. Abdülhamid dönemindeki düzenlemeleri "*ikili yapılar*" olarak görmez. Kara'ya göre II. Abdülhamid dönemini en iyi tarif edebilecek kavram "*paradoks*" kavramıdır. Kara, bu paradoksa bir örnek olarak medreseleri ve ilmiye sınıfını gösterir. Kara, II. Abdülhamid'in dini bilgiyi yayan, devamını sağlayan medreseleri "çürümeye ve tükenişe" terk ettiğini belirtir. Fakat aynı padişah diğer taraftan "modern eğitim/laik kurumlarının, ders kitaplarının modern İslam yorumları ve yeni ahlak anlayışı üzerinden, yeni (seküler) bir dille bir tür dinileşmesini, yeni yetişen talebelerin/müstakbel eğitilmiş insan unsurunun müsbet bilimlerle mücehhez fakat mutlaka dindar olmasını" istemiştir hatta bunu ilmiye mensuplarından bazılarını mekteplerde görevlendirmek suretiyle bizzat yapmıştır. Padişah burada eğitilmiş Osmanlı talebelerinin din ahlak yönünden kuvvetlenmesini istemektedir ki bunu seküler eğitim veren kurumlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır ve aynı zamanda bu dersleri verebilecek (Arapça, Farsça, din vb.) hocaları da ilmiye mensuplarından seçmiştir.²⁶⁸

²⁶⁶ Georgeon. 505-512.

²⁶⁷ Kara. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 165-166.

²⁶⁸ Kara. 168.

Fakat padişah bu modern eğitim kurumlarında yetişen subay ve bürokratlara sadakati aşılayamamıştır. Hatta “ilk örgütlü muhalefet” de onun döneminde ortaya çıkmıştır. Bu eğitim kurumları II. Abdülhamid’in iktidarının sonunu getirecektir.²⁶⁹

Kara, yine paradoksa örnek olarak tarikat ve şeyhlerin konumları üzerinde durmaktadır. Jön Türklere yakın tarikat ve şeyhlerin hepsi özellikle 1895 yılından sonra ya göz hapsinde tutuluyor ya da sürgün ediliyorlardı. Bunun yanında taşradaki dini gruplar ve bu grupların liderleri ise desteklenmektedir. Bunların içinde tarikat ve şeyhler de bulunmaktadır. Dolayısıyla muhalefete yakın duracak olan kişi/kurumlara karşı “açık bir tavır” vardır. Kara, II. Abdülhamid’in kişiliği üzerinden de paradoksa örnek vermektedir. Bir taraftan namazlarını kaçırmaz, hastalıklara karşı “*Buhar-i şerif hatmini yapar/yaptırır...nikahladığı eşine (Müşfika Kadın’a) ad koymak için Kur’an’dan tefe’ülde bulunur, eşleri ve kızlarının tesettürüne itina gösterir...dizüstü oturur Kuran okur, dervişmeşreptir.*” Fakat buna karşılık alafranga müziği dinler, çocuklarının piyano derslerini alması için İtalyan ve Fransız hocalar getirtir, opera ve tiyatroyu ilgi ile takip eder, uyumadan önce tercüme ettirdiği polisiye romanları okutup dinlemektedir.²⁷⁰

Sonuç olarak hem İsmail Kara’nın II. Abdülhamid dönemini tarif için kullandığı *paradoks* kavramını hem İslamcıların ona yönelttikleri tenkitlere hem de sonradan bu İslamcılardan bazılarının nedamet göstermesi bunun yanında onu başarılı bir devlet adamı olarak gören yeni çalışmaların bütününe bakıp Said Halim Paşa’nın şu değerlendirmesi ile bitirelim: “*Ne yazık, şurası unutuluyor ki, bir idare, yalnız bir adamın veya bir partinin değil, bütün bir neslin eseridir. Sultan Hamid kendi adıyla yâdedilen idâre-i Hamîdiyye’nin tek âmili ve kurucusu değildi. Belki bu idarenin mühim âmillerindendi; fakat Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, çağdaşları başka bir Sultan Hamid’in meydana gelmesine sebep olacaktı.*”²⁷¹

2.3.4. Hürriyet

Hürlük, esirlik, efendilik, kölelik insanlığın kadim meselelerindendir. İnsanlığın kadim meseleleri içinde yer aldığı için de dinden tarihe siyasetten edebiyata çeşitli alanlarda sıkça kullanılmış, deyim ve atasözlerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Özellikle kutsal metinler tesiriyle hür-esir, efendi-köle kelimeleri ile oluşturulan dil

²⁶⁹ Erik Jan Zürcher. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020. 111.

²⁷⁰ Kara. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*. 172-179.

²⁷¹ Said Halim Paşa. 70.

yapıları “en üst sırada Cenab-ı Allah’la insanlar arasındaki münasebetlerin bir yönüne işaret etmek üzere teşekkül etmiştir.” “Mabud... Mevla (efendi)...Sahip...Mürîd (Mutlak irade sahibi) ... Kadir-i muhtar...kelimeleri Allah’ın isim ve sıfatları iken kul-köle (abd), esir” bütün insanlar için kullanılır.²⁷² Buradan hareketle insan, kul olabildiği ölçüde hür olacaktır.²⁷³

Modern dönemde ise esaretten kurtulmak, özgür olmak “maddi-siyasi olduğu kadar fikir ve felsefe düzeyinde belki daha fazla olarak dinden, Tanrı’dan kurtulmak” anlamında da kullanılacaktır. Geçmişten, ahlak anlayışından, gelenekten, üretim/tüketim alışkanlıklarından uzaklaşmak bir şekilde ikincil başlıklardır. Zira “eski” dünyada saydıklarımızın bütünü kuşatan dindir. Kapitalizm de zaten ancak bu “eski” dünyanın işlevsizleştirilmesi ile her yere kök salabilmiştir.²⁷⁴

Kara, hürriyet düşüncesinin/hareketlerinin bütün insanları zulümden, kiliseden, baskıcı rejimlerden kurtarıcı bir yönünün olduğunu belirtir. Bu yönüyle hürriyet için “*verilen mücadeleleri ve dökülen kanları tektip bir torbaya doldurarak değerden düşürmek, gölgelemek insanlık tarihinin ve Müslüman aydınların mühim bir yönünü görmemek ve zayıflatmak*” olarak değerlendirir. Fakat modern dönemde İslam dünyasında hürriyet kavramının kullanımı Batıdaki tecrübe gibi seyretmiştir. Hürriyet, İslam dünyasında özellikle siyasi ve hukuki alanlarda daha çok kullanılacak ve bu alanlar dışındaki kullanımı giderek zayıflayacaktır.²⁷⁵

Batıdaki bu fikirlerin İslam dünyasına hızlı bir şekilde aktarılmasını sağlayan en büyük aracı matbuat ve bunun içinde de en başta gazete vurgulanmalıdır. Zira gazete Osmanlı toplumunda düşünce hayatını radikal bir biçimde değiştirmiştir.²⁷⁶ Yeni fikirler, yeni okullarla, yasaklı yayınlarla, gayrimüslim kuruluşları vasıtasıyla yayılmıştır fakat unutmamak gerekir ki içeriden de bunu talep edenler mevcuttu ve içerideki zemin bu yeni fikirlerin yayılması için müsait idi.²⁷⁷

Ahmet Mithat Efendi 1872 yılında milletin ve özellikle gençlerin çok sık kullandığı ve neredeyse kurtuluşun, mutluluğun reçetesi olarak görülen bazı kelimeler olduğunu belirtir. Bunların “*millet, medeniyet, serbesti ve hürriyet*” olduğunu aktarır.²⁷⁸

²⁷² Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 107.

²⁷³ Mustafa Çağrıcı. “Hürriyet”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 18. C. 1998. 502-505.

²⁷⁴ Kara. 109.

²⁷⁵ Kara. 110.

²⁷⁶ Türköne. 48.

²⁷⁷ Kara. 111.

²⁷⁸ Aktaran Kara. 111.

1876 yılında tahta geçecek olan II. Abdülhamid'in kısa bir zaman sonra kullanılmasını sakıncalı bulduğu kelimeler arasında "hürriyet" kelimesi de yerini alacaktır.²⁷⁹

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid'in hattı hümayunu ile Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle o dönemin basını, yazarları bu yeni gelişmeye Hürriyetin İlanı adını vermişlerdir.²⁸⁰ Özellikle bu güçlü hürriyet sevdasını netice veren tek sebep "*sadece modernleşme dönemini hareketlendiren ve temsil eden ana kavramlardan birinin hürriyet olması değildir muhtemelen daha yakın sebep meşrutiyet devrinin Sultan Abdülhamid idaresinin peşinden, İttihatçıların diliyle söylersek istibdat*" tan sonra gelmiş olmasıdır²⁸¹. Ancak hürriyet kavramını çok daha önceden Namık Kemal'in rehberliğinde çıkan Hürriyet gazetesinden hatta ondan önce hürriyetin yerine kullanılan *serbestiyet* kavramından hatırlamak gerekir.²⁸²

Özgür ve bağımsız kavramları resmi/siyasi olarak ilk defa Küçük Kaynarca Antlaşmasında (1774) kullanılmıştır. Kırım Tatarlarının özgürlüğü ve bağımsızlığı için kullanılmıştır. Fakat burada önemli olan *hürriyet* kelimesinin yerine *serbest* kelimesinin seçimidir.²⁸³ Kara, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda kullanılan serbestiyet kelimesinin siyasi-hukuki manada kullanılarak "hürriyetten önce "*liberte*" karşılığında veya ona yakın manalarda" kullanıldığını ifade etmektedir.²⁸⁴

1 Temmuz 1798 tarihinde Fransa ordusu Mısır'ın İskenderiye'sine çıkmış ve Napoleon tarafından dağıtılan Arapça bildiride "Napoleon, adeta Mesih gibi Mısır halkını asırlardır süren Memlukların zulmünden kurtarmak üzere geldiğini bildiriyordu."²⁸⁵ İşte ilk kez "bir tespate göre" bu bildiride/beyannamede *hürriyet* kelimesi "siyasi özgürlük" anlamında kullanılmıştır. Napoleon Bonapart, 1798 yılında yayınladığı bu Arapça beyannamede "Fransa Cumhuriyeti'nden özgürlük ve eşitlik temeline dayalı bir ülke" olduğunu açıklarken *liberte* kelimesinin karşılığı olarak *hürriyet* kelimesini

²⁷⁹ Berkes. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. 350. (Bu kelimeler arasında murat, millet, Reşat, vatan, dolap, isyan, zulüm, izar, ihtilal, kaval, yıldız... ve diğerleri için ayrıca Bkz.)

²⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya. *Batılılaşma Hareketleri 1*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999. 60.

²⁸¹ Kara. 115.

²⁸² Kara. 115.

²⁸³ Lewis. *İslam'ın Siyasal Dili*. 170-171.

²⁸⁴ Kara. 116.

²⁸⁵ Bedri Gencer. *İslam'da Modernleşme (1839-1939)*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017. 335.

kullanmıştır.²⁸⁶ Fakat daha sonra bu kurtarıcı gibi gözüken yüzün ardında özgürlükleri tehdit eden bir zihniyetin olduğu anlaşılabacaktır.²⁸⁷

II. Meşrutiyet'ten sonra hürriyet kelimesi artık vazgeçilemez sağlam bir kavram olarak devrededir. Artık birçok konuyu kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Hürriyet ile beraber serbestiyet kavramları sadece kişi hak ve özgürlükleri için değil aynı zamanda Kanun-i Esasi, meşrutiyet idaresi, devletin yeniden nasıl şekilleneceği, “hilafet-saltanat sisteminden meşrutiyet sistemine” geçiş gibi hemen bütün konularda ilk göze çarpan kavram olmuştur. Bir anlamda ne kadar olumlu, iyi, faydalı olabilecek kavramlar varsa hemen bütünü hürriyet ile irtibatlandırılmaktadır. *Hürriyet* hem eşitlik, kardeşlik, adalet, yükselme, medeniyet, birlik, ilim, mutluluk gibi kavramlarla eş anlamlı olarak görülüyor hem de zıddı olarak görülen kavramları (baskı, zulüm, alçalma, cahillik) çağrıştıırıyordu. Bunların yanında istibdadın “korkulan kötü idaresi, acıları, sefaleti, yasak ve haksızlıkları, tortuları da” bulunmaktadır.²⁸⁸

İsmail Kara, “*hürriyet romantizmi*”nin yaygın olarak görüldüğü bu dönemde, Mehmet Akif Ersoy'un da “Hürriyet” adlı şiirini bu hürriyet romantizminin güzel örneklerinden biri olarak görür.²⁸⁹

Kara, İslamcılarının hürriyet ile ilgili tariflerinde/tanımlarında birkaç ögenin ön plana çıktığını belirtir. Birincisi bir “iç bölünmenin” gerçekleştiğini belirtir çünkü aydınlar, siyasetçiler hürriyet ile ilgili tariflerini yaparken daha çok “yeni hukuk ve siyaset diline yakın bir yol” izlerken ilmiye mensubu kimseler daha çok “şer’i-fıkhi-dini” bir içerik üzerinden bir yol izlemektedir. Örneğin İskilipli Atıf Efendi'nin “örf-i şeriatta hürriyetin” tanımını yaparken “*Hiçbir kimsenin keyfi emr u nehyine mümkad ve muti*

²⁸⁶ Kara. 115.

²⁸⁷ Gencer. 335.

Mısır'ın 1798 yılında Napoleon Bonapart tarafından işgalini Oryantalizmin dönüm noktası olarak değerlendiren İşler bu işgal ile Batıların Doğu'ya yönelik yaklaşımlarını değiştirdiklerini belirtir. Zira Batılıların bu işgalden önceki yaklaşımları açık olarak “karşıtlık üzerine kurulu” olduğunu ifade eder. İşler, Napoleon'un kendisiyle beraber getirdiği birçok “bilim ve sanat adamı” ile hareket ettiğini “yerel halktan imam, kadı ve din adamlarıyla bizzat görüşerek, Kuran ve İslam peygamberine karşı derin bağlılık hislerini aktararak kendilerine yani işgalcilere karşı sempati oluşturmaya amaçlar. Napolyon'un tek amacı Mısır'ı kendi ülkesine bağlamak değildi. Mısır'ın kaderini Avrupa'ya bağlamaktı. Yapılan Oryantalist çalışmaların amacı Mısır'ı İslam öncesi dönemle ilişkilendirerek onu gerçek tarihinden koparmaktı. İşgal her ne kadar başarısız olmuşsa da düşünsel anlamda İslam dünyasını yeni bir gelecek bekleyecekti. Hakkında bilgi sahibi olunan ve işgal edilen Doğu, oryantalist bir zeminde tarihten, kültüründen ve değerlerinden kopararak klasik Doğu'ya bağlanacak ve modern Doğu'nun hizmetine sunulacaktı. Böylece asırlık rakip düşman (İslam) kendiliğinden söniüp gidecekti” şeklindeki değerlendirmesi için Bkz. (Ahmet İşler, “Ortadoğu Üzerinde Kurulan Hegemonya.” *Modernleşme Kısacasında Ortadoğu Tarih-Kültür-Siyaset*. Ed. Ahmet İşler. Ankara: Fenomen Yayınları, 2021, 151.)

²⁸⁸ Kara. 119-124.

²⁸⁹ Kara. 124.

olmayarak ve asla bir kimsenin hukukuna tecavüzde bulunmayarak ve vezai-i şer'îye ve insaniyesine kemaliyle riayet ederek her şahıs kendi hukuk-ı meşruiye ve tabiiyesi dairesinde fikren, kavlen, fiilen serbest olarak hareket etmektir." şeklinde sarfettiği bu cümlelerinin örf-i şeriattan geldiğinin kendisince şüpheli olduğunu belirtir. Kara'ya göre tanımda geçen *şer'* ve *meşru* sözcükleri dışta tutulursa dini bir dilin açık bir şekilde nasıl modernleştirildiğinin ya da seküler bir dile dönüştürüldüğünün görüleceğini belirtir.²⁹⁰

İkincisi serbestlik, hür olmak, kayıtlardan uzak olmak ne kadar da ön plana çıkarılmış olsa ve itibar görse de aslında korkulan bir şeydir. Zira bu durum kontrol edilemeyecek seviyelere çıkabilir. Oysa "hürriyetle elde edilmek istenen ...toparlanmaktır." dağılmak değildir. Çünkü ana fikir devleti yıkılmaktan kurtarmaktır.²⁹¹ Şerif Mardin de benzer bir görüşü İttihat Terakki için sarfetmektedir. Mardin, "Jön Türkler, II. Abdülhamid aleyhindeki çalışmalarına hürriyeti" getireceklerini ifade ederek işe koyulduklarını belirtir halbuki 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koymaktan başka bir kuramlarının olmadığını, İttihat ve Terakki'nin "ana siyasal kuramı devleti parçalamaktan kurtarmak" olduğunu belirtir.²⁹² İsmail Kara da Şerif Mardin'in İttihat ve Terakki yöneticileri için yaptığı tespitin İslamcılar dahil o dönemdeki bütün fikir hareketleri için de geçerli olduğunu belirtir.²⁹³

Üçüncüsü Kara, bazı İslamcı yazarların metinlerine bakıldığı zaman hürriyet ile ilgili bazı maksatların güdüldüğünü belirtmektedir. Örneğin "hürriyetten maksat meşrutiyet-i idareye malikiyettir. Meşrutiyetten maksat millet hakimiyete nailiyettir" gibi tariflere rastlanıldığını ifade etmektedir.²⁹⁴

Dördüncüsü ise pek nadir görülen yazıların bazılarında ise hürriyet üzerinden felsefi bir tartışma yürütülmektedir. Bu konuya temas eden çok nadir kalem sahiplerinden biri de Said Halim Paşa'dır. Said Halim Paşa'nın yazılarında "hürriyet tek başına ve her şeye hükmedecek şekilde değil bir hiyerarşi içinde..." anlam kazanacaktır. Said Halim Paşa'nın özellikle ısrarla üzerinde durduğu şey siyasi düşünce, kavramlar ve siyasi kurumları kapsayacak "Osmanlı modernleşmesinin" ve onun başındaki idarecilerin, aydınların "mütekabiliyet-toplumsal karşılık meselesini yeteri kadar önemsememiş olmalarıdır." Oysa milletler değişince düşünce dünyası, düşünme şekli ve o milletlerin

²⁹⁰ Aktaran Kara, 125-126.

²⁹¹ Kara, 126.

²⁹² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 99-100.

²⁹³ Kara, 126-127.

²⁹⁴ Kara, 130.

ihtiyaç duydukları şeyler de değişmektedir. Böyle olunca başka milletlerin tecrübelerinden direkt faydalanmanın zor olduğunu ifade eder.²⁹⁵ Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki farka bakarak Paşa'nın söylediklerini daha iyi anlayabiliriz.

Said Halim Paşa Şark ve Garp medeniyetlerinin farkları üzerinde durarak konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: *“Şark'ı Garp' tan ayıran en görünür fark, Avrupa'nın putperestlikten Hristiyanlığa geçmesine rağmen, ruhbanlık ve asillik imtiyazlarının baskısı altında yaşamasıdır. Bu hal, tabii olarak zulme ve sınıflar arasında düşmanlığa sebep olmuştur. Şark ise İslamiyet ile şeref bulduktan sonra ne ruhban sınıfını ne asilzadeleri ve ne de bir başka keyfi imtiyazı tanımıştır. İslam milleti, hangi ırk ve mezhebe mensup olursa olsun bütün insanlar arasında gerçek bir adalet tabii bir eşitlik ve samimi bir kardeşlik dünyası kurmaktan başka gayesi olmayan bir adalet ve eşitlik kanununa tabi olmuştur.”*²⁹⁶

Said Halim Paşa'ya göre İslam dini insanın kemal bulması, gelişmesi ve ilerlemesi için tüm Müslümanları hür olmakla yükümlü tuttuğunu belirtir. Dolayısıyla İslam dininde hürriyet idarecilerin keyfi muamelesine tabi değildir ve “...kanun koyucunun istediği zaman verip, istediği zaman alabileceği siyasi bir hak değildir.”²⁹⁷ Said Halim Paşa hürriyeti, İslamiyet'in Müslümanlara verdiği bir görev olarak tanımlar. Zira İslamiyet Müslümanlara mutlaka doğru olanı bilmeyi emretmekte ve doğruya göre hareket etme zorunluluğunu bildirmektedir. Onun için her Müslüman mümkün olduğu kadar “hür olmak vazifesiyle mükelleftir” şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁸

2.3.4.1 Hürriyetin Sınırlandırılması

Baskıcı yönetimlerde insanların hürriyetlerinin kısıtlanması, sınırlandırılması olağan bir durumdur ve kimse de bu duruma şaşırılmaz. Fakat ilginç olan kendilerini hürriyetçi olarak takdim edenlerin iktidara gelince ya da gücü eline geçirince istibdada meyletmeleri ya da bu konuda “tavırlarını ve ahlaklarını” değiştirmeleridir. Bu durumun yakın tarihte birçok örneği bulunmaktadır. Hürriyetin ilanından önce II. Abdülhamid'e muhalif hareket edenler, II. Abdülhamid'in hal'inden sonra iktidara gelen İttihat Terakki'ye de muhalefet etmişlerdir. Gerekçelerini ise; bizler II. Abdülhamid'i ve baskıcı

²⁹⁵ Kara. 133-134.

²⁹⁶ Said Halim Paşa. 77.

²⁹⁷ Said Halim Paşa. 189.

²⁹⁸ Halim Paşa. 189.

rejimi ortadan kaldırdık sizler (İttihat Terakki) idareyi devraldınız fakat daha fazla “müstebid oldunuz, daha fazla mutlak iktidar istiyorsunuz” şeklinde dile getirmişlerdir.²⁹⁹

Said Halim Paşa bu konudaki görüşlerini çok sert bir dille kaleme almıştır. Hürriyetin ilanı ile insanlar hayatlarının otuz yılını ahlakı yerle bir eden istibdat rejiminde geçirenlerin (kendisini de dahil ediyor) erdemli, namuslu ve doğru vatandaşlar olacağını ümit ettiklerini ve anayasanın toplumsal, ekonomik ve siyasi problemleri bir günde çözecek mucizevi bir güce sahip olduğu anlayışını taşıdıklarını belirtir. Fakat bu güzel ümitlerinin sönüp gittiğini aktarırken “*Anayasamızın bize bahşettiği haklar ve serbestlik, Sultan Hamit idaresinin fevkalade arttırdığı kötü alışkanlıklarımızı, çekinmeden tatbik etmeliğimizden başka netice vermedi*” ifadesini kullanmaktadır.³⁰⁰

İsmail Kara, Ahmet Şirani’nin *Ders Vekâleti*’ni³⁰¹ eleştiren bir yazı kaleme aldığı için medresedeki görevinden uzaklaştırıldıktan sonra Beyanu’l Hak’ta şu ifadeleri kaleme aldığını aktarır: “(...) *İstibdat tevezzü’ etmekle* (bir kişiden birden fazla kişiye dağılmakla) *müstebitler, daha doğrusu ef’âli, harekâtı hakimiyet-i mutlaka taslağı olanlar taaddüt edeceğinden ve bu müteadditler meşrutiyet kisvesine bürünerek, iğfalat-ı müessirede bulunarak erbab-ı cihadın maneviyetini, namusunu lekeleyecektir*(...). Demek ki meşrutiyette aranılan adlin vücudu, zulmün de ref’idir. Âdil olmayan hükümet-i meşrutiyette meşrutiyet yoktur, mutlakiyet-i müvezze’a (birden fazla kişiye kuruma dağılmış mutlak-müstebid idare) vardır.”³⁰²

Kara, Batı medeniyetinde hürriyet demenin din, hukuk ve geleneklerle savaşmak anlamına geldiğini, Batı medeniyetinde din, hukuk ve uygulamaları belirleyen “kilise, aristokrasi, burjuvazi, feodalite gibi kurumsal ve sınıfsal yapılara tekabül edecek unsurların İslam dünyasında (hiç yahut etkili olacak kadar)” bulunmayışının büyük farklılıklar olduğunu belirtir. Kara, İslam alemi ve Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere modernleşme teşebbüslerinin Batı’daki modernleşme hareketlerinden farklı olarak

²⁹⁹ Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 137-138.

³⁰⁰ Said Halim Paşa. 56.

³⁰¹ Ders Vekaleti resmi bir kuruma dönüşmesi XIX. yüzyılda olsa bile kökeni Osmanlı padişahlarından II. Bayezid (1481-1512) dönemine kadar gitmektedir. II. Bayezid 1505 yılında yaptırdığı medresede dönemin şeyhülislamının ders vermesini şart koşmuştur. Dönemin şeyhülislamı Zenbilli Ali Efendi haftada bir gün gidip ilgili medresede ders vermiştir. Fakat zamanla şeyhülislamların iş yoğunluğundan dolayı kendileri bizzat bu kurumlarda ders veremeyince alanında yetkin medrese hocaları ders vekili adıyla atanıp bu medreselerde ders vermişlerdir. Zamanla bu ders vekilinin de görevleri artınca XIX. yüzyılda şeyhülisamlık makamında Ders Vekaleti adı altında bir daire ihdas edilmiştir. Daha detaylı bilgilere ulaşmak için Bkz. (Mehmet İpşirli. “Ders Vekaleti”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 9. C. 1994, 183-184.)

³⁰² Aktaran Kara. 138-139.

seyrettiğini çünkü Batının asıl olarak gelenek ve din arasına mesafe koyarak nihai hedefe ulaşmaya çalıştığını ifade eder. Fakat bütün İslam devletleri gibi Osmanlı Devlet adamları da Batıdaki tecrübeden farklı olarak ıslahat hareketleriyle din ve devletin kültür bakımından birbirinden ayıramayacak kadar bütünlük teşkil ettiğini bildiklerinden ikisini de kuvvetlendirerek kurtarmaya çalışan bir iddia ile yola devam etmişlerdir.³⁰³

II. Meşrutiyet Dönemi'nde en çok tartışılan konulardan birisi de hürriyet meselesidir. Hürriyetin ilan edilmesi ya da parlamentonun açılmasıyla hürriyet hemen gelmeyecektir. Bunun için Hürriyetin ilanının ikinci senesinde İttihat ve Terakki içinde bir muhalefet kanadı teşekkül edecektir.

Bu muhalefet daha sonra *Hizb-i Cedit* adıyla ortaya çıkacak akabinde ise meclisteki diğer muhalefet ile birleşerek 1911 Aralık'ında *Hürriyet ve İtilaf Partisine* dönüşecektir.³⁰⁴ Bu grupta etkin bir isim olan hatta hareketin “omuzlarında yüksel[diği]”³⁰⁵ bir isim olan Abdülaziz Mecdi Efendi hakkında Osman Nuri Ergin de Abdülaziz Efendi'nin ne dersiamlara ne de ulemaya benzediğini ifade ederek onun “...ötekilerden ilimce de inanışça da içtimai seviyece de yüksek bir karakter”³⁰⁶ taşıdığını ifade eder ve onun Meclis-i Mebusan'da pasaport kanunu müzakere edildiğinde konuşması arasında hürriyeti sınırlandırmanın ölçüsünün nasıl olacağı ile ilgili düşüncesini aşağıdaki muhaverede şu şekilde aktarmaktadır:

“Mecdi Efendi (Karesi)- Efendim, ben bu meselede yalnız pasaport kanunu müzakere olunuyor diye söz istemiyorum. Bugüne kadar meclisimizde baş göstermeyen bir nazariye birinci defa olarak, baş gösteriyor. Meclisin ekseriyeti hürriyeti şahsiyeyi haddi makulden ziyadeye çıkarmak istemiyor ve kavaninin bütün icabatı budur.

Boşo Efendi (Serfiçe)- Hürriyetin haddi yoktur.

Mecdi Efendi (devamla)- Böyle yaptığımız için içinden çıkamıyoruz. Hürriyeti şahsiyeyi haddi makulden ziyadeye çıkarmak şu cem'i-yatı beşeriye içinde meşhur ve muntazam olarak gösterilen ahvali hercü merç etmek demektir. Hürriyeti şahsiyeyi haddi marufundan daha fazlaya çıkartmak isteyen bir iki şahsa . . .

Rıza Tevfik (Edirne)- Ben, ben!

³⁰³ Kara, 139.

³⁰⁴ Yücel Yiğit. “İttihat ve Terakki İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14. 28 (2014): 103-125.

³⁰⁵ Yiğit, 103-125.

³⁰⁶ Osman Nuri Ergin. *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1942. 40.

Mecdi Efendi (devamla)- Evvela zatı alinizden çıkmak üzere sonra Nesim Mazelyan Efendiye de sirayet etti. Eğer akl-ı müfritin cereyan-ı muhakematına bu gibi mesaili tevdi edecek olursak insanlar hiçbir kaydın, hiçbir hükmün, hiçbir takyidin altına girmezler. Halbuki bütün şerayi'nin, kavaninin ahkamı bu nazariyeye karşı taban tabana zıt geliyor. Öyle olmasa birçok kavaninin vaz'ına lüzum kalmaz ve hükümetin kuvveti gayet azalmış olur. İnsanların seviye-i irfanı bu kadar yükselebilirse fe-biha. Madem ki burada seviye-i irfan o kadar yükselememiştir, madem ki meşrutiyet bizde bir buçuk seneliktir, insanları bu kadar mutlak-ül-inan bırakmak bizim için gayet muzırdır. Zira burada gayet ifrat vardır. Herhangi bir meselede tefrit varsa o da muzırdır.”³⁰⁷

İsmail Kara'nın üzerinde durduğu bir mesele ise Batıda tartışıldığı gibi bizde de tartışılan konulardan birinin hürriyetini “kullanacak halkın, insanların kültürel ve sosyal seviyesi (seviye-i irfan)” nin önemli kabul edilip edilmeyeceğidir. Kara, Hem II. Abdülhamid'in hem İttihatçıların hem İslamcılarının hem de yukarıdaki muhaverede verildiği üzere bazı tarikat şeyhlerinin halkın seviye-i irfanının eksikliğini öne sürerek hürriyetleri sınırlandırmak istediklerini belirtir.³⁰⁸

Kara, yeni hürriyet fikirleri bir otorite olarak dini, ulemayı, kara kaplı kitapları devre dışı bırakıp bunun yerine basını, aydınları, gazeteyi bunların yerine yerleştirmeye çalışmıştır diye ifade etmektedir. Fakat siyasi hürriyet fikrinin bir arada olmayı, birlikte hareket etmeyi devletin, birliği en çok istediği bir zamanda problem çıkaracağı da açık bir konudur. Onun için bütün aydınlar gibi İslamcılar, ilmiye ve tarikata bağlı olanlar da hürriyet hakkındaki görüşlerinden vazgeçmemişler bilakis “kendi hassasiyetleri istikametinde yeniden kurmaya ve yeni öncelikler belirleme[k]” için çaba sarfetmişlerdir. Kara, dini hassasiyeti olanların bu dönemde “hassas” bazı konular dışında modern zihniyete sahip kimselere yanaştıklarını ifade etmektedir.³⁰⁹

Tam da bu noktada Kara, Şerif Mardin'in “ulemanın yeni toplum kavramlarına uyum göstermelerindeki yetersizliklerinden dolayı, Türk hürriyet tarihi giderek artan bir ölçüde laik entelektüellerin işlevi olmuştu”³¹⁰ şeklindeki tespitinin kısmen doğruluk payına sahip olduğunu belirtir.³¹¹

³⁰⁷ Aktaran Nuri Ergin. 6-37.

³⁰⁸ Kara. *İslamcıların Siyasi Görüşleri* 2. 139.

³⁰⁹ Kara. 140-141.

³¹⁰ Mardin. *Türk Modernleşmesi*. 118.

³¹¹ Kara. 141.

Hürriyetin sınırlandırılması mevzusunda önemle üzerinde durulması gereken başka bir başlık ise kimin bu sınırlandırma işini yapacağı hususudur. Kara, İslamcılarının “hürriyeti sınırlayan/sınırlayacak olan unsurlar arasında” *şeriat, kanun, ahlak ve adap, örf ve adetler ve eğitimi* saydıklarını belirtir. Hürriyetlerin sınırlandırılması meselesi söz konusu olduğunda ilk akla gelen birinci unsur İslam dininin hükümleridir, İslam hukukudur. Çünkü hürriyetlerin sınırlandırılması mevzusu ilanihaye dini alana çıkmaktadır. Bu da din ile siyaset arasında bir gerilimi oluşturmakta ve bu iki alan arasındaki mesafeyi açmaktadır. Kara, bu durumdan çok çekindikleri için zaman zaman bazılarının yazılarında “kanunun şeriatın önüne geçtiği (buna şeriatın kanunla yakınlaştırılması veya aşağıya çekilmesi de denebilir)” şeklinde açıklamaktadır.³¹²

Kara, Musa Kazım'ın “*Şu halde Kuran'ın dünyaya yönelik siyasi hükümlerinin bazı kısımlarını beyan etmekten başka bir şey olmayan Kanun-i Esasi'mizin bize bahsettiği hürriyetten maksat, bundan önce kahr ve istibdadının altında ezildiğimiz makul ve meşru olmayan birtakım batıl kayıtlardan azade bir hürriyettir ki o da vaz edilmiş kanunlar ve dini kaidelerimiz ve milli adetlerimiz dairesinde serbestçe hareket etmekten ibarettir.*”³¹³ şeklindeki açıklamalarının Kanun-i Esasi'yi Kuran ile neredeyse eş görmesinin problemli bir dil olduğunu belirtir.³¹⁴

Kara, İslamcılarının yazılarında kanunlar çerçevesinde de olsa özgürlükleri arttırmak düşüncesinin olmadığını belirtir. Kara, İslamcılarının çağdaş dünyada “kanun ve hukuk mutlak olarak adalet ve hukuku sağlamak için değil bu ilkeleri belli grupların lehine, belli grupların da aleyhine” olacak şekilde düzenlendiğine ya hiç bakmadıklarını ya da bile bile bu konuya değinmekten uzak durduklarını belirtir.³¹⁵

Kara, İslamcılara göre, özgürlükleri/hürriyeti kısıtlayan bir diğer ögenin de örf ve adetler olduğunu beyan eder. Fakat burada bir çelişkiye dikkat çeker. Çağdaş İslam düşüncesinde asıl vurgulanan şeyin kaynaklara geri dönmek olduğunu belirten Kara, İslamcılık hareketinin/Çağdaş İslam düşüncesinin bunu yaparken de aslında bütün bir

³¹² Kara. 143-149.

³¹³ Musa Kazım, “Hürriyet Eşitlik (Ve Kadın Hakları)”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 1*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 110.

³¹⁴ Kara. 143-150. (Kara, Musa Kazım Efendi'den aktardığı şu cümleler ile nasıl şeriat ile kanunu birbirine yaklaştırdığını göstermektedir. “1.*Kavanin-i mevzuu-yı adile*: Evet insan hür olmakla beraber bulunduğu memleketin kavanin-i mevzuası ahkamına ittibaa mecburdur. ...2. *Kavaid-i diniye*: her kavim kendi hayat-ı içtimaiye ve selamet-i kavmiyeleri için böyle birtakım kavanin-i mevzuu ahkamıyla mukayyed ve mükellef olduğu gibi yine aynı hikmete binaen kavaid-i mezhebiye ahkâmıyla dahi mukayyed ve mükelleftir...” dediğini ifade etmektedir. (Aktaran Kara. 143.)

³¹⁵ Kara. 147.

geleneği devre dışı tutup, etkisini kırıp “...batıl inanç, hurafe ve dindışı-kültürel alışkanlıklar gibi” kabul edip daha sonra hürriyet/özgürlükler söz konusu olunca örf ve adetlerin bir norm olarak kabul edilmesinin gerçekçi olmadığını belirtir. Kara, İslamcılarının milletin batıyı taklit edeceğinden çekindikleri için örf ve adetleri devreye sokarak “batılı olana yol vermeyen, iyi olan eskiyi koruyan, kötü olan istibdadı uzaklaştıran bir çerçevede” ele aldığını belirtmektedir. Kara, hem Kanun-i Esasi’yi Kuran’a eşit bir mertebeye çıkaran hem geleneği hurafe altında tanımlayıp sıra batıyı taklitten uzaklaşmaya geldiğinde örf ve adetleri norm gösteren Musa Kazım’ın seçmeci davrandığını belirtmektedir.³¹⁶

2.4. İslamcılarının Tarih Anlayışı

Tarih daha çok geçmiş ile ilişkili zannedilir. Fakat aslında tarihe dikkat edildiğinde aslında maziye, içinde bulunulan zamana getirip oradan da geleceği anlamak, inşa etmek işi olduğunu görebiliriz. Hem geçmişini bilip hem geleceği inşa edici bir unsur olarak tarihten insanlar ne vazgeçebilir ne de kaçınabilir. Fakat bu tam olarak nasıl ortaya konulacak asıl mesele burada düğümlenmektedir.³¹⁷

E.H Carr’ın üzerinde durduğu bir iki hususa değinmekte de fayda görüyorum. Carr’a göre bir kere hiçbir tarih olgusu bize “arı” olarak gelmeyeceği hakikatidir. İkincisi “tarihçinin incelediği insanların zihniyetleri, eylemlerinin gerisindeki düşüncelerini hayal gücü ile anlama gereği[dir.]” Üçüncüsü ise “geçmiş ancak günümüz açısından inceleyebilir, geçmişini anlayışımızı bugünün gözleriyle oluşturabiliriz. Tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır.”³¹⁸ şeklinde açıklamaktadır.

Kara, tarihi yazanın bilgi seviyesi, içinde “bulunduğu dönemin ruhu ve ana temayülleri” ile yazanın konumu, devrin idaresine muhalif olup olmadığının önemli hususlar olduğunu belirtir. Buradan hareketle Kara, İslamcılarının tarihi ne şekilde anladıklarını ya da “yeni tarih telakkilerini”³¹⁹ nasıl serdettikleri üzerinde durmaktadır. Öncelikle bir girizgahtan sonra İslamcılarının tarih anlayışlarına bakmak yerinde olacaktır.

İslam aleminde ve Osmanlı’da tarihin/mazinin bir yük “bir kuvvet değil de bir zaaf olarak” düşünölmeye başlanması XIX. asırda ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda kendi kadim medeniyeti hakkında şüpheye düşmek demektir. Ki öyle bir tarih ki başka

³¹⁶ Kara. 148-150.

³¹⁷ Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 71.

³¹⁸ E. H. Carr. *Tarih Nedir*. Çev. M. Gizem Göktürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. 7-29.

³¹⁹ Kara. 71-72.

milletlerin tarihi ile kıyaslandığında eksik, kusurlu bir tarafı olmayan bir tarihtir. Hem de böyle bir tarihi neden “tasfiye etmeye (onu bir saflaştırma-temizleme ameliyesine tabi tutmaya veya ortadan kaldırmaya, biçimsizleştirmeye)” çalışmıştır? Kara, insanların durup dururken sadece bir “*fantezi*” olsun diye tarihlerini *tasfiye* etmeyeceklerini aktarmaktadır. Kara, burada etkili olan sebepler arasında ilk önce devletin savaşlardaki askeri yenilgileri, devletin yüzleşmek zorunda olduğu büyük sıkıntılar ve “ilim ve fen tasavvurundaki değişikliklerin de” önemli sebepler olduğunu açıklamaktadır. Askeri yenilgilerle devletin yıkılmaya doğru gitmesini Oryantalistler İslam dininden kaynaklandığını ileri sürdüklerinde Müslümanlar bu fikri kabul edemeyeceğine göre çözümü “tarihin yanlış olduğu/olabileceği istikametine kaymıştır” şeklinde açıklamaktadır.³²⁰

Örneğin İslam’a apaçık düşman kesilmekle yetinmeyip Müslümanların, İslam’ın bilim ve felsefe ile alakaları olmadığını iddia eden³²¹ Ernest Renan’ın “...herkes Müslümanların bugünkü geriliğini, İslamlıkla idare edilen memleketlerin inhitatını, kültürlerini ve terbiyelerini yalnız bu dinden alan ırkların fikir bakımından sıfır durumda oluşlarını açıkça görmektedir. Doğu’ya ve Afrika’ya gitmiş olan herkes hakiki bir müminin kafasının ister istemez dar ve bir nevi çemberle kasılı olduğunu ve bu çember yüzünden o kafanın bilime mutlak surette kapalı, bir şey öğrenmek ve yeni bir fikre açılmak kabiliyetinden mahrum bulunduğunu hayretle görmüştür.”³²² şeklindeki ifadeleri İslam coğrafyasında büyük tepkilere sebep olmuştur. Bu iddiayı çürütmek için ise harekete geçilmiş geri kalışın kaynağı din/İslam olmayacağına göre tarihte, gelenekte aramaya çalışmışlardır.

Tarih anlayışını değiştiren sebeplerin arasında “terakki”, “Avrupa medeniyeti” kavramlarının Müslümanlar tarafından bütünüyle içselleştirilmesi, kabul edilmesi ve olumlanması olarak gören Kara, terakki ve Avrupa medeniyetinin olumlu karşılanması tarihi/geçmiş olumsuzlamıştır şeklinde değerlendirir. Çünkü kurtuluşu gelecekte görüyorsanız mazi en azından ikinci plana düşecektir. Oysa ki hemen her kültürde insanın/toplumların istikbalini inşa etmede geçmiş/mazi en önemli zaman dilimidir. Gelecek ise semavi dinlerde “yarın” kavramı ile belki hemen kopacak olan kıyameti akla

³²⁰ Kara. 76.

³²¹ Dücan Cündioğlu. “Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı.” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996): 5-6.

³²² Ernest Renan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Çev. Z. İshan. Ankara: Ankara Basımevi, 1946. 184-185.

getirdiği için güven hissi vermez hatta korkunç olarak değerlendirilmektedir. Kara, bu durumu “*tersyüz*” kavramı ile açıklamaktadır.³²³

Namık Kemal’in geçmiş-gelecek ile ilgili fikirleri bu anlamda önemlidir. Namık Kemal iyice düşünüldüğünde insan hayatının sadece gelecekte ibaret olduğunu, geçmişin hiçlik ve son bir nefes olduğunu, geçmişin istenildiği kadar ihtişamlı olmasının bugüne hiçbir faydasının olmadığını, geleceğin medeniyetin kurtuluş ümidi olduğunu, geleceğin güvenilir bir zaman dilimi olduğunu, geçmişe geri dönmenin ve şimdiki halde duraklamanın uygun olmadığını belirtir ve “...*Haddi zatında maziye avdet nasıl kabil olsun? Hiç ma’duma yeniden vücut verilebilir mi? Halde tevakkufa ne suretle imkân tasavvur olunabilsin? Hiç saatin rakkasını tevkif ile ömrü beşer yolundan kalır mı?*”³²⁴ şeklindeki ifadeleri geçmiş/tarihi mahkûm eden geleceği müjdeleyen dönemin genel anlayışını belirtir.

Kara, İslamcılarının tarih noktasında en büyük yanlışlarının “siyasi, askeri başarısızlıkları aynı zamanda İslam’ın kültürel, sosyal ve kurumsal başarısızlıkları olarak da görmek” ve bunu daha sonra da düzeltemedikleri “çok aceleci bir tutum takınmaları ve kurtuluş ideolojisini azmanlaştıracak bir geri kalış, bitiş ve tükeniş hissiyatına kapılmaları”³²⁵ olarak değerlendirmektedir. Oysa ki İslam tarihinde de birçok sultanlık, emirlik tarih sahnesinden silinmiş hatta hilafet bir dönem çökmüş ve el değiştirmiştir. İslam’ın geçmişte de büyük badireler atlamış olduğu hiç göz önüne getirilmemiş, bundan bir sonuç da çıkarılmamıştır. Hem bir kültürün ortadan kalkması her zaman için siyasi mağlubiyetler üzerinden okunamaz. Fakat dönemin ruhu göz önüne alındığında büyük bir çıkmazın, tükenişin içine girildiği görülmektedir.³²⁶

Örnek olarak Mehmet Akif’in “*Şunu bilmeli ki, milletlerin hayatında tevakkuf yoktur. Bir millet ne kadar ileri giderse gitsin ne kadar yükseklere çıkarsa çıksın, olduğu yerde durdu mu mahv olur. Çünkü bütün insaniyet alabildiğine pek uzaklardaki bir noktaya koşup gidiyor. Beşeriyet coşkun bir sel gibi umman-ı terakkiye atılmak için*

³²³ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*. 71.

³²⁴ Namık Kemal, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. Haz. Mustafa Nihat Ozon. Ankara: Remzi Kitabevi, 1938. 29-31.

³²⁵ İsmail Kara, “Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 11 (2002): 44-45.

³²⁶ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*. 82-83.

*alabildiğine akıyor. Bu selin önü durulamaz. İşte biz de ya boğulacağız ya o sel ile beraber gideceğiz”*³²⁷ ifadeleri dönemin ruh halini özetlemektedir.

Yine aynı vaazında hemen bütün İslam aleminin emperyalistler eline düştüğünü oralarda yaşayan Müslümanların dinlerinin muhafazasını Osmanlı Devleti’nin varlığına bağlayan “*Ey cemaat-ı müslimin! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zira taht-ı saltanat gıcırıyor! Böyle giderse -el iyazu billah- o da devrilecek. Eğer Rusya’daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa; eğer Fransızların taht-ı idaresindeki dindaşlarımız hala tanassur etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa ...İyi biliniz ki, hep çürük çarık yine bu hükümet sayesinde*”³²⁸ şeklindeki sözleri dönemin havasını göstermesi açısından önemlidir.

Kara, İslamcılarının metinlerinde tarihin bazı devrelerini övmelerinin asıl sebebi o dönemlere geri dönmek olmadığını belirtmektedir. Kara’ya göre tarihin bazı evrelerinin övülmesinin asıl sebebi o dönemleri övmek değil içinde bulunulan zamanın “kötü ve zayıf” durumunu ön plana çıkarmaktır. Kara, bundan sonra “*kopuk*” iki tarih parçasının ortaya çıktığı üzerinde durur. Birincisi Hz. Muhammed ve Hulefa-i Raşidin’in olduğu dönemdir. İkinci ise Emevîlerden başlamak üzere kendi dönemlerine kadar olan dönemdir. Birinci dönem “ideal” olarak gösterilen dönemdir ve altın çağ olarak görülür. İkinci dönem ise ağır bir yük, işlevi olmayan bir yapı olarak görülmektedir. Kara, “tarih olduğu yerde ve olduğu gibi değil bulunması istenen/gereken yerde aranmaktadır”³²⁹ şeklinde açıklamaktadır.

Bu *kopuk* tarih anlayışı sadece asr-ı saadetten sonraki dönemi yok saymakla kalmaz aynı zamanda İslam öncesi peygamberler dönemini de bir ölçüde asr-ı saadetten koparmakta ve “İsrailiyat” ile olumsuzlaştırmaktadır. Kara, bu tarih anlayışının “tarihe bir insanlık tarihi olarak bakma ve tarih kitaplarını Hz. Adem’den başlatma geleneğini” çok olumsuz etkilediğini ve bunun sonucunda “tarihin, bütünlükten uzaklaşarak küçülmesinden ve tarih zaviyesinin, ufkunun daralması[a]”³³⁰ yol açtığından bahseder.

Kara, İslamcı cenahtan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi’nin istibdadı yalnız II. Abdülhamid dönemi ile sınırlamadığını, istibdat yönetimini Emevîler ile başlattığını aktarırken aslında döneminde kendisi gibi düşünen pek çok kimsenin de olduğunu belirtir.

³²⁷ Mehmet Akif Ersoy. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Haz. Mehmet Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016. 193.

³²⁸ Mehmet Akif Ersoy. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. 191-192.

³²⁹ Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 85.

³³⁰ Kara. 85-86.

İslam tarihinin bu şekilde görülmesinin sonucu olarak kurtuluş, asr-ı saadette aranacaktır. Kara, burada asıl problemin bin sene kadar uzun bir dönemi aradan çıkarıp asr-ı saadete giden ayakları yere basmayan bir köprünün inşa edilmeye çalışıldığını fakat böyle tarihin içinden atlayarak geçmişe gitmenin problemlerinin üzerinde durulmadığını belirtir. Peki onları bu fikre sevk eden amil nedir? Kara, asıl neden olarak “dönemin maddi ve psikolojik ağır şartlarının tesiri altında “acil ve uygun” çözümler peşinde olmanın getirdiği-belki de kaçınılmayacak-körlükler, ihmaller” olduğunu belirtir.³³¹

Kara, kopuk tarih anlayışına sebep olan bir diğer gelişmenin ise *ulûm ve fûnûn* kavramları ile ilgili olduğunu, bu kavramların medeniyet ve terakki kavramları ile çok sık kullanıldığını belirtir. Bu kavramların yol açtığı üç sorundan birincisini; “*İslam dünyasında çok köklü bir geleneği olan ve birbiriyle irtibatlı olarak fakat çokça disiplin içinde ele alınan ilimler tasnifi dairesini kırarak anlaşılmaz, hatta önemsiz*” bir yere doğru sürüklemek olduğunu belirtir.³³²

İkincisi, ilim ile modern bilim birbirine eşit iki alan olarak gösterilmeye çalışılmış bunun üzerinden ise çağdaş/modern bilimin verileri tek ölçüt olarak kabul edilerek ilk önce kelimeler ve tefsir daha sonra ise tüm İslami ilimlere bulaştırılmıştır. Dini, devre dışı bırakma isteğinde olan akılcı çağdaş bilimin “Kur’an’ın mucizeliğinin, XIX. asrın pozitivist mantığı içinde savunulması için uygun bir araç olduğuna/olabileceğine dair güçlü bir kanaat oluş (turul)muş”, İslam’ın yükselmeye, ilerlemeye, bilime engel olmadığı, akli öncediği gibi hususlar öne çıkarılarak oryantalistlerin tezleri çürütülmeye çalışılmıştır.³³³

Üçüncüsü, daha büyük bir problem olarak görülmesi gereken İslamcılar tarafından İslam’da ilmin XII. yüzyıldan itibaren yerinde saydığı, gerilediği şeklindeki yine oryantalist kaynaklı iddiaların benimsemiş olunmasıdır. Hemen hiçbir delil getirilmeden “Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini geri plana iten, dışlayan ve alt kategoriye indiren bu görüş” neredeyse İslamcılarının bütünü tarafından rahatlıkla benimsenmesi tesadüf olarak değerlendirilemez. Bu konuda Kara, “Müslüman aydınların...parçalı tarih telakkileriyle zımni bir uyum arayışı söz konusudur. XII. asır sonrasında İslam dünyasında ilmin durduğu tezinin, akademik olarak birçok açıdan tenkit edilip geçersiz kılınmasına rağmen

³³¹ Kara. “Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi”. 49-50.

³³² Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 88-89.

³³³ Kara. 89.

Müslümanların zihninde hâlâ itibarını koruyor olması da ancak bu “uyum” anlayışıyla irtibatlandırıldığı anlaşılabılır.”³³⁴ şeklinde açıklamaktadır.

İsmail Kara’nın burada belirttiği ilmin İslam dünyasında XII. yüzyıldan durduğunun ya da geriye gittiğinin bir örneği olarak çokça tekrarlanan Takiyüddin Efendi’nin (öl.1585)³³⁵ rasathanesinin yıkılması mevzusunda görebiliyoruz. Yıkılma sebebini o dönemin Şeyhülislam’ın hükümdara sunduğu raporda “*gözlem yapmanın uğursuz, feleklerin esrar perdesine küstahça öğrenmeye cüret edenin akıbetinin mahrum olduğunu ve eğer bir memlekette zîc hazırlanacak olursa o memleket mamur iken harap ve devletin binaları deprem ile toprak olacağını*” belirtmesi üzerine yıkıldığı iddia edilmektedir.³³⁶ Bu yıkım işinin de genel olarak “yobaz” din adamlarının sebep olduğu iddia edilmektedir. Fakat farklı çalışmalara bakıldığında işin iç yüzünün böyle olmadığı görülmektedir.

Bu konuda Ekinci’nin görüşlerine baktığımızda şunları ifade etmektedir. Birincisi bu ilk gözlemevi değildir. Medreselerde ve büyük camilerde rasathane/gözlemevi hep olagelmıştır zira vakit tayini İslam’da çok önemlidir. İkincisi, gözlemevi astrolojik gayeler için kullanılmamıştır. Peki bunu nerden biliyoruz? Alaaddin Mansur’un *Şehinşahnâme* adlı eseri meseleyi aydınlatmaktadır. “Padişah, kendisine rasat işlerini soruyor. Takiyüddin şöyle diyor: Uluğ Bey zîcinde pek çok şüpheli yerler vardı. Artık rasatlar yardımıyla zîc düzeltilmiş bulunuyor. Demek ki rasathanenin kuruluş gayesi, Uluğ Bey’in hazırladığı astronomik tabloların düzeltilmesidir.”³³⁷ şeklinde aktarmaktadır.

Sonuç olarak Ekinci’nin şu ifadelerine bakalım: “1-Takiyüddin’in zaten kendisi bir âlimdir; Takiyüddin’i teşvik ve himaye eden Hoca Sadeddin Efendi ise din adamlarının başı. Rasathaneyi kurduran, bunun için hiçbir masraftan çekinmeyen de Osmanlı padişahı. Din adamları kime nasıl karşı çıksınlar?
2-Takiyüddin’in kurduğu, “ilk” rasathane değil; medrese ve câmiden müstakil ilk rasathanedir.

³³⁴ Kara. 89-90.

³³⁵ Takiyüddin hakkında bilgi için Bkz. (Hüseyin Gazi Topdemir. “Takiyüddin er-Râsid”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 454-456.)

³³⁶ Yavuz Unat. “Takiyüddin ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 11. C. 2002, 503.

³³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Takiyüddin ve Yıkılan Rasathanesi Hakkında Efsaneler”. <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=566&takiyy%C3%BCddin-ve-yikilan-rasathanesi-hakkinda-efsaneler> . Erişim 27 Ağustos 2022.

3-Rasathane, bir maksatla kuruldu. Maksat hâsıl olunca da vazifesini tamamladığı için kapandı.

4-Bu maksat, astrolojik midir? Hayır. Türkistanlı meşhur astronom Uluğ Bey'in çalışmalarının geliştirilmesi ve düzeltilmesi ile alâkalıdır.

5-Rasathanenin kapanmasında sosyal bazı hâdiselerin, hasetçilerin, fitnecilerin rolü olmuş mudur? Muhtemel. Ama din adamları, asla!

6-Osmanlı'da rasat ve astronomi çalışmaları bununla bitmiş midir? Hayır; çünkü bunlar, Osmanlı gibi yüksek bir Müslüman cemiyetinde, zaruri ilimlerin başında gelmektedir. Hükümetlerin reel-politiği gözetmek mecburiyetini, dine ve din adamlarına yüklemek doğru olmasa gerektir.”³³⁸ Tüm bunları geçelim bu konuda sormamız gerek soru şudur: Astronomi bilimi ile ilgili çalışmalar bu rasathane yıkıldıktan sonra devam etmiş midir? Evet devam etmiştir. Örneğin 1660 yılında Fransız astronom Durret'in zîci³³⁹ tercüme edilmiş ve çalışmalar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da devam etmiştir.³⁴⁰

İslamcıların tarih anlayışlarını etkileyen bir diğer kavram çerçevesi ise “kaynaklara dönüş” fikriyatıdır. Kara, “kaynaklara dönüş” denildiğinde en az iki şeyin ön plana çıkarılmak istendiğini belirtmektedir. Birincisi, “bağlayıcı bilgi kaynağı olarak Kur'an ve sünneti esas almak”, ikincisi ise “bağlayıcı uygulama olarak asr-ı saadeti öne çıkarmak”. Fakat daha dikkat edildiğinde İslamcıların kaynaklara dönüş fikriyatının arka planda bazı düşünceleri de ihtiva ettiği görünmektedir. İslamcılara göre bir defa tarih içinde bu iki alan ihmal edilmiştir. İkincisi zaman içerisinde oluşan yorumlar “sadakat açısından ciddi problemler taşımaktadır.” Üçüncüsü, “icma, mezhep, müçtehit kavramlarına yüklenen anlam ve verilen değer üzerine yükselen, meşruluk kazanan ulema ve ilim hiyerarşisi” zaman içerisinde kaynakları örtmüş böylece ulemanın yorumu nas hükmüne çıkmış ve “yeni yorumları imkânsız denecek derecede zor hale getirmiştir.”³⁴¹ Kara, Mehmet Akif Ersoy'un

“Doğrudan doğruya İslam'dan alıp ilhamı

³³⁸ Ekrem Buğra Ekinci, “Takiyüddin ve Yıkılan Rasathanesi Hakkında Efsaneler”. <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=566&takiyy%C3%BCddin-ve-yikilan-rasathanesi-hakkinda-efsaneler> . Erişim 27 Ağustos 2022.

³³⁹ “İslâm bilimleri tarihi literatüründe astronomi cetvellerine verilen ad” olarak tanımlanan *zîc* için daha detaylı bilgi için Bkz. (Yavuz Unat. “Zic”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 44. C. 2013, 397-398.)

³⁴⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronominin Osmanlıya Girişi.” *Belleten* 56. 217 (1992); 728-729.

³⁴¹ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*. 87.

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı ³⁴²

Dizeleri ile “ulemanın otoritesini paranteze alarak bir köprü inşa” etmeye çalıştığını belirtir.³⁴³

2.5. Cumhuriyet Devri İslamcılarının Tarih Anlayışı

İsmail Kara, asr-ı saadete dönüş, parçalı/kopuk tarih anlayışının Cumhuriyet döneminde de İslami hassasiyetleri olan çevrelerce devam ettiğini belirtmektedir. Fakat bu sefer içeriğin “ciddi bir seviye kaybı[na]” uğradığını ifade etmektedir. Kara, muhteva olarak ciddi seviye kaybına uğramasının sebebi olarak Cumhuriyet inkılaplarını işaret etmektedir. Zira dinle ilgili konuları ele alacak kurumların ya yetkileri elinden alınmış ya da zayıflatılmıştır. Örneğin bu dönemde, Şer’iye ve Evkaf vekaleti lağvedilmiştir. Yine tekke, zaviye ve medreseler kapatılmıştır. Hayır kurumları iş yapamayacak hale gelmiştir. Kara, aynı zamanda “istikametteki seviye kaybı[nı]” ise: “statüleri tahrip edilmiş medrese ve tekke muhitlerinin artık hiçbir siyasi ve sosyal iddia taşımayacak ölçüde pasif” bırakılmasında görmektedir.³⁴⁴

Kara, cumhuriyet devrinde darbelerin de Müslümanların tarih anlayışını belirleme de etkili olduğunu belirtmektedir. Örneğin 1960 darbesinden sonra İhvan-ı Müslimin ve Cemaati İslami tercümeler yoluyla etkili olurken 1980 darbesi ile de İran üzerinden gelen tercümelerin etkili olduğunu ve “Müslümanların tarih telakkilerinde yeni ve ciddi bir kırılma[ya]” sebep olduğunu belirtir. Kara, bu yeni tarih anlayışındaki kırılmayı “*anarşi*” kavramı ile açıklamaktadır. Çünkü darbelere kadar olan dönemde, siyasi tarihin akışına bakıldığında zihniyet bakımından birbirini takip eden bir hattın varlığı görülmektedir. Fakat bu darbelerden sonra “hem hedef hem siyaset iyice belirsizleşecek, geride yalnız parlak sözler ayakları yere basmayan aktif, gür sesli açıklamalar” kaldığını belirtir.³⁴⁵ Tarih anlayışındaki kopukluğa, biçimsizliğe 1979 İran devriminden sonra Türkiye’de uzun süre (şimdi de) etkili olacak olan Ali Şeriatî örnek verilebilir. Ali Şeriatî, tarihte etkili olmuş Müslümanlardan sadece Ali, Ebu Zer, Selman-ı Farisi gibi isimleri ön plana çıkartmaktadır. Evet bir Şii olan Ali Şeriatî’nin tarih tasavvurunda yalnız bu kişiler bulunabilir. Fakat Sünni dünyada tarihi kişiliklerin yelpazesi çok daha geniştir. Tercüme yoluyla bunu Sünni dünyaya uyarlamaya çalıştığınızda gerçek bir tarih tasavvuru ortaya

³⁴² Ersoy. *Safahat*. 412.

³⁴³ Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 87.

³⁴⁴ Kara. “Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi”. 54-55.

³⁴⁵ Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 99.

çıkmayacaktır.³⁴⁶ Hem Şeriatî'nin Sünnî İslam dünyasında çok önemli olan bazı tarihi kişilikler ile ilgili sözleri de ortada iken tercüme yoluyla onu kabul ettirmek güç bir iştir.

2.5.1. Nurettin Topçu ve Necip Fazıl'ın Tarih Anlayışı

Cumhuriyet döneminde İslamcılık hareketine mensup kişilerin tarihe bakış açılarını dönemin iki önemli ismi olan Topçu ve Kısakürek üzerinden ele alıp modernleşme hattı hesaba katıldığında farklı yeni temayüllerin mi ortaya çıktığı ya da devamın mı esas alındığına göz atalım. Bunu Necip Fazıl ve Nurettin Topçu üzerinden okuduğumuzda iki farklı tarih anlayışının ortaya çıktığını görebiliriz.³⁴⁷

Kara, Nurettin Topçu'nun arka planda bırakılan Osmanlı ve Selçuklu tarihine vurgu yaparken mukaddesatçı çevreden farklı olarak da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini yüceltmediğini belirtir. Topçu, Kanuni sonrası dönemi “siyasi, sosyal ve kültürel açılardan, hususen insan ruhunun yüceltilmesi” açısından sert eleştiriye tabi tutar. Topçu için Kanuni dönemi sonrası dönem içinde Lale Devri bütünüyle olumsuz bir dönem olarak görülür. Topçu, ruhun alçaldığı bir dönemde bazı sanatların ön plana çıkmasını olumlu olarak değerlendirmemektedir. Kara, Topçu'nun eserlerinde II. Abdülhamid'in hemen hemen hiçbir yerde “müsbet bir padişah” olarak görünmediğini belirtmektedir. Topçu, bu yönüyle de muhafazakâr camiadan ayrılmaktadır.³⁴⁸

Bu konu hakkında Topçu'nun görüşlerine bakıldığında XI. asır ile birlikte Anadolu'da Selçuklular ile birlikte bir rönesansın yaşandığını fakat bu dönemin Moğol istilası ve Haçlı Seferleri ile akamete uğradığını belirtir. Fakat bu dönemden kalma iki önemli mirasın aktarıldığını bunların ise “*ince mimari sanatı*” ve Mevlâna olduğunu belirtir. “...*XV. asrın ortasından XVI. asır sonuna kadar birkaç dehâ derecesinde büyük şahsiyetlerle...rönesans alametleri[nin]*” görüldüğünü Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde “...*bir sanat rönesansına hazırlık*” olduğunu, II. Bayezid Dönemi'nde “*ilim sahasında*” çalışmaların olduğunu, Yavuz Dönemi'nde ise “*imanlı milliyetçilik davasının bir dehasını[n]*” görüldüğünü belirtir.³⁴⁹

Nurettin Topçu'nun buraya kadar olan dönemi olumlu olarak tasvir ettikten sonra XVIII. yüzyıla geçer ve o dönem için tarih anlayışını açığa vurur. Fakat bu sefer tarif

³⁴⁶ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 100.

³⁴⁷ Kara, 90-91.

³⁴⁸ Kara, 91.

³⁴⁹ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Haz. İsmail Kara and Ezel Erverdi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, 103.

ettiği dönem ile öncesi arasında büyük fark vardır. Topçu'nun bu dönem hakkında fikirlerinin serdederken şu cümleleri sarfetmektedir:

“XVIII. asırda Sultan III. Ahmed'in, Nevşehirli İbrahim Paşa ile anlaşarak, Nedim'in fröydizm ile pek iyi anlaşılacak olan zevk terennümlerine sahne olan Lale Devri'ni açması, bazılarınca bir rönesans hareketi oldu. Hayır, bu sade cinsi kompleksin, libidonun bunalmalarından kurtularak dışımızda gerçekleşen maddi hazlar saltanatının bir paşa ile bir padişah tarafından kabullenmesi ve halktan da esirgenmemesidir. Bu zevk ve safa devri, memleketimizde matbaanın açılmasından başka, ruh aleminde bir değerli hadise, bir beyin hareketi kaydetmemiştir.”³⁵⁰

Topçu, XIX. asır padişahlarının idari ve içtimai alanda yaptıkları düzenlemeleri “cilâ” olarak değerlendirerek “...Sultan II. Mahmut'un, devlet ve teşkilatında ve kıyafette yaptığı değişmelerle açtirdığı fabrika ve mekteplerin getirdiği yenilik, hayatın dışına vurulmuş geniş bir cilâ oldu. İnsan denilen sonsuz varlığın iç dünyasına hiçbir şey getirmedir. Abdülmecid, babasının yaptığı değişmeleri, hukuk ve kanunlar sahasında tamamladı. Daha sonrakilerin ve Meşrutiyetçilerin yaptıkları ise II. Mahmut ile Abdülmecid'in yaptığı kıyafeti şekil ve teşkilat değişimleriyle yeni kanun müeyyidelerini, kestiği kafalarla kuyular dolduran meşhur Kuyucu Murad Paşa'nın...”³⁵¹ yöntemlerinden çok da farklı olmadığını belirtir.

Kara'ya göre Nurettin Topçu'da Mehmet Akif Ersoy'un müstesna bir yeri vardır. Akif dışında Namık Kemal ve Hüseyin Avni'nin de önemli yeri bulunmaktadır.³⁵²

Kara, Topçu'nun anlayışında tarih, “övünme veya kavga” üzerinden yorumlanmadığını “mesuliyet” kavramı üzerinden yorumlandığını belirtmektedir.³⁵³ Topçu'ya göre mesuliyet insanı harekete mecbur bırakan emirdir. Yine ona göre mesuliyet ülkelerin kaynağı, insanın değerinin ölçütü yine mesuliyettir. Topçu “tarih gözlerimizin önüne bütün bir mesuliyet manzarası sermektedir. Bir milletin hayatı, bir medeniyetin eserleri, gelecek nesillerin mesuliyetli ellerine emanet ediliyor. Ecdadın hatasından da mesul olan biziz... Toprağın ve tarihin bize yüklediği, maddede ve ruhta gelenek haline gelmiş binbir mesuliyet omuzlarımızda ağırlaşıyor. Bu sorumluluğu başkalarının omuzuna aktarmak, vatani ve tarihi feda etmektir. Gelenek bunun için

³⁵⁰ Topçu. *Yarınki Türkiye*. 104.

³⁵¹ Topçu. 104.

³⁵² Kara. *Din ile Modernleşme Arasında*. 91.

³⁵³ Kara. 91.

bizimdir...Gerçek vatandaş, bir vatanın tarihiyle beraber bütün mesuliyetini üzerine almak iradesini yaşatan insandır...Mesuliyetimiz, kendi hareketlerimizle bizi kurtaracaktır. Ve biz mefkurelerin mefkuresi olan mesuliyeti kendi hareketlerimizle yaratacağız."³⁵⁴ şeklinde değerlendirmektedir.

Kara'ya göre Nurettin Topçu'da tarih, kişinin ve toplumun inancını da düzenleyen bir "iç gözlemdir". Eğer iç gözlem işlevini yerine getiremezse taklidi netice verecektir.³⁵⁵ Topçu, insanın *iç gözlemden* uzaklaştığında taklit etmeye mahkûm olduğunu milletin de böyle olduğunu "milletin iç hayatının" ise onun mukaddesatı olduğunu belirtir ve "...kendini tarih ve mukaddesatı içinde aramayan bir millet[in]" başkalarını taklide çalışacağını, "...milletimizin bir buçuk asırlık buhranı bu yolda müptela olduğumuz Garp mukallitliğinden..."³⁵⁶ kaynaklandığını belirtir.

Kara, Topçu'nun tarih anlayışıyla alakalı üç kavramın ön plana çıktığını belirtmektedir. Kara, bu kavramların "İslam (din, kültür), Anadolu (toprak, vatan) ve Türk (insan, millet)" olduğunu belirtir. Topçu'ya göre millet sadece bir ırk olarak görülmez, aslında ırkın hayat bulmasını netice veren tarih ve coğrafyadır. Milletlerin oluşumuna da değinen Topçu, Fransız milletin oluşumunda etkili olan unsurun "dil ve kültür", Alman milletin oluşumunda etkili olan unsurun "ırk", İngiliz milletin oluşumunun ise "ekonomik hırsından" kaynaklandığını belirtir. Topçu, bizdeki millet oluşumunun kaynağını da İslam'da görmektedir. Bunun için Kara, Topçu'nun İslam'ı ikinci plana iten onu "merkezden uzaklaştıran...coğrafya ve kültür unsurları açısından İslamiyet öncesine, Orta Asya'ya atıfta bulunarak *Türk* kelimesi etrafında örülen milliyetçilik anlayışına ve *tarih yorumuna* kökten karşı çıktığı[nı]" belirtmektedir.³⁵⁷

Kara, Topçu'nun "cumhuriyet ideolojisinin tarih ve milliyetçilik anlayışında-Etibank, Sümerbank" gibi isimlendirmelere giderek İslam öncesi Türk tarihine vurgu yapan Anadoluculuk fikriyatına karşı yeni bir "Anadoluculuk" kavramsallaştırmasına gittiğini belirtmektedir.³⁵⁸ Topçu "...bu tarihin içinde büyük bir inkılap görüyoruz. O da *Türkmen'in eliyle Anadolu'nun İslamlaştırılması ve hakikaten yeni bir medeniyet aleminin bu ülkede doğmuş olmasıdır...onun içindir ki biz milli tarihimize...Anadolu'ya*

³⁵⁴ Topçu. 211-214.

³⁵⁵ Kara. 93.

³⁵⁶ Nurettin Topçu. *İslam ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*. Haz. Ezel Erverdi and İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020. 39.

³⁵⁷ Kara. 93-94.

³⁵⁸ Kara. "Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi". 60.

*Türk unsur tarafından İslam ruhunun saçıldığı devirlerden yani bin yıl evvelinden başlıyoruz...” şeklinde açıklamaktadır.*³⁵⁹

Tüm bu söylenenlerin ışığında Topçu’da sembol olarak öne çıkan kişi Fatih Sultan Mehmet ve onun dönemidir. Fatih’in sembol olarak öne çıkmasının sebepleri arasında; otoriteyi kurması, devlet düzenini istikrara kavuşturması, adaleti tesis etmesi, medreseler inşa etmesi, alimlere değer vermesi, “...Akşemsetdin merkezli olarak tasavvufu ve insanın ruhi terbiyesini...” öncelemesi gösterilebilir.³⁶⁰

Kara’ya göre Cumhuriyet döneminde tarih anlayışını çoğunlukla “hamaset” üzerinden inşa eden bir isim vardır ki o da Necip Fazıl’dır. Kara, aynı zamanda Necip Fazıl’da “savunmacı bir tavrın” olduğunu belirtmektedir. Yeni rejimin kurulması ile olumsuzlanan, arka plana itilen, itibarsızlaştırılan kişilerin tekrardan “itibarlı kılınması” için milli duyguları canlandıracak bir dil benimsediğini ifade eder.³⁶¹ Kara, Necip Fazıl’ın tarih anlayışını inşa ederken merkeze aldığı Osmanlı padişahının II. Abdülhamid olduğunu belirtir. Bir taraftan “Kızıl Sultan” olarak tanımlanan II. Abdülhamid’i “Ulu Hakan” olarak gören Necip Fazıl’ın tarih anlayışının resmi tarih tezinin karşıtı olarak okunabileceğini belirtir.³⁶²

Necip Fazıl’ın yakın dönem üzerine ağırlıklı olarak eğilmesinin birinci nedeni “sistem eleştirisi temeline tarihsel olguları yerleştirmesidir.”³⁶³ Kara, Necip Fazıl’ın “karşı tarih” çabası içinde olduğunu görmek için onun “Son Devrin Din Mazlumları” adlı kitabına bakılmasının yeterli olduğunu belirtir. Bu eserde Şeyh Said, Bediüzzaman, Abdülhakim Arvasi, İskilipli Atıf Efendi, Süleyman Hilmi Efendi gibi isimler yer almaktadır. Kara, aynı zamanda Necip Fazıl’ın “Cumhuriyet ideolojisine karşı, bir şekilde tarikat ve Nakşilik savunması” yaptığını da belirtir.³⁶⁴

Kara, Necip Fazıl’ın yakın tarihi “iki zıt kutbun mücadelesi” olarak tanımlanabilecek tarih anlayışının maalesef hala İslamcılar tarafından benimsendiğini ve halen aşılamadığını belirtir. Beri tarafta “bir başka kahramanlar ve hainler çerçevesi olan resmi tarih tezinin, kendini tashih ve tadil etmeye hiç yanaşmadığı” göz önüne alındığında sadece İslamcıların tarih anlayışlarını değiştirmelerini beklemenin de doğru bir davranış

³⁵⁹ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, 120-121.

³⁶⁰ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 95.

³⁶¹ Kara, 96.

³⁶² Kara, 97.

³⁶³ Ferhat Korkmaz, “Necip Fazıl’da Tarih ve Şiir.” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2016): 280.

³⁶⁴ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 98.

olmadığını belirtir. Tarafların tarih anlayışı söylemlerini değiştirmeleri gerektiğini vurgulayan Kara, aksi durumda sadece “hamaset” dilinin gelişeceğini belirtir. Kara’ya göre yapılması gereken kendi güçlü/zayıf yönlerimizi görüp ayağı yere sağlam basan bir tarih anlayışını benimsemektir.³⁶⁵

³⁶⁵ Kara. 97-99.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL KARA'YA GÖRE TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE DİN/SİYASET İLİŞKİLERİ

3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Din/Devlet İlişkileri

İslam/din meselesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde çok tarafları olan bir konudur. Bu meseleyi iyi anlayabilmek için bu konuda tarafların meseleye nasıl yaklaştığını ele almak önemlidir. Taraflardan birincisi, “belki siyaseten en belirleyici gözükeni Cumhuriyet idaresi ve ideolojisidir”. Bu birinci tarafın içinde olan isimlere bakıldığında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere “Osmanlı bakiyesi bir grup asker, bürokrat, aydın ve din adamın[ın]” bazı özellikleri şunlardır: II. Abdülhamid döneminde eğitim görmüşlerdir. İttihat ve Terakki ile ilişkileri vardır. Dönemlerinde etkili olan fikir akımlarının (Osmanlıcılık, İslamcılık, milliyetçilik) etkisinde kalmışlardır. Dindarlıkları aynı değildir. Fakat hemen bütünü için din birinci derecede önemlidir. Bu birinci tarafı oluşturanlarda bilim hayranlığı üst seviyede, pozitivist düşüncelere yaklaşım olumludur. Bu birinci tarafı oluşturan kişiler “mütehamil, cesur fakat aynı zamanda ihtiyatlı; kültür ve medeniyet itibarıyla batı hayranı (ve müttefik), bağımsızlık ve emperyalizm söz konusu olduğunda Avrupa düşmanı ve milliyetçi” özellikleri göze çarpmaktadır.³⁶⁶

Birinci tarafın bu özelliklerini belirttikten sonra unutmamak gerekir ki Millî Mücadele “İslamcı ve Hilafetçi bir söylemle” gerçekleşmiştir. Birinci Meclis hemen her çevreden kimsenin bulunduğu, bütün tarafların bir arada bulunduğu bir koalisyon idi.³⁶⁷

Kara, koalisyonun bozulması ya da kırılma noktası olarak halen de “büyük bir kapalı[ğın]” sürdüğü Lozan Antlaşmasını işaret eder.³⁶⁸ Bu tarihten sonra kurulan ilk meclis feshedilmiş ve inkılapları gerçekleştirecek çekirdek bir kadro kalmıştır.³⁶⁹

Kara'nın *birinci taraf* olarak ifade ettiği grubun bir bileşeni de aydınlar, gazeteciler ve akademisyenlerdir. Bu bileşenin din, laiklik konularında Türkiye'ye yakışır bir birikim serdetmelerinin beklendiğini, bunun onların bir görevi ve borcu olduğunu belirtir. Fakat bunun ya yapılmadığını veya yapılamadığını belirtir.³⁷⁰

³⁶⁶ Kara, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam* 1. 15-16.

³⁶⁷ Kara. 16.

³⁶⁸ İsmail Kara. *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017. 188.

³⁶⁹ Kara. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam* 1. 16.

³⁷⁰ Kara. 17-18.

Kara, Mehmet Emin Erişirgil'in Türkiye'de filozof olmayışının nedenini dini yeterince bilmeyen, dine önem vermeyen bir zümrenin varlığına bağlayarak Erişirgil'in *"Cumhuriyet din meseleleri üzerinden düşünen fikir adamları yetiştirememiş olması yüzünden halkın bu [eskisinden daha çok kuvvetli olarak dimdik duran din] ihtiyacını gidermek için ne yapmalı? Sorusuna kolaylıkla cevap verilemiyordu. Bazı aydınların [1945 sonrası] alınan tedbirleri geri gitme [irtica] zannetmeleri de yine bundandı. Din meseleleri üzerinden düşünülmeyen, din zihniyeti ile ilim zihniyeti arasında nasıl bir münasebet olabilir sorusunu bile bilgisizlik addeden bir çevrede elbette filozof yetişemezdi."* şeklindeki ifadelerini aktarır ve bugün bile bu yorumların değerini koruduğunu belirtir.³⁷¹

Erişirgil'in bu konudaki görüşlerine değinen Karaca, medreseler meselesinde Erişirgil'in, bu kurumların tamamen ortadan kaldırılması yerine yeni şartlara adapte edilerek varlıklarını sürdürmeleri gerektiğini belirtirken eski kurumların tamamen ortadan kaldırılarak bütün bir kurtuluşu batı taklitçiliğinde arayanların hata ettiğini aktarır.³⁷²

Kara, üniversitelerin bir şey üretememesinin asıl kaynağını da yine "din meselesini ciddiye almayışlarıyla" ilişkilendirir. Bu konuya eğilmiş akademisyen ve aydınların ise din meselesini genel olarak "olumsuz boyutu ile" ele aldıklarını belirtir. Bunlar genel itibarıyla dinin laiklik için bir tehdit ögesi olduğunun üzerinde durmaktadırlar ki bu yönüyle onları oryantalistlerden ayıran bir farklarının olmadığını belirtir. Kara, İslam'ın dün olduğu gibi şimdi de toplum için "kurucu ve yaşatıcı/devam ettirici (mukavvim) bir unsur olarak...gündeme gelmediğini" belirtir. Kara, bu meseleler ile ilgilenen akademisyenlerin de "dini sadece bir sosyal açıklama kalıbı olarak kullanmayı" denediklerini belirtir.³⁷³

Örneğin Binnaz Sayarı "Laik bir programın Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra uygulamaya konması Kemalist devrimler açısından dinin bir tehlike sayılmasındandır"³⁷⁴ şeklinde değerlendirdikten sonra üç başlık altında sıraladığı amaçlar için dinin tehlike arz ettiğini belirtir. Bu üç amacı *"Birincisi, ulusal devlete ve ulusal devletin amaçlarına meşruiyet sağlayacak bir ideolojinin benimsenmesi, ikincisi, toplumdaki bireylerin ve*

³⁷¹ Aktaran Kara, 18.

³⁷² Nuray Karaca, "Bilimin Rehberliğinde Değişimden Yana Olan Pozitivist Bir Düşünür: Mehmet Emin Erişirgil," *Folklor/Edebiyat Dergisi* 18, 70 (2012): 149-150.

³⁷³ Kara, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam* 1, 19.

³⁷⁴ Binnaz Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 33, 1 (1978): 175.

etnik, dinsel ya da başka grupların üzerinde devlet otoritesinin sağlanması, üçüncüsü de kitleleri mobilize etmek amacıyla ulusal bilincin yaratılması”³⁷⁵ olarak değerlendirir.

Tarik Zafer Tunaya da yine bu meseleye benzer yorumlar yapacak ve şu ifadeleri kullanacaktır: “*Türkiye Cumhuriyeti gibi laikliği etik ve ideolojik temel edinmiş devlet içinde dinci çevrenin kaydettiği bu gelişme yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir eğilim göstermiştir...*”³⁷⁶ Kara, yukarıda laiklik, din meselesi ile ilgili yorumları da işin içine katarak dini “tehlikeli” addeden bu çevreye yönelttiği soru şudur: “tehlikeli olarak gördükleri şey İslam ve halkın Müslümanlığı mı yoksa aktif ve örgütlü dini hareketler, moda deyimiyle “Siyasal İslam mıdır?” Kara, problem ne olarak görülürse görülsün değiştirilmek istenenin İslam/Müslümanlık olduğunu belirtir. Zira dinin bu coğrafyada urvetü’l-vüska görevi gördüğünü bütün bu çevrelerin de bu hakikati bildiğini belirtir.³⁷⁷

Kara, *ikinci taraf* olarak Müslümanlığı vazgeçilemez bir öge olarak gören aydın, halk, tarikatlar ve cemaatlerin bütünü olarak görür ve bunu “koalisyon” olarak tarif eder. Bu koalisyon içerisinde değerlendirilebilecek kimselerin özelliklerinin çok farklı olduğunu belirtir. Kimileri Osmanlı döneminde medreselerde yetişmiş ya da tekke çıkışlı kimselerken kimileri ise memuriyetleri tamamen Cumhuriyet dönemine denk gelen İslami endişe sahibi kimselerdir. Bunlar için İslam dini, millet devlet hatta insanlık için “varoluşsal” bir değerdi ve İslam’ı hesaba katmadan bir Türkiye tasavvurunun felsefi ve tarihi olarak hayat bulamazdı. Bu koalisyon için din bir necat aynı zamanda diriliş yolu idi. 70’li yıllara gelinceye kadar bu çevrelerin laiklik anlayışlarının hamasetten ve tepkisel olmaktan ileriye geçememiştir. Burada istisna olarak Topçu, Karakoç ve Özel bulunmaktadır.³⁷⁸

1960 darbesinden sonra sol hareketlerden etkilenen aydınların 1980 darbesi ile yeniden muhafazakâr tavırlarını takındıklarını belirten Kara, bunların içinde İslamcı aydınların da olduğunu, bunların ayrı bir kategori de değerlendirilmesi gerektiğini ve bunların en büyük eksikliklerinin “Türkiye’nin kuvvet ve zaaflarından ve içinden çıkageldikleri yakın tarihin tecrübelerinden hayli kopuk ve habersiz” olduklarını belirtir.³⁷⁹

³⁷⁵ Binnaz Sayarı. 175.

³⁷⁶ Aktaran Kara. 19.

³⁷⁷ Kara. 20.

³⁷⁸ Kara. 20-21.

³⁷⁹ Kara. 21.

Kara, bu koalisyon içinde değerlendirdiği bir başka grup olarak ise cemaat, tarikat çevreleri ile geniş halk kitlelerini sayar. Bu geniş çevreyi bir kriter altında toplamanın güç olduğunu belirten Kara, ortak özellikleri olarak dinin siyasi alan içinde tartışılmasını istemeyen ve bunun üzerinde “pasif fakat ısrarlı muhalefet” şeklini seçen bu çevrenin “en dayanıklı unsur” olduğunu belirtir. Kara, bunları ifade ettikten sonra özellikle 1960 darbesinin yıkıcı bir yönü üzerinde durmaktadır. Ona göre 1960 darbesine kadar din, herkesin belli ölçüde dahil olduğu, önemseydiği bir konuydu. Fakat darbeden sonra halk ve aydınlar arasında büyük bir “yarılma”nın meydana geldiğini belirtir. Burada Kara’nın en çok üzerinde durduğu durum 1960 darbesinden sonra artık dinin “sadece bir tarafın meselesi” haline gelmesidir. Kara, bu durumun Türkiye’yi içte ve dışta zaafa uğrattığını, “eğitim ve kültür düzeylerini taşıyamaz” bir konuma getirdiğini ifade eder.³⁸⁰

İslam meselesinin hayati derecede önemli oluşunu İslam ile çok kuvvetli bağları olmayan, dindar olmayan büyük bir şairden aktarmak yerinde olacaktır. Ahmet Hamdi Tanpınar, ilk önce öğrencisi olduğu fakat daha sonra en yakın dostu olduğu Yahya Kemal’in³⁸¹ dindar olmamasına rağmen hatta “deist olduğunu”³⁸² söylediği hocasının İslam hakkındaki düşüncelerini hocasının “Yol Düşüncesi” adlı şiirindeki “*İçimde dalgalı tekbiri en güzel dinin*”³⁸³ dizesi ile değerlendirir. Tanpınar, dinin, hocası Yahya Kemal için fevkalade önemli olduğunu şu şekilde açıklar: “*Hakikatte Yahya Kemal, Müslümanlığı halkımızın saf ruhunun hem yapıcısı hem de en sahih aynası addediyordu. Eski şiirin havasına daha derinden girdiği devirlerde yazdığı birkaç gazelde bu din telakkisini Ene'l-Hakk felsefesine doğru derinleşmiş göreceğiz. Bununla beraber yakında yaşamış bir insan sıfatıyla hususi konuşmaları da cemiyetimiz için daha ziyade Sünni akideyi tercih ettiğine şahit oldum. Kaç defa bana, eğer tasavvuf ve Melamilik araya girmese idi, tıpkı İngiliz'ler gibi işinde ve ibadetinde çalışkan insanların cemaati olurduk* ...”³⁸⁴

İsmail Kara, Ahmet Hamdi Tanpınar için aynı durumun söz konusu olduğunu belirtir³⁸⁵ ve ondan şu sözleri aktarır: “...İnkılapçılıklardan ayrılıklarım: Allah’a inanıyorum fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek

³⁸⁰ Kara, 22-23.

³⁸¹ Ömer Faruk Akün, “Ahmet Hamdi Tanpınar,” *Bir Gül Bu Topraklarda Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Yazılar*. Haz. Abdullah Uçman ve Handan İnci. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008, 5.

³⁸² Kara, 23.

³⁸³ Yahya Kemal Beyatlı. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Neşriyatı, 1974. 84.

³⁸⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar. *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995. 53.

³⁸⁵ Kara. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Bir Mesele Olarak İslam I*. 23.

isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum...” Kara, tam da burada 1960 darbesinin din konusundaki bu hassasiyeti ortadan kaldırdığını belirtir.³⁸⁶

Kara, *üçüncü tarafı* da “uluslararası siyaset merkezleri” olarak görür. Kara, Cumhuriyeti kuranların Lozan’da “dinini ver vatanını/hürriyetini/milliyetini al”³⁸⁷ teklifini kabul etmeden yeni devletin inşa edilemeyeceğini anladıklarını ve “icbar edildi[kleri] bu alışverişe, geri dönüşü mümkün görerek ve bilerek” bunu kabul ettiklerini belirtmektedir. İşte Nutuk’ta üzerinde durulan “Türkiye’nin hilafeti taşıyacak gücü yoktur/ kalmamıştır...artık lüzum da yoktur” mantığının ise Lozan’dan sonra oluştuğunu, dinin pasif bir konumda kalmasının istendiğini ve bu tarihten sonra dini alanın hem daraltıldığını hem de biçimsiz hale getirildiğini ifade eder. Böylece Türkiye’nin din ile irtibatlı olarak uluslararası arenada yükünün hafifleyeceğini hesaplayarak adım atıldığını fakat karşı tarafın onları Müslüman “hatta daha kuvvetli bir şekilde Türk-Müslüman tanıyarak” hareket ettiğini belirtir.³⁸⁸

Öncelikle şunu belirtelim ki Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilen hemen bütün alanlardaki düzenlemelerin en az bir yüzyıl öncesine götürülecek geçmişi vardır. Onun için Cumhuriyeti “Osmanlı batılılaşmasının bir tür uzantısı” olarak görmek açıktır.³⁸⁹ Örneğin Kılıçzade Hakkı’nın “Pek Uyanık Bir Uyku” adlı makalesi Cumhuriyet devrimlerinin bir “taslağı” olarak görünmektedir.³⁹⁰ Fakat İsmail Kara, dikkatlice bakıldığında Cumhuriyetin din politikalarının “Osmanlı modernleşmesinin beklenebilir bir uzantısı olmadığı, radikal kopuşları[n]” olduğunu, bu yaygın hatanın Çağdaş Türk düşüncesinin de bir problemi olduğunu belirtir. Kara’ya göre kopuş bütünüyle din ile alakalıdır.³⁹¹

Osmanlı Devleti’nde din, dönüştürülmesi öncelikli mesele değildir. Yani biz dini değiştirelim yeni bir yol çizelim diyerek modernleşme teşebbüslerine girişilmemiştir. Devleti kurtarmak adına modernleşme “vazgeçilmez kötü” olarak görülmüştür.

³⁸⁶ Kara. 23.

³⁸⁷ “Dinini ver vatanını/hürriyetini/milliyetini al” sözünün kaynağını belirtmeyen Kara, başka bir eserinde bu sözün İsmet Özel’e ait olduğunu belirtir. (Kara. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2. 18.)

³⁸⁸ Kara. 26-28.

(Lozan Meselesi ile ilgili olarak İsmail Kara’nın “Ciddi Bir Kırılma Noktası” başlıklı metnine ayrıca Bkz.) (Kara. *Şeyh efendinin Rüyasındaki Türkiye*. 188-189.)

³⁸⁹ Kara. 29.

³⁹⁰ Celal Pekdoğan. “Kılıçzade Hakkı”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. C. 2022, 414-416.

³⁹¹ Kara. 30.

Dolayısıyla modernleşmek adına yeni İslami yorumlara başvurularak Osmanlı Devleti'nde “modernleşme ile dinin uzlaştırılması” yoluna gidilmiştir. En genel tabirle söylersek İslam dininin kurtuluşu devlete bağlıdır, devletin de kurtuluşu da ıslahatlara, modernleşmeye bağlıdır mantığı yürümektedir. Kara, Cumhuriyet ideolojisinin ise “İslam unsurunu devre dışı bırakarak, en yumuşak tabirle İslam'ı ve Müslümanlığı paranteze alarak” modernleşmeye çalıştığını, hatta bazı dönemlerde “İslam'la çatışarak bir kimlik” inşa etmeye çalıştığını belirtir.³⁹²

Örneğin Behçet Kemal Çağlar'ın Vedat Nedim Tör'ün “Dinimiz” adlı kitabı için kaleme aldığı yazıyı örnek gösterebiliriz. Çağlar, şunları ifade eder: “*Kemalizm'i yalnız dövizlere, rakamlara, nizamname veya programlara emanet edip geçemeyiz. Onu bir iman halinde içe sindirmek ve bütün nesillere benimsetmek gerekir...Vedat Nedim Tör kitabının adını işte bunun için Dinimiz koymuştur...Büyük hedefler isteyen, büyük inanışlara susamış genç ruhlar için bu kitap bir milli İlmihal'dir...Yarının Türkiye'si içimizde öyle bir dindir ki yalnız onun için taassubu mübah ve toleransı günah sayıyoruz...Bizim dinimiz Türkiye'yi cennet yapmaktır. Bizim ibadetimiz bu ideal için çalışmaktır. Eğer varsa ahiretteki cennetin yolu da Türkiye'nin cennetinden geçer.*”³⁹³

Kara, Cumhuriyeti kuran kadroların fikirlerinde “derin kırılmaların” oluşumunda yalnızca iç sebepleri öne sürmenin doğru olmadığını belirtir. Çünkü çok kısa bir sürede (1920-1923) “Ankara'nın... kendini din merkezli olarak köklü bir dönüştürmeye ve ciddi bir tasfiyeye tabi tutmasını” izah etmenin doğru olmadığını belirtir. Kara, yapılacak inkılapların önceden tasarlandığı fakat doğru zamanı beklemek gerektiği ile ilgili görüşlerin “mübalağa, en azından boşluklar taşıdığını” ileri sürmektedir. İsmail Kara, Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç konuşmasına atıfta bulunarak duruma açıklık getirmiştir.³⁹⁴ Örneğin Kara, Mustafa Kemal Paşa'nın “(...) *Yüce Meclis'imizi oluşturan kişiler, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden oluşmuş İslâm ögeleridir. Samimî bir topluluktur. Bundan dolayı, bu yüce heyetin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için karar verdiğimiz emeller, yalnız bir İslâm unsuruna ait değildir. İslami unsurlardan oluşmuş bir kütleye aittir (...) Kurtarılmasına karar verdiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız*

³⁹² Kara, s. 30-32.

³⁹³ *Ulus*, 6 Teşrinievvel 1940. (6 Ekim 1940) (Gazetenin ilgili kısmına ulaşmak için ayrıca Bkz. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/ulus/ulus_1940/ulus_1940_birincitesrin_/ulus_1940_birincitesrin_6_.pdf)

³⁹⁴ Kara. 33-34.

Çerkez değil hepsinden oluşmuş bir İslâm ögesidir. Bunun böyle kabul edilmesini ve yanlış anlamaya meydan verilmemesini rica ediyorum.”³⁹⁵ sözlerinden yola çıkarak burada dinin/İslam’ın Türk milletinin asli unsuru olarak ön plana çıktığını, bütün toplumsal yapıların üst çatısı olarak görüldüğünü ve bunda da şaşırtıcı bir şeyin olmadığını belirtir.³⁹⁶

Kara, Atatürk’ün Ankara Hukuk Mektebi’nin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmasına dikkat edildiğinde ise farklı bir mantığın işlediğinin görülebileceğini ifade eder. Mustafa Kemal Paşa burada hitap ederken “*Milletin idame-i mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabıta-i müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş yani millet, dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabıtasıyla efradını toplamıştır.*

Millet, beynelmilel umumi mücadele sahasında sebep-i hayat ve sebep-i kuvvet olacak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini bir hakikat-i sabite olarak umde ittihaz eylemiştir.

Velhasıl efendiler, millet, saydığım tahavvülat ve inkılabâtın tabii ve zaruri icabı olarak idare-i umumiyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevi ihtiyacattan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekamülüyle mütemadiyen tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevi bir zihniyet-i idareye mâ-bihi’l-hayat addeylemiştir.”³⁹⁷ cümleleri ile ifadelerini dile getirmiştir.

Kara, sadece buradaki “dünyevi” kelimesine bakarak birçok şeyin değiştiğinin ve dini alan ile ne kadar ilgili olduğunun görülebileceğini aktarmaktadır. Bu fikirlerin ülke içerisinde anlaşılmasının çok zor olduğunu fakat uluslararası siyaset düşünüldüğünde Ankara’nın “kendi lehine işleyecek kararlar vermeye icbar” edildiğini belirtmektedir. Kara, burada ilk kritik tarih olarak Lozan sürecini görmektedir. Sonradan muhalefet edecek olan Kazım Karabekir Paşa’nın Lozan süreci ile ilgili hatıralarına değinen Kara, “İslamiyet terakkiye manidir” söyleminin bu süreçte ortaya atıldığını ileri sürmektedir.³⁹⁸

³⁹⁵ Atam.gov. “Türk Milletini Oluşturan Müslüman Unsurlar (Ögeler) Hakkında”. <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turk-milletini-olusturan-musluman-unsurlar-ogeler-hakkinda>. Erişim 3 Eylül 2022.

³⁹⁶ Kara. 34.

³⁹⁷ Aktaran Kara. 35 (Ayrıca şu linkte (<https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/ankara-hukuk-fakultesinin-acilisinda>) de ilgili konuşmaya ulaşılabilir fakat konuşma sadeleştirildiğinden manası tam anlaşılmadığından orijinal şeklini İsmail Kara’dan aktarmak mecburiyetini hissettim.)

³⁹⁸ Kara. 35.

Kazım Karabekir, bu konu ile ilgili endişelerini İsmet Paşa'ya bildirir. İsmet İnönü, Macarların ve Bulgarların İtilaf devletleriyle savaşıp mağlup edildikleri halde istiklallerini korumalarının tek sebebini onların Hristiyanlığına bağlar. Biz ise İslam olduğumuz için bizim istiklalimizin istenmediğini ifade eder. Gerçi şimdilik kendi çabamızla kurtulduk fakat Müslüman kaldıkça batının (özellikle İngilizlerin) ebediyen aleyhimize çalışacağını ifade eder. Kazım Karabekir bu fikirlere katılmaz. Lozan bu yönüyle düşünüldüğünde bizim için tehlike arz edeceğini belirterek "...Lozan bize istibdat ve tehlike getirmesin..." der. Karabekir, başka bir tarihte (19 Ağustos 1923) İsmet İnönü'nü ile kendi arasında çıkan bir tartışmada İnönü'nün "Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız" dediğini ifade etmektedir.³⁹⁹

Kara, devrimlere dikkatle bakıldığında hemen hepsinin dinle irtibatlı olduğunun görüleceğini belirtir. Hatta olumsuz bir anlama gelen "hocalar" kelimesinin "uygun bir kelime oyunu ile dinin yerine kullanıl[dığını]" belirtir. Kara, 1982 Anayasasının 174. maddesine bakıldığında yapılan inkılapların ne kadar din ile irtibatlı olduğunun görülebileceğinin altını çizer.⁴⁰⁰

Sonuç olarak Türkiye'de inkılapların dinden uzak durarak yapılamayacağına Ahmet Hamdi Başar'ın sözlerine kulak vererek aktaralım: *"Laiklik inkılabı adına ne yaparsak, hepsini İslam olarak yapabiliriz. Fakat eğer, din ile dünyayı ayıracağız dersek İslamlıktan uzaklaşmış dinsizlik yapmış oluruz. Hristiyanlık dünya işlerinden uzak olarak yaşayabilir; İslamlık yaşayamaz...Bizde dini cemiyetin dışına atmak değil, bilakis inkılabın emrine vererek yaşatmak lazımdır. Camileri yıkıp, terk edip onların yerine halkevleri yapmak suretiyle hedeflerimize varamayız. Her zaman camide toplanan halka oradan sesimizi duyurmak; oraları modern halkevleri haline koymak, din sınıfını ortadan kaldırmak, herkesi din ve dünya namına konuşturmak mümkündür..."*⁴⁰¹ Kara, bunun için Cumhuriyet tarihi boyunca reklamlara ve gazete manşetlerine bakıldığı zaman birçok açık saçık kadın fotoğrafı ile camilerin aynı karede verilmesinin bilerek yapıldığını ifade eder.⁴⁰²

³⁹⁹ Uğur Mumcu. *Kazım Karabekir Anlatıyor*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990. 95-97.

⁴⁰⁰ Kara. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam* 1. 36.

⁴⁰¹ Ahmet Hamdi Başar. "Laiklik Dinsizlik Midir?" *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam* 1. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 53-56.

⁴⁰² Kara. 38. (Örnek olarak Kara.38'deki görsellere ve ayrıca aşağıdaki linke Bkz.) http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1934/cumhuriyet_1934_tesrinisan_i/_cumhuriyet_1934_tesrinisani_25_.pdf ,

3.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik Meselesi

İnsanoğlunun mazisinde bütün dünyayı etkileyecek büyüklükteki olaylardan birisi de şüphesiz ki laikliktir. Laikliğin dönüştürmek istediği ya da savaş açtığı beraber yürümek istemediği alan din alanıdır. “İktidarın gökten yere inişi, gücün Tanrıdan insana intikali...aklın ve bireyin keşfi, insanlığın kurtuluşu” olarak parlak sözlerle ifade edilen laikleşme süreci aynı zamanda dikkatle bakıldığında “her manasıyla bir düşünüş, bir gerileyiş...aklın ve varlığın esareti olarak da” okunabilir ve laiklik ile kapitalizm arasındaki ilişki su yüzüne çıkarsa yıkıcılığı aleni olarak görülebilir.⁴⁰³

Laiklik, kökeni itibarı ile tamamen Hristiyanlıkla, batıyla, kilise ile ilgili olmasına⁴⁰⁴ rağmen bütün diğer dinleri de dönüştürdüğü, biçimsizleştirdiği hakikatini ortadan kaldırmaz. Kara, modernleşme ile laiklik ve sekülerlik süreçlerinin birlikte yürüdüğü şeklindeki bir ifadenin yanlış bir genelleme olmayacağını belirtir. Onun için bazı Türk çevrelerinin laikliğin eşdeğeri olarak “çağdaşlaşma” kavramını da kullandıklarını aktarır.⁴⁰⁵

Bizde laiklik daha çok Fransa'dan ithal edildiği için 1924 yılından Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar dar bir çerçevede ele alınmıştır. Laiklik “Din ve devlet işleri birbirinden ayrı” olarak görülürken din olumsuzlanan bir alana itilmektedir.⁴⁰⁶ Laiklik ise herhangi bir çerçevesi verilmeden “pozitif” olarak sunulmaktadır. Burada herhangi katı bir çerçevenin belirtilmemiş olması bilerek, istenerek yapılan bir şeydir. Batı deneyiminde dini tarihten, dilden, gelenekten ayrı olarak düşünülebilir fakat bunu Müslüman bir toplumda uygulama ya da düşündürme ihtimali yok denecek kadar azdır. Onun için CHP 'nin 1931 yılındaki Üçüncü Büyük Kongresi'nde laiklik kavramının çerçevesi çok hassas bir şekilde çizilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Kara. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2. 13-14.

⁴⁰⁴ Kenan Gürsoy. “Laiklik”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 60-62.

⁴⁰⁵ Kara. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2. 14.

Örneğin Niyazi Berkes 'in “Türkiye’de Çağdaşlaşma” eserinin orijinal ismi “The Development Of Secularism in Turkey” dir. (Berkes. 13.). Yine Bernard Lewis'ın “Modern Türkiye'nin Doğuşu” adlı kitabı Fransız yayıncı tarafından “İslam ve Laiklik: Modern Türkiye'nin Doğuşu” olarak değiştirilmektedir ki bu Lewis'i de memnun eden bir değişikliktir. (Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. IX.)

⁴⁰⁶ Kara. 15. (Kara, “dinin negatif bir unsur olarak ele alın[masının]” birçok şekilde olduğunu belirtir. “Sert ve kaba olanları dinin ve dindarların...tehdit, sisteme karşı bir başkaldırı...saldırganlık olarak” yorumladığını ve bunun oryantalistlerin tasvirlerine çok yakın olduğunu belirtir. “Daha yumuşak olanlar dinin ve dindarlığın devri geçmiş, çok gerilerde kalmış, artık eski haliyle” yol alınamayacak bir şey olarak gördüklerini belirtir. Kara, “Türkiye dahil Müslüman ülkelerdeki elitlerin en önemli problemi batılıların kendileri için geliştirdikleri mahkûm edici ve dışlayıcı bu çerçeveleri onların kendi vatandaşları, Müslümanlar için fütursuzca kullanmalarıdır.” şeklinde değerlendirebilir. (Kara. 15.)

⁴⁰⁷ Kara. 16. (Bu kongrede laiklik “Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Osmanlı modernleşmesinde de laiklikle bağlantı kurulacak şekilde bir süreç olmuştur fakat bu daha çok unsurları bir arada tutma siyaseti ile ilgili idi. Örneğin “müsavat (Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliği) politikaları, mektep-medrese...şariat-kanun” gibi her iki tarafı göz önünde bulunduran düzenlemeler daha çok “devletin ve dinin bekası” için gerçekleştiriliyordu. Fakat 1924 yılından sonraki dönemde “bir tarafın aşağıya çekilmesi, örtülmesi, baskılaması, terkedilmesi[nden]” ötürü siyasi, kültürel zaaflara neden olmuştur. Kara, batı deneyiminde, laiklik ve dünyevileşme (sekülerizm) aynı olmayan laiklik anlayışlarına ve uygulamalarına dayandığını, bizde ise sekülerizm ve laikliğin bütünüyle birbirinden ayrılmadığını ifade eder. “Siyaset ve hukuk alanı söz konusu olduğunda laiklik kavramının, toplumsal ilişkiler, kültür, yaşama üslubu, zihniyet dünyası, sosyolojik hadiseler söz konusu olduğunda ise...sekülerliğin (dünyevileşmenin) öne çıkarıl[dığını]”⁴⁰⁸ belirtir.

3.2.1. Türkiye’de Laikliğin Anlaşılmasını Zorlaştıran Sebepler

Türkiye’de laikliğin vuzuha kavuşmasını engelleyen sebeplerin başında İslam’ı da laik kabul eden bazı görüşlerin varlığı ve Osmanlı tarihinin de “laik bir tarih olarak yorumlanması” gelmektedir. Kara, hususan din, gelenek ve tarih ile modern ve bugün arasındaki bağın olumlu görülmediği bir zeminde “İslam ve Osmanlı tecrübesini bugüne yakınlaştırmak” ve Türkiye Cumhuriyeti’ni de laik olmayan ama öyle gösterilen Osmanlı tecrübesinin bir devamı olarak görmenin “yabana atılacak bir arzu ve iddia” olmadığını dile getirir. Her ne kadar bu felsefi olarak mümkün değilse de Osmanlı tecrübesinin dışlandığı bir ortamda bir nevi buna karşı çıkarak devamlılık ve benzerlikleri ön plana çıkaran ve bu devamlılığı da “din ve tarih üzerinden yapmak isteyen anlamlı, ayrıca toplumsal karşılığı olan bir hareket olarak” değerlendirebileceğini belirtir. Bu çizgiyi takip edenlerin kurdukları yanlış bir akıl yürütme şekli ise İslam ve Hristiyanlık dinleri arasındaki farklılıklar üzerinden giderek laiklik çerçevesi belirlenmeye çalışılmasıdır. Örneğin “İslam’da ruhbanlık yoktur” hadisi yeniden yorumlandığında alimleri “tasfiye” etmek için “İslam’da din adamı yoktur” yorumuna kadar gidilecektir ki bu da büyük sapmalara ve farklılaşmalara neden olmuştur.⁴⁰⁹

tatbik edilmesini prensip kabul eder. Din telakkisi vicdani olduğundan Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.” şeklinde tanımlanmıştır. (Yasemin Doğaner ve Mehmet Temel. “Atatürk ve Laiklik”. *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-ve-laiklik/> Erişim 22 Eylül 2022.)

⁴⁰⁸ Kara. 18.

⁴⁰⁹ Kara. 19.

Kara, Türkiye’de laikliğin anlaşılmasını zorlaştıran başka bir sebebin ise Osmanlı Devlet tecrübesi ile ilgili olduğunu belirtir. Bu yanlış fikirlere göre padişah devleti/siyaseti belirler, denetir, yönetir şeyhülislam ise dini temsil eder. Kara, “buradan hem bir din-devlet ayırımı (laiklik) hem de dinin devlete bağ(ım)lılığı fikrini çıkarma[nın]” seviyesiz ve zorlama bir yorum olduğunu belirtir. Bu akıl yürütme yanlış olduğunu zira bütün İslam tarihinde olduğu gibi Osmanlı Devlet tecrübesinde de halife-sultan, “hem dinin hem de devletin temsilcisidir” der. Kara, veziriazamın da şeyhülislamın da padişahın vekili olduğunu belirtir ve “hem teorik hem pratik metinlerde temellendirmeyi yahut ilişkiyi anlatmak için vekalet, vekil kavramlarının doğrudan kullanıl[dığını]” belirtir. Buradan şunu söylemek de gerekir ki Şeyhülislamlık ile bugünkü Diyanet İşleri Başkanlığı arasında büyük farkların olduğudur. Kara, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı şeyhülislamlığın bir devamı olarak görmenin problemli bir yaklaşım olduğunu belirtir.⁴¹⁰

Laikliğin anlaşılmasını zorlaştıran başka problemli bir yaklaşım da Osmanlı Devleti’nde Müslüman olmayanlara tanınan haklar üzerinden “Osmanlı Devleti’nin laik bir devlet olduğu” iddiasıdır. Bu iddiayı savunan tarihçiler arasında Halil İnalcık, Lütfi Barkan ve Fuat Köprülü bulunmaktadır. Kara, bu görüşü savunanların: “*Yer yer İslamiyet’le değil de Türk siyaset gelenekleriyle ilişkilendirdiği bu fikir...sadece modern düşünce ve siyaset anlayışı vasıtasıyla onunla uyum içinde geçmişle ve tarihle irtibata geçmekle*” kalmadığını “...cumhuriyet fikrini ve ideolojisini de din üzerinden meşrulaştırmaya...” çabaladıklarını belirtir.⁴¹¹ Örneğin Halil İnalcık, Müslüman bir padişahın kanun koyma yetkisinin Türklerin İslam alemine egemen oluncaya kadar olmadığını, Orta-Asya’dan teşkilatlı bir devlet anlayışını getiren Türklerin buna “taassup” derecesinde bağlı olduklarını belirtir ve 1055 yılında Tuğrul Bey’in Bağdat’a girmesinden sonra Abbasi halifesi tarafından Tuğrul Bey’e “bütün İslam ülkeleri üzerinde hâkimiyet[in] resmen devredil[dığını]” ve ondan sonraki sultanların bu hakimiyeti hiçbir şekilde paylaşmak niyetinde olmadıklarını iddia eder. İnalcık, Osmanlı Devleti’nin “Şeriatı aşan” bir hukuku yerleştirdiğini, özellikle fetihten sonra Fatih’in “sınırsız bir otorite kazan[dığını]”, Türk hükümdarlarının iktidarlarına ortak veya onun üstünde bir otorite” tanımadıklarını ifade eder. Türk devletlerindeki bu otoritenin oluşumunun kaynağı olarak örfleri işaret eden İnalcık, örfün de önem kazanmasının Türk-İslam

⁴¹⁰ Kara. 19.

⁴¹¹ Kara. 19-20.

devletlerinin kuruluşlarıyla aynı dönemde gerçekleştiğini belirtir.⁴¹²

Buradan hareketle Kara şu önemli soruyu sormaktadır: “Şer’i hukuk-örfi hukuk çalışmalarına önemseyerek emek veren ve buradaki bilgi ve yorumları bir istikamete doğru sevk eden müellifler acaba şeriatla örfü telif etmeye çalışan Osmanlı’yı mı savunmak istiyorlardı yoksa şeriatla alakasını koparan Cumhuriyeti mi meşrulaştırmak peşinde idiler?” Kara, amaçları ne olursa olsun bu fikirlere sahip olanların bir siyasetlerinin olduğunu, irtibat noktaları aradıklarının söylenebileceğini fakat bu durumun “ilmen bir vuzuhsuzluk ve fikren bir zafiyet[i]” netice verdiğinin görülmesi gerektiğini ifade eder.⁴¹³ Kara, Osmanlı’nın laik olup olmadığı konusunda hareket noktası olarak benzerlikler üzerinden değil farklılıklar üzerinden yol alınması gerektiğini savunur. “Temel siyasi-ahlaki ve tarihi metinlerde *din asıl devlet anın fer’idir...*” gibi cümleleri çok tekrarlayan bir yapının laik olduğunu iddia etmenin problemli bir dil olduğunu belirtir.⁴¹⁴

Son olarak laikliği anlamayı zorlaştıran bir mesele ise Türkiye’de bazı dindar çevrelerin siyaset yapabilmek adına üzerinde durmadan istimal ettikleri “devlet laik olur, fert laik olmaz” söylemidir. Zahiren doğru tarafları olabileceğini düşündüren bu söylem aslında “birçok problemi ve bulaşıcı unsuru” ihtiva eder. Bu söylemin, dilin problemli tarafı zamanla “laikliği yahut sekülerizmi önce siyaseten ama peşi sıra ferdi ve fiili olarak da bir şekilde kabul etme” temayülünü doğurduğu aynı zamanda “koruyucu değil sisteme dahil edici ve zihnen dağıtıcı olarak işlediği” gerçeğidir. Kara, dindar insanların ticarete, politikaya, eğitim süreçlerine katılımlarının arttıkça laik/sekülerliklerinin de güçlendiğini

⁴¹² Halil İnalçık. *Osmanlı’da Devlet Hukuk Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları, 2005. 28-34.

Halil İnalçık’ın öğrencisi o da yine İnalçık, Köprülü ve Barkan gibi büyük bir tarihçimiz olan İlber Ortaylı bu konuda seleflerinin fikirlerine katılmaz. Ortaylı bu konudaki fikirlerini açıklamadan önce laiklikten ne anlamamız gerektiği üzerinde durmaktadır. “Laic-laicus” kavramlarının “ruhban sınıfına ve ruhaniyata ait olmayan düşün ve yaşam biçimi” için kullanıldığını belirtir ve bu açıdan hiçbir dinin laik olamayacağını belirtir. Hristiyanlık için bile bunun tartışmalı bir konu olabileceğinin üzerinde durur. İslam alemine gelindiğinde ise “hükümdar halifeydi. İslam dünyasının yöneticisiydi, ama bir ruhani lider değildi. İslam şeriatı hükümdarın uyacağı kurallardır. Ama aynı şeriat dünyevi otoriteye itaati emreder; dünyevi otorite Müslümanlara Müslüman gibi yaşamayı temin etmekle görevlidir.” Orta Çağ Hristiyanlığında siyaset “şeytani” bir şey olarak görülürken İslam aleminde ise siyaset kötü bir iş olarak görülmez hatta ahirete hazırlanmak için bir araç olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin laik olup olmadığı üzerine Ortaylı, “Ömer Lütfi Barkan’ın öncülük ettiği bir grup yazar ise; Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki uygulamada şer’i kanunlardan çok, dünyevi otorite tarafından konan kuralların (*örfi sultani*) örf ve adetlerin hâkim olduğunu, bu nedenle Osmanlı devletine İslami devlet denmenin pek kolay olmadığını belirtirler... Ancak bütün bunlara rağmen Osmanlı devlet düzeninin şer’i olmadığını ileri sürmek zordur. Toplumun örgütlenmesine baktığımızda şer’i ve geleneksel bir düzenle karşılarız. Bu soruna yaklaşım biçimi toplumsal örgütlenmeyi incelemek olmalıdır.” şeklinde değerlendirir. (İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Laiklik ve Hukukun Romanizasyonu.” *Erdem* 9. 27 (1997): 1201-1208.)

⁴¹³ Kara. 20-21.

⁴¹⁴ Kara. 21.

ifade eder. Kara, dönemin cumhurbaşkanının 2011 yılındaki Tunus ziyareti sırasında laiklik ile ilgili “Türkiye’yi tanımlarsam herhalde sizin için yeterli olacaktır. Biz demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletiyiz. Anglosakson bir laiklik anlayışı veya batılı anlamda bir laiklik anlayışı değil. Kişi laik olmaz. Devlet laik olur. Bir Müslüman, laik bir devleti başarılı bir şekilde yönetebilir. Şunu bilmemiz lazım. Laik devlet her inanç grubuna eşit mesafededir. İster Müslüman olsun ister Hristiyan olsun ister Musevi olsun ister ateist olsun... Hepsinin güvencesidir. Olayın aslı budur. Bu tartışmalara vesile olabilir. Biz böyle inanıyor, böyle düşünüyoruz.”⁴¹⁵ şeklindeki açıklamalarının laikliğin neredeyse her şeyi değiştirip dönüştürme gücüne sahip olduğunu belirtir.⁴¹⁶

3.3. Laiklik Meselesinde Kısa Bir Dönemlendirme

Kara, laikliğin Türkiye Cumhuriyeti’ndeki serüveninin dört dönemde ele alınabileceğini belirtir. Birinci dönem olarak 1919-1924 yılları arası, ikinci dönemi 3 Mart 1924-1946 tarihleri arası, üçüncü dönemi 1946-1960 yılları arası olarak kabul eder. Son ve aynı zamanda dördüncü dönemin ise 1960 darbesi ile başladığını ve halen devam ettiğini belirtir.⁴¹⁷

Kara’ya göre laiklik açısından ilk dönem 1919 yılında başlar ve Lozan Antlaşmasına kadar devam eder. Bu dönem Osmanlı modernleşmesinin/ batılılaşmasının devamı olarak değerlendirebileceği gibi “daha dini görünümlü” bir tablonun varlığından da söz edilebilir. Zira Osmanlı Devleti birçok kavimden terkip olduğundan Osmanlı meclislerinde dini sembollerin varlığının azlığı anlaşılabilir görünmektedir. Fakat Millî Mücadele döneminde sadece Müslümanlardan oluşan homojen bir yapının varlığı dönemin siyaset şeklini de değiştirmiştir. Bu dönemde ön plana çıkan ve zamanın “panislamist” ruhunu tercüme eden bazı gelişmeler vardır. Örneğin TBMM’nin ilk vekillerine bakıldığında birçok şeyh ve medrese hocalarının varlığı ile Millî Mücadele devam ederken kaleme alınan İstiklal Marşı’nın “dili ve muhtevası” ilk akla gelenlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın 17 Mart 1920 tarihinde kaleme aldığı “Alem-i İslam’a Beyanname” metnine bakılarak nasıl bir siyaset izlendiği görülebilir.⁴¹⁸ İstanbul’un 16

⁴¹⁵ Recep Tayyip Erdoğan. “Laiklik Ateizm Değildir Korkmayın”. Sözcü Gazetesi <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-laiklik-ateizm-degildir-korkmayin-1202212/>

⁴¹⁶ Kara, 21.

⁴¹⁷ Kara, 23-45. (Kara’nın çok partili hayata geçiş olarak değerlendirdiği dönemi biz 1946 yılı olarak kabul ettik ve ona göre kronolojiyi oluşturduk.)

⁴¹⁸ Kara, 23-24. (Bu konuda Hakimiyet-i Milliye gazetesinin TBMM ‘nin açılışı ile ilgili yazılarının değerlendirildiği ilgili makaleye Bkz. (Mesut Yavaş. “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hakimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20. Özel Sayı (1-18) (2020): 7-8.)

Mart 1920 tarihinde işgali üzerine kaleme alınan bu metinde “...*Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniye’den ziyade makam-ı hilafeti, hürriyet ve istiklallerinin istinatgâh-ı yeganesi gören bütün alem-i İslam’a râcidir...Hilafet makamını taht-ı esarete alarak bin üç yüz seneden beri payidar olan ve müebbeden mâsun-ı zeval kalacağına şüphe bulunmayan hürriyet-i İslamiyeyi hedefittihaz etmektedir...Ehl-i salib efradının bu son amele-i sefîlesi İslamiyet’in nur-i irfan ve istiklaline ve hilafetin tarsin ettiği uhuvvet-i mukaddeseye merbut olan bütün Müslüman kardaşlarımızın...galayan u kıyamı uyandıracığından...*”⁴¹⁹ gibi cümleler Milli Mücadele’nin hattı hareketini da büyük ölçüde belirlemiştir. Tarık Zafer Tunaya ise hilafet ve saltanatın kurtarılmasını amaç edinen bir meclisin hakimiyet-i milliyeyi öncelemesini bir “tezatlar meclisi” olarak ifade etmektedir. Ona göre bunun sebebi “hayli geniş olan muhafazakâr bir kitlenin tatmini zaruretinden” kaynaklanmaktaydı.⁴²⁰

İkinci dönemi 3 Mart 1924 tarihi ile başlatan Kara, bunun sebebi olarak doğrudan din ile alakalı üç kanunun hızlı bir şekilde mecliste kabul edilmesine bağlamaktadır.⁴²¹ Bunlar halifeliği lağveden kanun⁴²², Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ’nin kaldıran kanun⁴²³ ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur.⁴²⁴

Kara, bu dönemi “dini alanın daraltılması...” açısından “en sıkıntılı yıllar” olarak ifade eder ve burada Lozan Antlaşması’nın şartlarının etkili olduğunu belirtir. Kara, cumhuriyeti kuran kadronun insan unsurunun da burada etkili olduğunu belirtir ve bu konudakini fikirlerini: “...*Cumhuriyeti kuran kadro, ilk üç isim dahil (Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak paşaların) hem asker olmaları yani entelektüel donanımlarının ve ufuklarının en iyimser ifade ile kendi meslekleri istikametinde gelişmiş olması, hem de Yeni Osmanlılardan, Jön Türklerden süzülüp gelen kadroların, birikimin üst katmanları arasından değil orta ve alt kademelerinden çıkmış olmaları...onları laiklik politikalarını da ciddi şekilde etkileyecek tarzda tedirgin, aceleci ve sertlikle tâvizkarlık arasında gidip gelen bir psikolojiye sürüklemiş, bunun paralelinde muhalif olabilecek*

⁴¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk. “Âlem-i İslâm’a Beyanname”. *Hilafet Risaleleri* C.5. İstanbul: Klasik Yayınları. Haz. İsmail Kara. 2019, 551-552.

⁴²⁰ Tarık Zafer Tunaya. “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 23. 3-4 (1958): 239-240.

⁴²¹ Kara. 25-26.

⁴²² Ali Satan. “Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halifeligin-kaldirilmesi-3-mart-1924/> . Erişim 2 Aralık 2022.

⁴²³ Nazif Öztürk. “Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seriye-ve-evkaf-vekaleti/> . Erişim 2 Aralık 2022.

⁴²⁴ İzzet Öztoprak. “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevhid-i-tedrisat-kanunu/> . Erişim 2 Aralık 2022.

kendi mesai arkadaşlarını, üstlerini, hamilerini, İstiklal Marşı yazarını...idam sehpasına, sürgüne, hapis haneye göndermeye, kenara itmeye, göz hapsinde tutmaya...”⁴²⁵ mahkum ettiği şeklinde değerlendirir.

Kara, burada “dini alanın daraltılması” meselesinde üzerinde durduğu noktaya çalışmaları ile ön plana çıkmış hukukçu Bülent Tanör’ün tespitlerine de yer vermektedir.⁴²⁶ Tanör’e göre bizdeki laiklik anlayışı batıdaki anlayıştan farklı seyretmiştir. Tanör, bizde dinin bağımsız bir alan olarak görülmesine izin verilmediğini “devlet[in] denetimi ve hatta yönetimi altında (Diyanet İşleri Başkanlığı) tutul[duğunu]” belirtir ve en mühimi de dinin devletten ayrılmasından ötede oldukça geniş ve “...radikal olan bir din-dünya işleri ilkesi temel alın[dığını] ...dinin yalnız siyasal alana değil her türlü toplumsal faaliyet ve ilişkiye müdahalesi[nin] de önüne[ceğini]” ifade etmektedir. Bununla sadece devletin değil toplumun da laikleştirilmesinin hedeflendiğini belirtir.⁴²⁷

Bu dönemde tarikatlara yasak getirilmiş bu tarikatlar ve dini grupların “yeraltına itilmesine” sebebiyet verilmiş, giyim-kuşama müdahale edilmiş, Ayasofya Camisi⁴²⁸ müzeye dönüştürülmüş, klasik Türk müziğine yasak getirilmiştir.⁴²⁹ Bu dönemde en kalıcı hasarları bırakan gelişmeler harf devrimiyle birlikte “millet hafızasının İslam-Türk bilgi ve kültür dairesinden” uzaklaştırılması ve “kişilerin...kendine yabancılaştırılmasıdır.”⁴³⁰ Kara, yapılanların ne kadar problemlili olduğunu, üzerinden daha bir asır geçmeden cumhuriyetin banisinin eseri olan Nutuk’u anlamayan/anlayamayan bir toplumun teşekkül ettiğini görmemizin gerektiğini belirtir. Kara, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşler serdedenlere şu soruyu sorar: “...mangalda kül bırakmayan aydın, hukukçu, politikacı, asker ve üniversite hocalarının kaçta kaç Nutuk’u orijinalinden veya sadeleştirilmeden Latin harflerine aktarılmış nüshasından okuyabilir ve anlayabilir?”⁴³¹

⁴²⁵ Kara. 26-27.

⁴²⁶ Kara. 27-28.

⁴²⁷ Bülent Tanör. “İslam ve Demokrasi Üzerine”. 11. Tez 6 (1987): 182. (İlgili makaleye ayrıca şu linkten ulaşmak için Bkz. <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/11-tez/11-tez-06.pdf>.)

⁴²⁸ Ayasofya Camisi’nin 86 yıl sonra tekrar camiye dönüştürülmesi, fetih kutlamaları, 1934 yılından itibaren muhafazakâr milliyetçilerin/İslamcılarının bu konudaki mücadeleleri ile ilgili detaylı bilgiye ulaşmak için ayrıca Bkz. (Ahmet İşler. “Ayasofya’nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları (1950- 1970).” *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9. 2 (2020): 301-307.)

⁴²⁹ Kara. 28-29.

⁴³⁰ Kara. 30.

⁴³¹ Kara. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*. 349.

Kara, üçüncü dönemin 1946 yılında başladığını ve 1960 askeri darbesi ile son bulduğunu belirtir. Bu dönemde II. Dünya Savaşı koşullarının, çok partili hayata geçişin CHP'yi halkın “din merkezli taleplerine” cevap vermeye zorladığını ifade etmektedir. 1947 yılında yapılan CHP kurultayında laiklik meselesi tartışılmıştır. Kara, “bu tarihten sonra...hiçbir siyasi partinin laiklik meselesini bu düzeyde tartışmayı göze alama[dığını]” belirtir.⁴³²

Bu dönemde merkezi hükümetin dini canlanmaya izin vermesinin altında yatan birkaç sebep bulunmaktadır. İlk pozitivistimin otoritesinin sarsılması laiklik uygulamalarında yumuşamaya zorlamıştır. İkincisi, yöneticilerin “irticayı” artık tehdit olmaktan çıktığını düşünceleri, üçüncüsü demokrasinin gelişmesiyle birlikte dindarların da sürece dahil olması ve son olarak Komünizme ve Rus yayılmacılığına mukavemet edecek olan araçlardan din ve maneviyatın rolüdür.⁴³³

Bu dönemde Müslümanların resmi yollarla hacca gitmelerine izin verilmiş, devletin denetimi altında “Din Bilgileri Dersaneleri” açılmış (1947), ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında seçmeli din dersleri kabul edilmiş (1949), Şemsettin Günaltay başbakan olmuş (1949), Ankara İlahiyat açılmış (1949), bazı türbeler açılmış (1950), ezan aslına çevrilmiş ve radyoda dini program yayınlarına izin verilmiştir (1950).⁴³⁴ Bu dönemde nispeten bir yumuşamaya gidilmişse bu yalnız uluslararası şartlara endekslenemez. Kara, “...kontrollü normalleşmenin önünü açanın siyasi merkez ve uluslararası şartlar olduğu kabul edilse bile...bu uğurda siyasi partileri ve bürokrasiyi zorlayan, hatta onları değiştirip dönüştüren[in] dindar halk” olduğunu belirtir.⁴³⁵

Dördüncü dönem ise 1960 askeri darbesi ile başlamış ve günümüze kadar gelmektedir. Bu dönemin iki önemli hattın oluştuğunu söylemek mümkündür. Birincisi “katı laiklik anlayışına geri dönme anlayışı, gericilik edebiyatı”, darbe beyannamelerinde açıkça yer alan hâkim karakterdir. Kara'ya göre bu hat “bozucu ve daraltıcı bir hat[tır].” Bu dönemde ön plana çıkan ikinci önemli hat ise darbelerin akabinde demokratik taleplerin artmasıyla beraber İslamcı akımlarda görülen canlanmadır. 1969 yılında MNP-MSP çizgisinin oluşması etkileri bakımından önemli bir gelişmedir. Bu çizgi her darbeden sonra “hırpalanmasına rağmen demokratik mekanizmalar işlemeye başladığında” dönüşmüş ve sisteme katılmıştır. Bu çizgi “MHP'nin Tanrı Dağı kadar

⁴³² Kara. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2. 32.

⁴³³ Kara. 34.

⁴³⁴ Kara. 33-37.

⁴³⁵ Kara. 39-40.

Türk” ana sloganına “Hira Dağı kadar Müslüman” ibaresini eklemeye zorlamıştır. Bunun yanında göçlerle beraber şehirlere göç eden dindarlar siyasi ve sosyal açıdan sisteme dahil olacak ve bu dindarlar üzerinden laiklik ve sekülerizm “tahkim edilecek...aşırı dindarlık arayışları törpülenece[ktir].”⁴³⁶

⁴³⁶ Kara. 46-47.

SONUÇ

İslamcılık fikir akımı son iki yüzyılda etkili bir fikir akımı olarak ortaya çıkmış ve halen etkisini devam ettiren bir ideolojidir. İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için ortaya çıkan, Müslümanları dünyanın dört bir tarafında esaretten kurtulması için çaba sarf eden, İslam'ı hayatın her alanında hâkim kılınması için uğraşan, oryantalistlerin, İslam'ın Müslümanları geri bırakan bir din olduğu anlayışına karşı çıkan, modernist tarafı da olan bir ideolojidir/hareketir/akımdır. Bu öneminden dolayı İslamcılık yerli ve yabancı birçok çalışmaya konu olmuştur.

Türkiye'de İslamcılık çalışmalarıyla ön plana çıkan hatta bu alanda bir otorite haline gelen isimlerin başında İsmail Kara gelmektedir. Kara'yı bu alanda ön plana çıkaran çalışmalarının başında daha akademiye intisap etmeden önce hazırladığı İslamcılık ile ilgili antolojileri gelmektedir. Bu antolojileri hazırlamasının sebebi ise bu alanda ciddi çalışmaların yapılmamış olmasındandır. Bu alan ile ilgili ciddi yorumlar yapılacaksa ve bu yorumlardan da günümüzü aydınlatacak bilgiler alınacaksa bu öncelikle derin araştırmalar gerekmektedir. Bu antolojileri de hazırlamanın güç bir durum olduğunu söylemek icap eder. Zira antolojilere alacağı yazarın bütün eserlerini bilmesi gerekmektedir. Şüphesiz ki ailesi, doğduğu çevre ve nihayet eğitimi ve eğitimi sırasında etkilendiği isimlerin Kara'nın bu çalışmalarına yönelmesinde katkısı yadsınamaz.

Kara, İslamcılık için başlangıç tarihi olarak 1870 yılını seçmesinin sebebini ilk kez bu dönemde "İttihad-ı İslam" tabirinin kullanılmasına bağlar. Fakat müstakil bir hareket olarak ortaya çıkması diğer akımlarda olduğu gibi II. Meşrutiyet Dönemi'dir. Kara'ya göre İslamcılık akımının en etkili olduğu yıllar 1908-1918 arasındır. Çünkü İslamcılık bu dönemde diğer bütün ideolojilerden daha fazla olarak dini, batılılaşmayı, özgürlükleri, birlikteliği ön plana almaktadır.

Kara, politikalarına bakıldığında İslamcılar ile II. Abdülhamid'in çok farklı düşünmediklerini özellikle eğitim ile ilgili politikalara bakılırsa bunun rahatlıkla görülebileceğini belirtir. İslamcılar ile II. Abdülhamid'i birbirinden ayıran en önemli amil ise, İslamcıların meşrutiyet ve hürriyeti ön plana almaları, buna mukabil II. Abdülhamid'in meşrutiyet ve hürriyeti, hilafeti ve saltanatı yıkacak bir tehdit olarak görmesidir. Bu durumun günümüze en büyük etkisi ise hilafet ve saltanatın zayıflatılarak cumhuriyete giden yolun önünün açılmasıdır.

Kara, İslamcılarının 1924 yılından sonra büyük sıkıntılar çektiklerini belirtir. Zira bu 1924'ten sonra medreseler kapatılmış, Şeriye ve Evkaf Vekaleti ortadan kaldırılmış, harf devrimi gerçekleştirilmiştir. Millî Mücadele'ye ruh veren milli marşın yazarı bile kendisine yeni bir mekân olarak Mısır'ı seçmiştir. Bu sıkıntılı yıllarda Nurettin Topçu'nun Hareket Dergisi (1939) ve Necip Fazıl'ın Büyük Doğu Dergisi (1943) etkili olacaktır.

Kara, 1960 yılından sonra İslamcılarda radikal dönüşümün yaşandığını belirtir. Radikal dönüşüme sebep olan önemli gelişme ise Mısır, Pakistan ve İran üzerinden yapılan tercümelerdir. Zira yeni tercümeler ile birlikte İslamcılar, halk Müslümanlığından milliyetçi ve muhafazakâr çizgiden uzaklaşacaklardır. Tercümelerle ümmeti ön plana alan, ulus devlete sıcak bakmayan bir damar ortaya çıktığı gibi rahatlıkla karşısındaki Müslümanı tekfir eden bir anlayışa sahip, tasavvufu ve Osmanlı tarih anlayışını yok sayan bir damar da ortaya çıkmıştır.

Hem modernleşme süreçlerinin hem de tercüme faaliyetlerinin etkisiyle İslam tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar tarafları (Sünni İslam dünyası ve Şiiler) birbirine yaklaştırmıştır ki bu da olumlu değerlendirilebilecek bir gelişmedir.

Kara, İslamcılık fikriyatının 1980 darbesinden sonra tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar uyum hattına girdiğini ifade eder. Bu dönemde İslamcı çevrenin uyum hattına yakın olmayanlarını terörize etmek adına en çok kullanılan kavram ise “*siyasal İslam*” dır. Olumsuz olabilecek bütün sıfatlar (terör, fundamentalist, radikal vb.) bilerek bu kavramın içerisine yerleştirilmek istenmiştir. Bunun tam aksini belirtecek uysal, zararı olmayan, istenilen kavram olarak “ılımlı İslam” tabiri kullanılacaktır. RP ile başlayan uyum ve entegrasyon döneminin zirvesi ise AKP dönemi olacaktır. Kara, bu dönemde İslamcı çevrelerin mali açıdan sıçrama yaptıkları bir dönem olduğunu ve amaçlarının sadece hizmeti yaygınlaştırmak değil aynı zamanda otorite kurmak ve güçlenmek olduğunu da belirtir.

İsmail Kara'nın çalışmalarında gördüğümüz en bariz vasfı *tenkitçi* yönüdür. Kara'nın, İslamcıları çok sert bir şekilde eleştirdiğini görüyoruz. Fakat bunu yaparken aynı zamanda İslamcılarının doğru anlaşılması için en çok çaba sarf eden bir akademisyen olduğunu da söylemek gerekir.

Kara'nın İslamcıları eleştirdiği yönlerinden birisi İslamcılarının tarih telakkileridir. Zira İslamcılar, Hz. Muhammed ve Dört Halife Devri'ni esas alıp Emevîlerden başlayıp

Osmanlı Devleti'ne kadar olan dönemi işlevi olmayan bir zaman dilimi, yük olarak görmektedir. Kara, bazı İslamcıların Emevîlerden başlamak üzere Osmanlı Devleti'ne gelinceye (Osmanlı Devleti de dahil) kadar geçen dönemi istibdat olarak değerlendirdiğini belirtir. Kara, bu tarih anlayışının bütünlükten uzak ve aynı zamanda kopuk bir tarih anlayışı olduğunu belirtir. Aslında bu durum ideal olan zamana (Asr-ı saadete) tekrar gitmek istemelerinden kaynaklanmamaktadır. Onları bu fikre zorlayan amilin terakki fikrinin içselleştirilmesinden kaynaklandığını belirtir. Zira onlara göre yerinde durma, daha ileriye gidememe yok oluş anlamına gelmektedir. Kara, bu durumu “tersyüz” kavramı ile belirtir. Aslında geçmiş bir zaman dilimi olarak güç devşirilecek bir zaman dilimidir. En azından geçmiş Müslümanlar ile ilgili ise bütünüyle güç devşirilecek bir dönemdir. Bununla beraber semavi kitapların tümü yarını kıyamete çağrıştırdığı için çekinilen bir zaman dilimi olarak göstermektedir. Bu noktadan büyük bir İslam geleneğini görmezden gelerek yeni bir geleceğin inşa edilmesi de sağlıklı olmayacaktır.

Kara, yeni bir tarih fikriyatını inşa edebilmek için parçalı tarih telakkisinden uzaklaşmak gerektiğini, Asr-ı saadete kendi tarihini atlayarak değil bütün imkanlarını göz önünde bulundurarak ama eleştiri kanallarını da kapatmadan gitmek gerektiğini belirtir.

Kara, Cumhuriyet Dönemi'nin iki önemli ismi olan Nurettin Topçu ve Necip Fazıl'ın tarih anlayışları üzerinde durmuştur. Kara, Topçu'nun tarihi, “kavga ve övünme” üzerinden değerlendirmeyerek “mesuliyet” kavramını ön plana çıkardığını belirtmektedir. Yine Nurettin Topçu'nun anlayışında tarih, insanların inancını da düzenleyen bir “iç gözlem” olarak görülür. Şayet bu “iç gözlem” işlevini görmezse taklit ile sonuçlanacaktır. Nurettin Topçu'nun tarih anlayışında ön plan çıkan padişah Fatih Sultan Mehmet'tir. Sebebi ise Fatih'in adaleti sağlaması, otoriteyi muhafaza etmesi eğitime ve alimlere verdiği değerdir.

Kara, Necip Fazıl'ın tarih anlayışını “hamaset” üzerinden inşa ettiğini belirterek Necip Fazıl'da “savunmacı bir tavrın” olduğunu belirtir. Necip Fazıl'ın tarih anlayışında merkezde olan padişah ise II. Abdülhamid'dir. Kara, Necip Fazıl'ın yakın tarihi zıt kutupların savaşı olarak değerlendirmesinin halen İslamcılar tarafından savunulduğunu belirtir. Hem resmi tarih anlayışında hem de İslamcıların tarih anlayışlarında tashihe ihtiyaç olduğunu belirten Kara aksi takdirde ayağı yere sağlam basan bir tarih anlayışından uzaklaşacağımızı belirtir.

İsmail Kara'nın İslamcılarını eleştirdiği bir alan ise İslamcılarının siyaset ile ilgili görüşleridir. Örneğin II. Meşrutiyet yıllarında halifeliğin çok büyük bir statü ve itibar kaybetmesinde İslamcılarının büyük rolü olduğunu belirtir. Kara, Elmalılı Hamdi Efendi'nin 1908 yılında kaleme aldığı bir yazısında neredeyse hilafetin kaldırılmasını olağan bir şey olarak gördüğünü belirtir. Klasik İslam kaynaklarında zıllullah (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak görülen halife, artık milletin vekili olarak gösterilmeye çalışılacaktır. Halife milletin vekili olduğu için ve gücünü millettten aldığı için millet istediği zaman bu yetkiyi alabilecektir. Kara, Abdülmecit Efendi'nin TBMM tarafından halife olarak seçilmesinin kaynaklarının buralara kadar gittiğini belirtir. Kara, Meşrutiyet'in tartışıldığı bir ortamda milletin ön plana alınmasının ve halifenin yetkilerinin kısıtlanmak istenmesinin doğal olduğunu belirtir. Fakat özellikle eleştirdiği nokta ise millet egemenliğini bu denli önemseyen bir anlayışta milletin halifeye bakışı ile ilgili hiçbir verinin olmayışdır. Kara, İslamcılarının hilafetin güç kaybetmesiyle kendilerinin de güç kaybedeceklerini, düşüncelerinin itibar kaybedeceğini göremediklerini belirtir. Kara, İslamcılarının meşrutiyette olduğu gibi hilafet, müsavat, uhuvvet, istibdat ile ilgili görüşlerinin de benzer yönde olduğunu vurgular.

Kara'nın eserlerinde üzerinde durduğu bir husus ise "hilafetçi ve İslamcı" bir söylemle başarıya ulaşan Millî Mücadele'den sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin beklenebilir bir uzantısı olmadığı fikridir. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde din dönüştürülmesi gereken bir alan değildir. Osmanlı Devleti'nde din ile modernleşme uzlaştırılmak istenmiştir. Fakat yeni kurulan Cumhuriyette din devre dışı bırakılmak istenmiştir. Kara'ya göre bu anlayış değişikliğine gitmenin başlangıç tarihi ise Lozan sürecidir. Bu yeni dönemde büyük kırılmaların yaşandığını ve bu durumun sadece iç sebeplerden kaynaklandığını belirtmenin doğru olmayacağını belirtir.

Kara, İslamcılarının en sıkıntılı dönemleri olarak tarif ettiği 1924-1944 yılları arasındaki zaman diliminin tam anlaşılmadan İslamcılığın bugünlere nasıl geldiğini anlayamayacağımızın üzerinde durur. Bu dönemi aydınlatmak için özellikle hatıratların çok önemli olduğunu belirtir. Bunun için büyük çabalar sonucunda babası Kutuz Hoca'yı ikna etmiş ve hatıralarını kaleme almıştır.

Kara, 1960 darbesine kadar din, herkesin bir şekilde dahil olduğu, önemseddiği bir mesele iken darbeden sonra sadece bir tarafın meselesi haline geldiğini belirtir. Türkiye'de üniversitelerin bir şey üretememesini ve filozof yetiştirememesinin bir sebebinin de din meselesinin yeterince ciddiye alınmaması olarak değerlendiren Kara,

unutmamamız gereken bir hususun altını çizer. O da Türkiye’de hiçbir meselenin İslam’dan bağımsız olarak düşünölemeyeceğidir.

Yakın tarihte İslamcılığın bittiğı, öldüğü yönündeki tartışmalara da katılan Kara, İslamcılığın ölmediğini ve ölmeyeceğini belirtir. Zira İslamcılığı ortaya çıkaran bütün şartların halen varlığını koruduğunu belirtir. Bu türden fikir beyan edenlerin İslamcılığın yalnızca siyasi yönünü ele aldıklarını belirtir. Ancak İslamcılığın aynı zamanda ibadet, inanç, hukuk, ahlak ve felsefi yönlerinin de olduğunu ve tüm bunların bütöncöl bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtir.

Son iki yüzyıl boyunca Müslömanlar hem Avrupalı olmak hem de Müslöman kalmak için uğraşmışlardır. Kara’ya göre İslam dünyasının bu hat üzerinde yoluna devam etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Kara, bunu aşmak için yeni bir dile ihtiyaç olduğunu ifade eder. Bu yeni dil, bugünün ihtiyaçlarına cevap verirken geriye dönük kavramları, ifade biçimlerini anlayabilecek derinlikte olmalıdır.

Kara’ya göre, Müslöman aydın ve fikir adamlarının önemli görevlerinden birisi geçmişini göz ardı etmeden, modern dönemi de hesaba katarak yeni bir yol takip etmeleridir. Bunlar yapılırken de elbette öncelikle yapılması gereken ahlakın hayatın merkezine yerleştirilmesidir.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan. *Geleceği Anlamak İçin Yakın Tarih Dersleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.
- Agras, Nurdal. *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Ahmed, Feroz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. Çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Haz. Bilgehan A. Gökdağ. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Akün, Ömer Faruk. "Ahmet Hamdi Tanpınar." *Bir Gül Bu Topraklarda Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Yazılar*. Haz. Abdullah Uçman ve Handan İnci. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.
- Akyıldız, Ali. "Sened-i İttifak". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 36. C. 2009. 512-514.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 32. C. 2006, 335-342.
- Atatürk, Mustafa Kemal. "Âlem-i İslâm'a Beyanname". *Hilafet Risaleleri* 5. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Atatürk, Mustafa Kemal. "Türk Milletini Oluşturan Müslüman Unsurlar (Ögeler) Hakkında." <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/turk-milletini-olusturan-musluman-unsurlar-ogeler-hakkinda>.
- Avcı, Casim. "Hilafet". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17. C. 1998, 539-546.
- Aydın, Mehmet Akif. "Kanun-i Esasi". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 24. C. 2001, 328-330.
- Balcı, Muharrem. "Tanzimat Fermanı Orijinal Osmanlıca Metin." <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>. Erişim 25 Ocak 2023.
- Başar, Ahmet Hamdi. "Laiklik Dinsizlik Midir?". *Türkiye Cumhuriyeti'nde Bir Mesele Olarak İslam I*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

- Belge, Murat. “Abdülhamid ve İslamcılık”. <https://t24.com.tr/yazarlar/murat-belge/abdulhamid-ve-islamcilik,36171>. Erişim 14 Ağustos 2022.
- Berk, Bekir. “Risale-i Nur Hakkında Rapor.” *Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Beyathı, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Neşriyatı, 1974.
- Beydilli, Kemal. “Mahmud II”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 352-357.
- Beydilli, Kemal. “Selim III”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 36. C. 2009, 420-425.
- Beydilli, Kemal. “Vak’a-i Hayriyye”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 42. C. 2012, 454-457.
- Birinci, Ali ve Kara, İsmail. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle Sıbyan Mektepleri Hatıralar Yorumlar Tetkikler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Bozkurt, Nebi. “Mahya”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 396-398.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Osmanlı Hilafet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirilmesi.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (2004): 113-132.
- Carr, E. H. *Tarih Nedir?* Çev. Misket Gizem Göktürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Cündioğlu, Düccane. “Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı.” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996): 5-6.
- Cündioğlu, Düccane. “Kutuz Hoca’nın Hatıraları”. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/duccane-cundioglu/kutuz-hocanin-hatiralari> 47602 . Erişim 3 Temmuz 2022.
- Çağman, Engin. “İsmet Özel’de Dünya Sistemi, Sistemin Geleceği ve Türkler.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2020): 190-205.
- Çağrııcı, Mustafa. “Hürriyet”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 18. C. 1998, 502-505.

Çakır, Ruşen. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Prof. Dr. İsmail Kara ile Söyleşi”. <https://medyascope.tv/2016/06/20/turkiyede-islamcilik-dusuncesi-prof-ismail-kara-ile-soylesi/>. Erişim 22 Ağustos 2022.

Doğan, D. Mehmet. “Batılılaşma: Mağlubiyet İdeolojisi.” *Eskiye Dergisi*, 8 (2008), 51-52.

Doğaner, Yasemin ve Temel, Mehmet. “Atatürk ve Laiklik”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-ve-laiklik/>.

Editors, Maydan, “Türkiye’de İslam ve İslamcılık: İsmail Kara ile Mülakat”, <https://themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/>. Erişim 22 Ağustos 2022.

Efendi, Elmalılı Hamdi. “İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye.” *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler I*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, 480-481.

Ekinci, Ekrem Buğra. “Takiyüddin ve Yıkılan Rasathanesi Hakkında Efsaneler”. <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=566&takiyy%C3%BCddin-ve-yikilan-rasathanesi-hakkinda-efsaneler>. Erişim 22 Ağustos 2022.

Ekinci, Gülsüm. “İsmail Kara: Herkesin, hepimizin kaybettiği bir yerde “İslamcılar sinandı ve kaybetti demek züğürt tesellisi”. <https://serbestiyet.com/haberler/ismail-kara-hepimizin-kaybettigi-bir-yerde-islamcilar-sinandi-ve-kaybetti-demek-zugurt-tesellisi-52978/> . Erişim 22 Ağustos 2022.

Emecen, Feridun. “Matruşka ’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 52. 52 (2018). 86.

Emecen, Feridun. “Osmanlılar (Siyasi Tarih)”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 33. C. 2007.

Emre, Akif. “İslamcılık yaptık da ne oldu?”. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/akif-emre/islamcilik-yaptik-da-ne-oldu-48796> . Erişim 8 Ağustos 2022.

Erdoğan, Recep Tayyip. “Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülleri”, <https://tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/kultursanatodulleri/2020/>. Erişim 27 Ocak 2023

- Erdoğan, Recep Tayyip. “Laiklik ateizm değildir korkmayın”. <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-laiklik-ateizm-degildir-korkmayin-1202212/>. Erişim 10 Eylül 2022.
- Ergin, Osman Nuri. *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1942.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Konya: Palet Yayınları, 2008.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Haz. Mehmet Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Gencer, Bedri. *İslam’da Modernleşme (1839-1939)*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi Yayıncılık, 2006.
- Gürsoy, Kenan. “Laiklik”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 60-62.
- Hakkı, İzmirli İsmail. “Hilafet-i İslamiye”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler 2*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Haldun, İbn. *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Halim Paşa, Said. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları, 2020.
- Hanioğlu, Şükrü. “Meşrutiyet”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 29. C. 2004, 388-393.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronominin Osmanlıya Girişi”. *Belleten* 56. 217 (1992): 728-729.
- İnalcık, Halil ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı’da Devlet Hukuk Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları, 2005.
- İnalcık, Halil. *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.
- İpşirli, Mehmet. “Ders Vekaleti”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 9. C. 1994, 183-184.

İşler, Ahmet. “Ayasofya’nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları (1950- 1970)”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9. 2 (2020): 301-307.

İşler, Ahmet. “Ortadoğu Üzerinde Kurulan Hegemonya”. *Modernleşme Kıskaçında Ortadoğu Tarih-Kültür-Siyaset*. Ed. Ahmet İşler. Ankara: Fenomen Yayınları, 2021.

İşler, Ahmet. *Türkiye’de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.

Kaplan, Yusuf. “İslamcılık Varoluş Yolculuğumuz”, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusuf-kaplan/islmcilik-varolu-yolculugumuz-33410> . Erişim 9 Ağustos 2022.

Kara, İsmail ve İbanoğlu, Fulya. *Elemim Bir Yüreğin Karı Değil Mehmet Akif Albümü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Kara, İsmail. “Bir Kahraman Kitabın Peşinde”. *Sizin Kahramanınız Kim? 40 Farklı İsim Kendi Kahramanını Yazdı*. Ed. Mustafa Alp Dağıstanlı. İstanbul: NTV Yayınları, 2007.

Kara, İsmail. “İsmail Kara’nın Hayatı”, <https://www.dergah.com.tr/yazarlar/ismail-kara> . Erişim 11 Haziran 2022.

Kara, İsmail. “Tarih ve Hurafe: Çağdaş Türk Düşüncesinde Tarih Telakkisi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 11 (2002): 44-45.

Kara, İsmail. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. Ed. İsmail Kara ve Asım Öz. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 22.

Kara, İsmail. *Amel Defteri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Kara, İsmail. *Aramakla Bulunmaz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Kara, İsmail. *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklal Marşı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

Kara, İsmail. *Bir Felsefe Dili Kurmak Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Kara, İsmail. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam-1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

- Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam-2*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kara, İsmail. *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Kara, İsmail. *Hüseyin Kazım Kadri Ziya Gökalp'in Tenkidi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Kara, İsmail. *İslam Siyasi Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik Hilafet Risaleleri-1*. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2021.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri -1 Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri -2 Hürriyet Müsavat ve Uhuvvet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri-2 Hürriyet Müsavat Uhuvvet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kara, İsmail. *Kutuz Hoca'nın Hatıraları Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocasının Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kara, İsmail. *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek Mahya*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak (Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kara, İsmail. *Nurettin Topçu Hayatı ve Bibliyografyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kara, İsmail. *Rize Müftülerinden Yusuf Karalı Hoca*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kara, İsmail. *Sözü Dilde Hayali Gözde Portreler 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kara, İsmail. *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler- I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler-3*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Karabaşoğlu, Metin. “Bediüzzaman İslamcı mıydı?”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. Ed. İsmail Kara ve Asım Öz. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013. 213-241.
- Karaca, Nuray. “Bilimin Rehberliğinde Değişimden Yana Olan Pozitivist Bir Düşünür: Mehmet Emin Erişirgil”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 18. 70 (2012): 149-150.
- Karakaya, E. "Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır’da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri ve Sonuçları (1805-1849)". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6. 7 (2019): 290-301.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri C. V*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Karpat, Kemal H. *İslam’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Kazım, Musa, “Hürriyet Eşitlik (Ve Kadın Hakları)”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler I*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kemal, Namık. *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. Haz. Mustafa Nihat Ozon. Ankara: Remzi Kitabevi, 1938.
- Kıvanç, Taha. “Bayram Okuması”. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/taha-kivanc/bayram-okumasi-47950> . Erişim 3 Temmuz 2022.
- Koehler, Benedikt. “İslam’da Kapitalizm ‘in Doğuşu”. Çev. Uğur Altındal. *Liberal Düşünce Dergisi* 70 (2013): 63-72.
- Korkmaz, Ferhat. “Necip Fazıl’da Tarih ve Şiir”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2016): 280.
- Kurğan, Erdal. “Fıkıhtan Yoksun Bir Yerde İslamcılığı Yargılamak: Hafızasını Kaybetmiş Bir İslamcılık vs. Yerlilik”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 6. (1) 2016: 137-154.

Kurtuluş, Altuğ. *Milliyetçilik ve Yenileşme Hareketlerinin Tanzimat Fermanı Sonrasında Ortaya Çıkan Osmanlıcılık İslamcılık ve Türkçülük Üzerindeki Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2020.

Laçın, Ali ve Önal, Bedirhan. *Tarih 11 Ders Kitabı*. Ed. Orhan Yazıcı. Ankara: MEB Yayınları, 2018.

Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Dili*. Çev. Fatih Taşar. İstanbul: Rey Yayıncılık, 1992.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Boğaç Babur Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Mumcu, Uğur. *Kazım Karabekir Anlatıyor*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Asar-ı Bediyye*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Mektubat*. İstanbul: Envar Yayınları, 2006.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 4. C. 1985, 960.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı Devleti’nde Laiklik ve Hukukun Romanizasyonu”. *Erdem* 9. 27 (1997): 1201-1208.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Ortaylı, İlber. *İstanbul'dan Sayfalar*. İstanbul: Hil Yayınları, 1986.

Özcan, Abdülkadir. “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 29, C. 2004, 246-249.

Özcan, Abdülkadir. “Lale Devri”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 27. C. 2003, 81-84.

Özcan, Abdülkadir. “Tabakat”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 299-301.

Özcan, Azmi. “Osmanlıcılık”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 33. C. 2007, 485-487.

Özel, İsmet. “Sorgu Meleğim”. *Gerçek Hayat Dergisi* 39 (2000): 18.

Özel, İsmet. *Üç Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*. İstanbul: Tiyo Yayıncılık, 2013.

- Özel, Mustafa. “İslami Liberalizm, BOP ve Tarih Bilinci”. *Anlayış* 25 (2005): 22-25.
- Öztoprak, İzzet. “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevhid-i-tedrisat-kanunu/>. Erişim 2 Aralık 2022.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Osmanlı Tarihi* C. 5. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.
- Öztürk, Nazif. “Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seriye-ve-evkaf-vekaleti/>. Erişim 2 Aralık 2022.
- Pekdoğan, Celal. “Kılıçzade Hakkı”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. C. 2022, 414-416.
- Renan, Ernest. *Nutuklar ve Konferanslar*. Çev. Ziya İshan. Ankara: Ankara Basımevi, 1946.
- Sabri, Şeyhülislam Mustafa. “Meşrutiyet Üzerine”. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* 2. Haz. İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, 928.
- Satan, Ali. “Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halifeligin-kaldirilmasi-3-mart-1924/>. Erişim 2 Aralık 2022.
- Sayarı, Binnaz. “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 33. 1 (1978): 175.
- Sayyid, Salman. *Hilafeti Hatırlamak*. Çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019.
- Şentürk, Hulusi. *Türkiye’de İslami Oluşumlar Ansiklopedisi İslamcılık*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2019.
- Tanör, Bülent. “İslam ve Demokrasi Üzerine.” *11. Tez* 6 (1987): 182.
- Topçu, Nurettin. *İradenin Davası-Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Topçu, Nurettin. *İslam ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*. Haz. Ezel Erverdi ve İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Topçu, Nurettin. *Yarınki Türkiye*. Haz. İsmail Kara ve Ezel Erverdi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Takıyüddin er-Râsid”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 454-456.

Tunaya, Tarık Zafer. “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 23. 3-4 (1958): 239-240.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri-1*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999.

Türkmen, Hamza. “İslamcılığın tasnifi ve İslami yorumun yenilenmesi 1”. <https://www.haksozhaber.net/islamciligin-tasnifi-ve-islami-yorumun-yenilenmesi-i-34324yy.htm>. Erişim 29 Mart 2023.

Türküne, Mümtaz ’er. *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Türküne, Mümtazer. *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2011.

Uçar, Fuat. “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasi Hayatına Etkileri.” *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10. 18 (2018): 94.

Ulus. 6 Teşrinievvel 1940. (6 Ekim 1940.)

Unat, Yavuz. “Takıyüddin ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi).” *Türkler Ansiklopedisi* 11 (2002): 503.

Unat, Yavuz. “Zic”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 44. C. 2013, 397-398.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Üzüm, İlyas. “Takribü’l Mezahib”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010. 467-469.

Vav TV. İzler ve Yüzler (İlme Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Kara). <https://www.youtube.com/watch?v=DUnqvIy36j4> . Erişim 11 Haziran 2022.

Yavaş, Mesut. “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hakimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 Özel Sayı (1-18) (2020): 7-8.

Yavuzylmaz, Yusuf. *İslamcılık Üzerine Okumalar*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.

Yazıcı, Nesim. “Takvim-i Vekayi”. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 39. C. 2010, 490-492.

Yılmaz, Nuri. *Yeni Dönemde İslamcılık*. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

Yiğit, Yücel. “İttihat ve Terakki İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14. 28 (2014): 103-125.

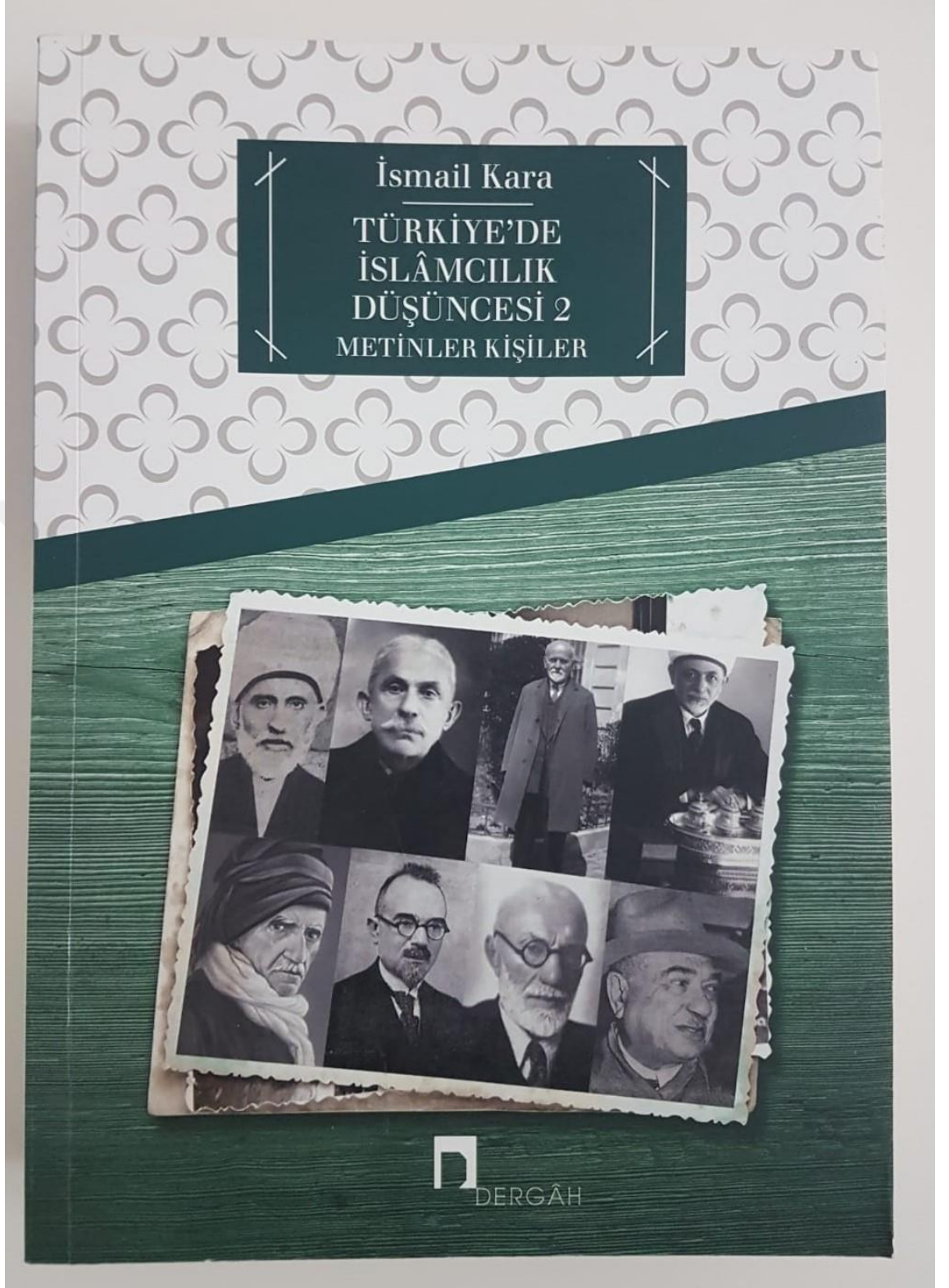
Yorulmaz, Hüseyin Durukan. “Bir Köy Hocasının Hatıraları”, <https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/mart/19/hdurukan.html> . Erişim 3 Temmuz 2022

Yüksel, Erol ve Kapar, Mehmet Ali. *Ortaöğretim 11. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2020.

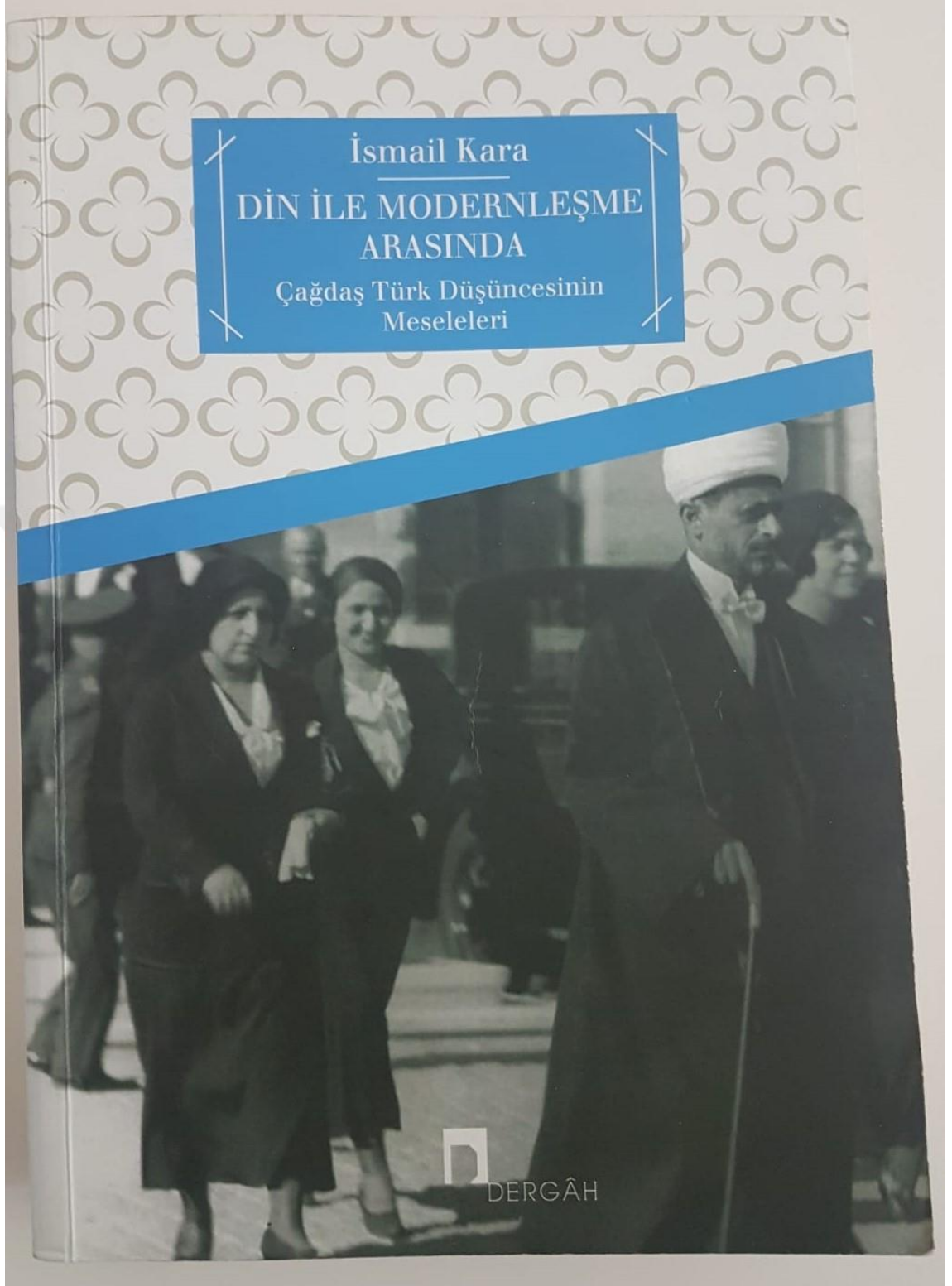
Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

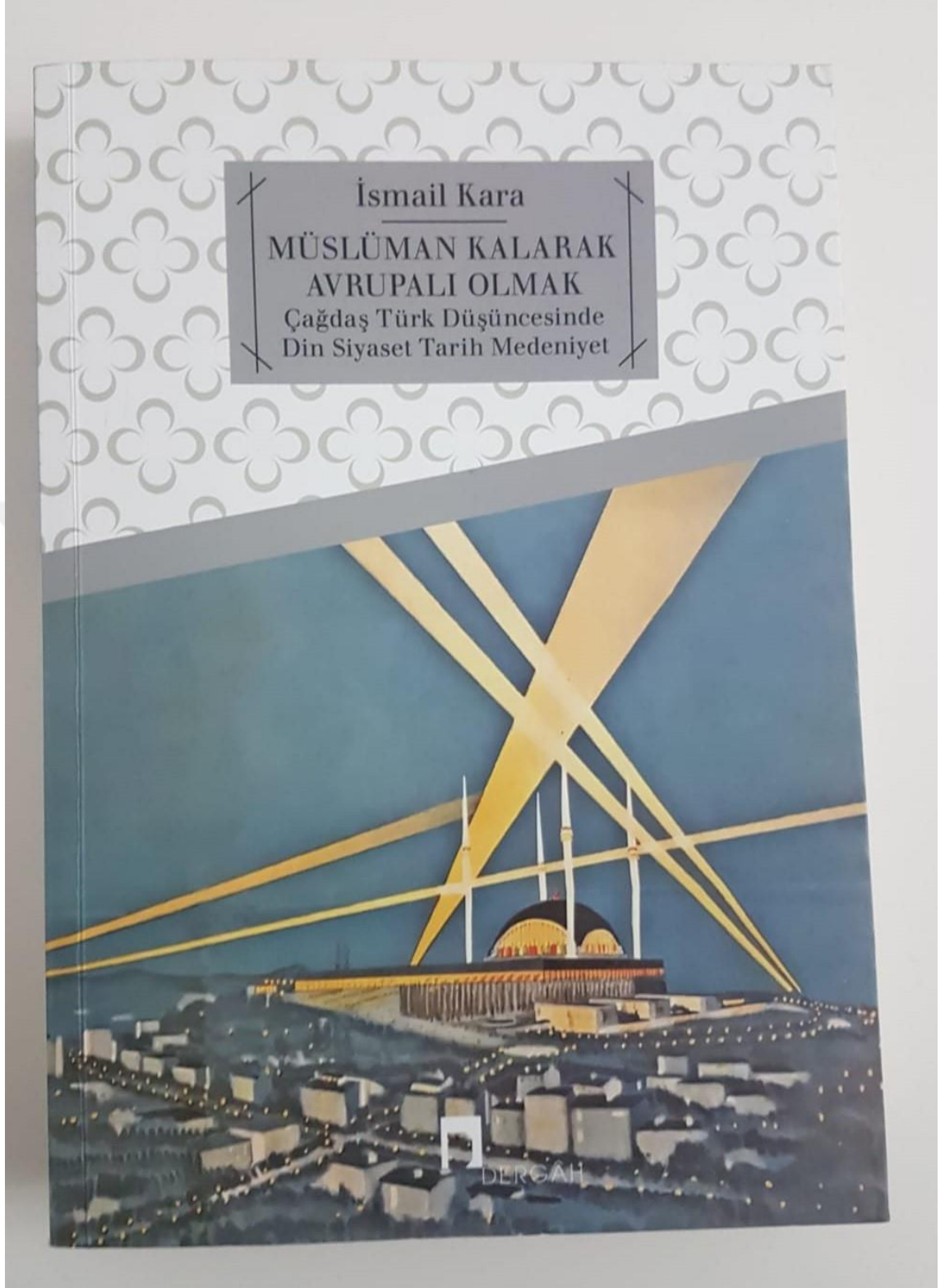
EKLER

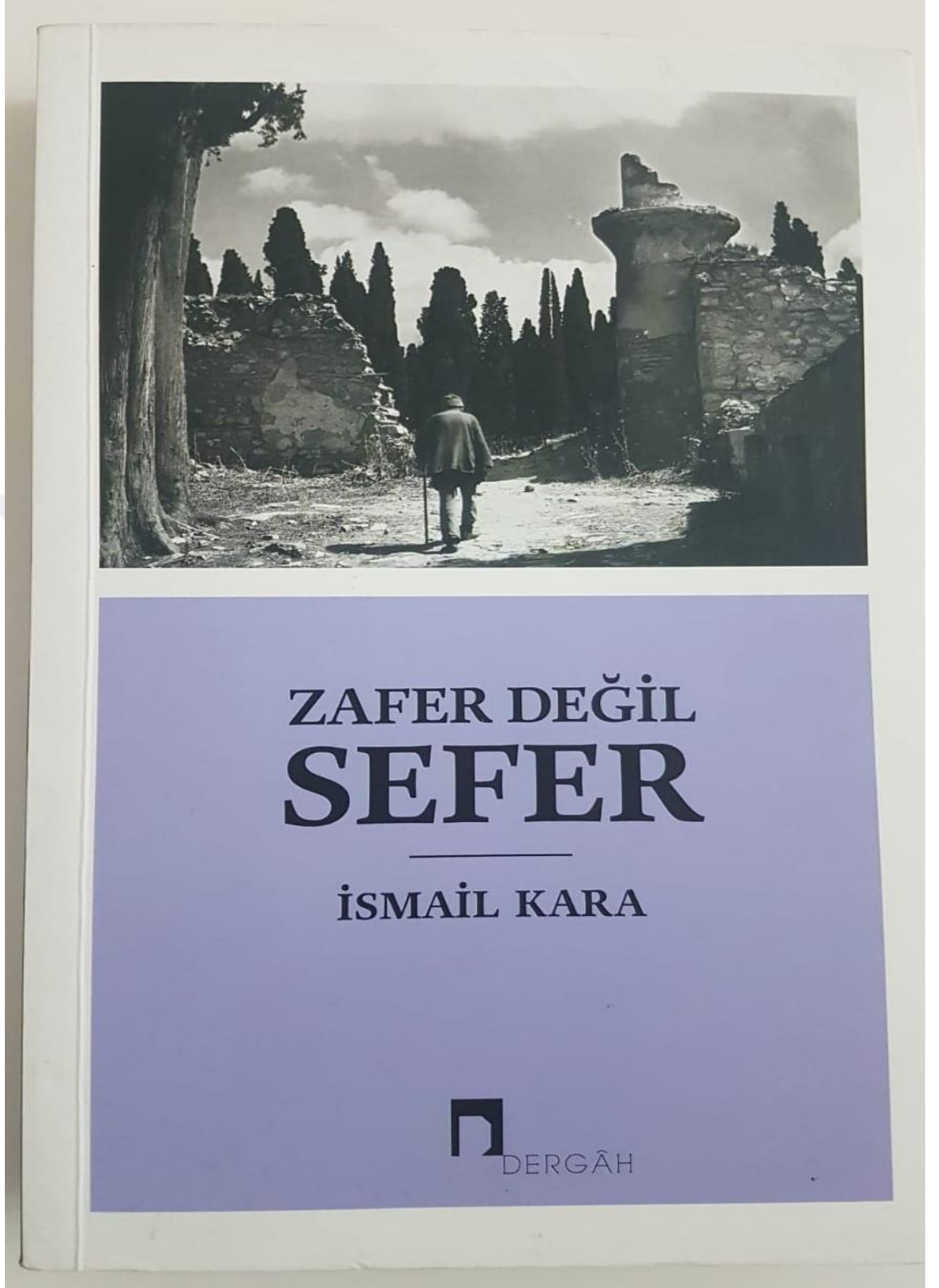
Fotoğraf 1.1. İsmail Kara’nın 2014 yılında Dergâh Yayınları arasında çıkan “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 2 Metinler Kişiler” adlı kitabının dış kapağı

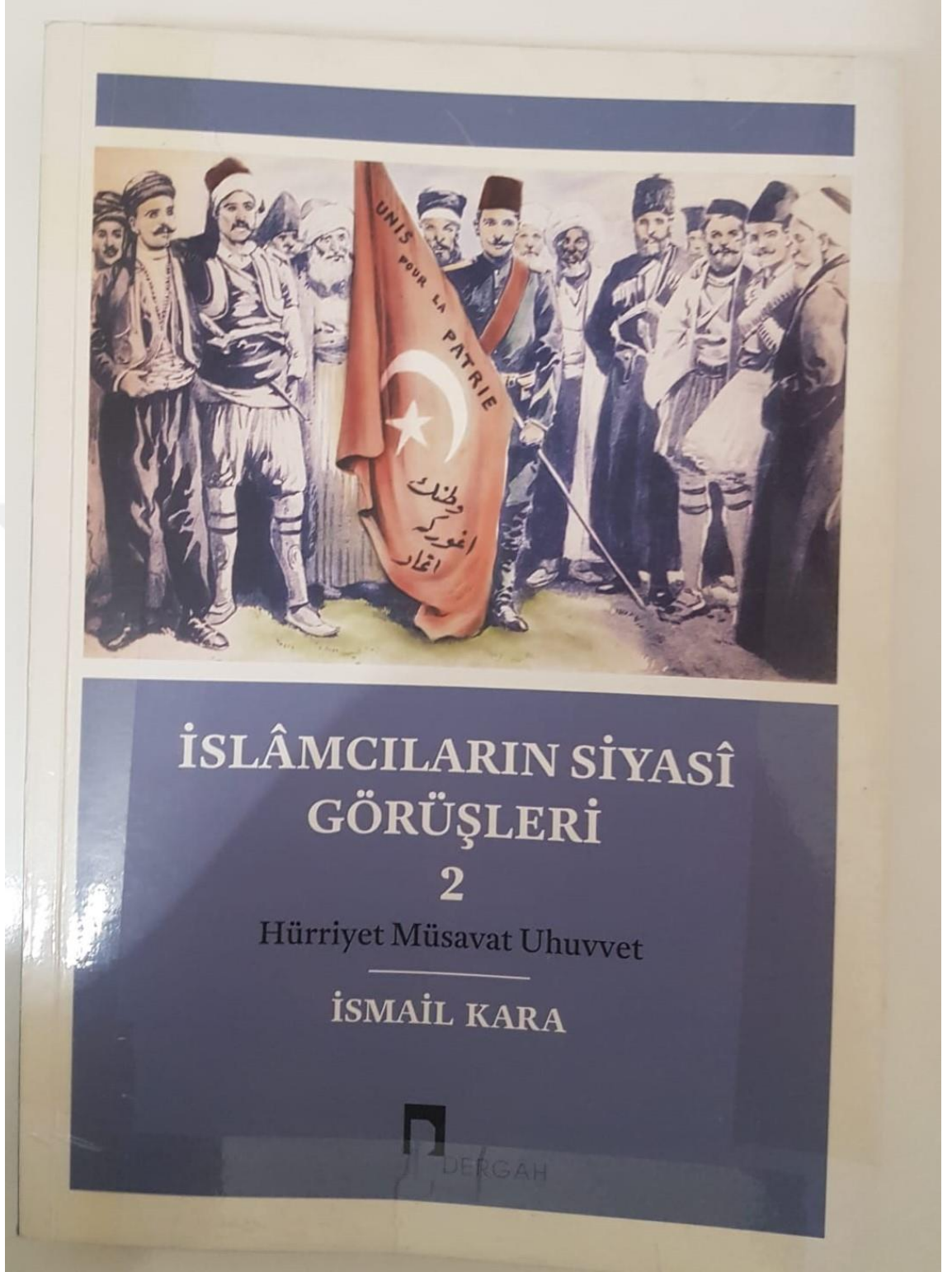
Fotoğraf 1.2. İsmail Kara'nın 2018 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkan "Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri" adlı kitabının dış kapağı

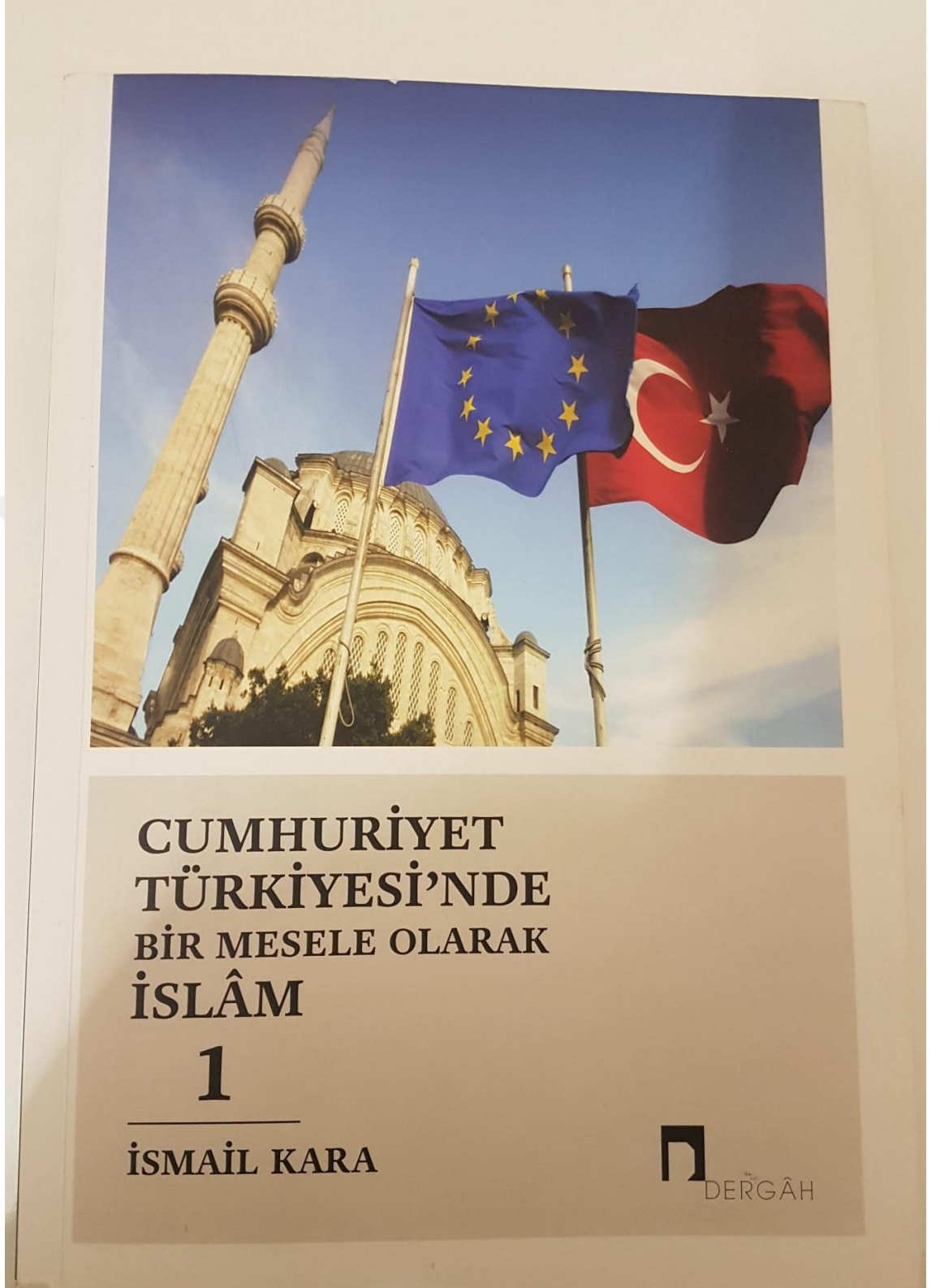
Fotoğraf 1.3. İsmail Kara'nın 2019 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkan "Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet" adlı kitabının dış kapağı

Fotoğraf 1.4. İsmail Kara'nın 2018 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkan "Zafer Değil Sefer" adlı kitabının dış kapağı

Fotoğraf 1.5. İsmail Kara'nın 2020 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkan "İslamcıların Siyasi Görüşleri 2 Hürriyet Müsavat Uhuvvet" adlı kitabının dış kapağı

Fotoğraf 1.6. İsmail Kara'nın 2019 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkan "Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1" adlı kitabının dış kapağı